

ДОНИШГОХИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

ТДУ: 342.4 (575.3)

ТКБ: 67.99 (2) 01 (2Т)

И-87

Бо хукуки дастнавис

ИСМОИЛЗОДА САЛОҲИДДИН АБДУЛАЗИЗ

**Мавқеи конститутсионӣ-хукуқии прокуратура дар
низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии
Тоҷикистон**

Диссертатсия

**барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои хуқуқшиносӣ аз рӯйи
ихтисоси 12.00.02 – хукуқи конститутсионӣ; хукуқи мурофиаи судии
конститутсионӣ; танзими хукуқии ҳокимияти маҳаллӣ**

Роҳбари илмӣ:

**доктори илмҳои хуқуқшиносӣ,
профессор Диноршоҳ А.М.**

ДУШАНБЕ-2022

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3
-----------------------	----------

БОБИ 1. АСОСҲОИ КОНСТИТУТСИОНӢ-ҲУҚУҚИИ МУАЙЯНКУНАНДАИ МАВҶЕЪ ВА НАҚШИ ПРОКУРАТУРА ДАР НИЗОМИ МА҆КОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

1.1. Ташаккул ва инкишофи прокуратура дар Тоҷикистон.....	18
1.2. Мақоми прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	59
1.3. Функцияҳои прокуратура ҳамчун мақоми ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон	82

БОБИ 2. ПРОКУРАТУРА ВА МА҆КОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТО҆ҖИСТОН: ТАНОСУБ ВА ҲАМКОРӢ

2.1. Ҳамкории мутақобилаи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти прокуратура	107
2.2. Робитаи мутақобилаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақомоти прокуратура	132
2.3. Ҳамкории мақомоти судӣ бо прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	147

ХУЛОСА	177
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲКИҚОТ.....	190
РӮЙХАТИ АДАБИЁТ	191
ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ	210

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Мақомоти прокуратура яке аз сохторҳои муҳим барои давлатҳои муосир, маҳсусан кишварҳое, ки худро ҳуқуқбунёд эълон кардаанд, ба ҳисоб меравад. Чи тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдатӣ миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомали Раҳмон дар мулоқот бо кормандони прокуратура қайд намуданд: – «Мақомоти прокуратура яке аз ниҳодҳои муҳимми давлатдорӣ мебошанд, ки фаъолияти онҳо ба ҳифзи арзишҳои чомеаи демократӣ, қонуният, тартиботи ҷамъияти, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат ва ҷомеа, ошкору пешгирий намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ва мубориза бо ҷинояткорӣ равона гардидааст»¹.

Аз ин рӯ, омӯзиши ҳамаҷонибаи мавқеи он дар низоми таҷзияи ҳокимијат масъалаи мубрам ба ҳисоб меравад. Мақомоти прокуратура аз ҷумлаи сохторҳоест, ки барои амалисозии принсиби боздорӣ ва мувозинат миёни шоҳаҳои ҳокимијати давлатӣ ва ҳимояи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии инсон ва шаҳрванд нақши муҳимро ичро мекунад. Моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олий эълон кардааст. Меъёри мазкур талаб мекунад, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон на танҳо эътироф ва риоя гарданд, балки мавриди ҳимоя низ қарор гиранд. Ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон вазифаи давлат ва мақомоти давлатӣ, маҳсусан мақомоти прокуратура мебошад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар қардааст, ки ҳокимијати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси таҷзияи он ба ҳокимијати қонунгузор, ичроия ва судӣ амали мегардад (моддаи 9). Ин меъёри Конститутсия самтҳои нави илмиро дар илми ҳуқуқшиносии тоҷик асос гузошт, ки яке аз онҳо масъалаи муайян намудани мақоми прокуратура дар низоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

¹ Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13.03.2018. [Захираи электронӣ] – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/17248> (санаси муроҷиат: 18.09.2018).

мебошад. Новобаста аз таҳқиқотҳои зиёд дар ин самт то ҳол мақоми ин ниҳод дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ муайян нест. Мутаассифона, қонунгузории соҳаи прокуратура низ ин масъаларо ҳал накардааст. Фаъолияти мақомоти прокуратураи имрӯзai Тоҷикистон низ ба ин суол посухи дақиқу равшан дода наметавонад. Яъне ҳам аз лиҳози назариявӣ ва ҳам амалий масъалаи мазкур мубрам буда, ҷавоби ҳудро ҳам аз ҷониби олимон ва ҳам аз ҷониби мутахассиони соҳа талаб менамояд.

Муайян намудани мавқеи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо аз лиҳози таърихӣ ва мурофиавӣ, балки аз лиҳози ҳукуқи конститутсионӣ низ масъалаи муҳим буда, вазъи ҳукуқии мақомоти прокуратура аз нигоҳи илм ва соҳаи ҳукуқи конститутсионӣ таҳқиқоти ҷиддиро металабад.

Мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқоиса бо мақомоти прокуратураи дигар кишварҳо ва соҳторҳои шабехи онҳо як қатор афзалият ва бартариятҳоро соҳиб аст. Чунин бартарият дар ташкил ва вижагиҳои фаъолияти ин ниҳод, нақши фаъоли он дар ҳифзи ҳукуқу озодиҳои инсон ва таъмини қонуният дар ҷомеа ифода мейёбад. Нақши фаъол доштани мақомоти прокуратура дар ҳифзи ҳукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд нахуст дар он ифода мейёбад, ки ин ниҳод барои ҳама дастрас аст. Яъне ба мақомоти прокуратура дилҳоҳ нафар метавонад бобати ҳифзи ҳукуқу манфиатҳои ҳуд муроҷиат намояд. Дуюм, баррасии муроҷиати шаҳрвандон аз ҷониби мақомоти прокуратура хусусияти фаврӣ дорад. Яъне, мақомоти прокуратура дар муҳлатҳои дар қонун пешбинишуда муроҷиати шаҳрвандонро баррасӣ мекунад. Сеюм, машварати ҳуқуқӣ ва ёрии ҳукуқие, ки кормандони мақомоти прокуратура мерасонанд, ройгон аст ва аз он ҳама метавонад баҳравар гардад. Чорум, мақомоти прокуратура ҳангоми ошкор кардани ҳукуқвайронкуни ё ҳолатҳои вайронсозии қонуният мустақилона метавонад, ки тадбирҳо андешад. Аз ҷумла, мақомоти прокуратура ҳукуқ дорад, ки барои ҳимояи ҳукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба суд

мурочиат намояд. Шояд ҳолатҳои мазкур сабаби асосии зиёд будани боварӣ ва итмиони аҳолӣ ба мақомоти прокуратура гардида бошад. Зоро, назар ба баъзе мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мардум ба прокуратура эътиимоду боварии бештар дорад. Мақомоти прокуратура аз номи давлат ва ба манфиати ҷамъият баромад меқунад. Аз ин рӯ, андеша оид ба он ки прокуратура сарчашмаи адолати иҷтимоӣ мебошад, аксиомаи ҳуқуқӣ буда, ҳақиқати бебаҳс аст.

Бо дарназардошти маводи илмӣ, таҳлили фаъолияти мақомоти прокуратура, таҷрибай судӣ ва гайра қӯшиш карда шуд, ки дар доираи таҳқиқот анҷомпазируфта мағҳум, таърихи инкишоф, мавқеи мақомоти прокуратура дар миёни шоҳаҳои ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ мавриди пажӯҳиш қарор дода шавад. Ҳамзамон дар рисола ҷойи мақомоти прокуратура дар миёни мақомоти давлатӣ баррасӣ ва таҳлил гардидааст. Андешаҳое, ки зимни таҳқиқот иброз гардидаанд, ҳақиқати ниҳоии бебаҳс набуда, назари инфириодии муҳаққиқ мебошанд, ки бо далел асоснок карда шудаанд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Аз сабаби он, ки мавзӯи таҳқиқоти диссертационӣ ҳусусияти гуногунҷанбаро доро аст, зарурият ба миён омад то ба соҳаҳои гуногун, аз ҷумла назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ, ҳуқуқи конститутсионӣ, назорати прокурорӣ ва соҳаҳои дигари ҳамҷавор рӯ оварда шавад.

Масъалаҳои ҷудогонаи мавзӯи мазкур дар корҳои илмӣ-таҳқиқоти баъзе аз олимони хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки ба онҳо метавон С.А. Авакян, С.С. Алексеев, М.И. Байтин, В.И. Басков, Н.В. Витрук, В.Е. Гулиев, В.М. Горшенев, Ю.П. Еременко, В.Н. Карташев, В.В. Копейчиков, В.Н. Кудрявцев, Е.А. Лукаев, П.А. Лупинская, А.В. Малко, В.В. Малтсев, Н.И. Матузов, А.С. Мордовес, В.С. Нерсесянс, М.Ф. Орзих, Т.Н. Радко, И.В. Ростовшиков, Ф.М. Рудинский, В.А. Рибаков, В.М. Савитский, В.П. Салников, В.Н. Синюков, М.С. Строгович, А.В. Стремоухов, А. Я. Сухарев, Б.Н. Торонин, И.Е. Фарбер, В.М. Чхиквадзе, В.С. Шадрин, С.А. Шейфер, Б.С. Эбзеев ва дигаронро

дохил намуд.

Боиси тазаккур аст, ки нақш ва ҷойгоҳи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти давлатӣ аз ҷониби олимони ватанӣ ба таври пурра мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Дар корҳои илмии анҷомёфта танҳо қисматҳои ҷудогонаи фаъолияти мақомоти прокуратура таҳлил гардидааст.

Ҳамин тариқ, масъалаи тақсимоти ҳокимијат ва ҳамкории мақомоти прокуратура бо дигар шоҳаҳои ҳокимијати давлатӣ ба таври ҷудогона аз ҷониби олимони ватанӣ, ба мисли У.А. Азиззода², З. Ализода³, Х.М. Мирзамонзода⁴, А.М. Диноршоев⁵, А. Достиев⁶, А.И. Имомов⁷, С.И. Иброҳимов⁸, З.Ҳ. Искандаров⁹, Ҷ.З. Мачидзода¹⁰, И.Т. Маҳмудов¹¹, М.А. Маҳмудзода¹², С.К. Кенчаев¹³, Ҳ.О. Ойев¹⁴, Б.Ҳ. Разоқов¹⁵, М.С. Сулаймонзода¹⁶, И. Шодиев¹⁷ ва дигарон мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Паҳлуҳои дигари мавзӯи мазкур, аз ҷумла таърихи ташаккул ва

² Азизов У.А. Конституционные основы судебно-правовой политики в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах: коллективная монография. – СПб, 2019 – С. 435-439.

³ Ализода З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан. – Душанбе, ТНУ, 2013. – 206 с.

⁴ Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития. – Душанбе, 2007. – 186 с.

⁵ Диноршоев А.М. Механизмы защиты прав человека в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2014. – 152 с.; Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – 200 с.

⁶ Достиев А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесения изменений и основные положения. – Душанбе, 2001. – 240 с.

⁷ Имомов А. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). Сб. статей. – Душанбе, 1998. – 208 с.; Имомов А.И. Вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқу озодӣ ва вазифаҳои асосӣ. – Душанбе: Офсет Империя, 2013. – 224 с.

⁸ Ибрагимов С.И. Административная юстиция в центрально-азиатских государствах: проблемы становления и развития: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – 459 с.

⁹ Искандаров З.Ҳ. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи – Душанбе, 2007. – 136 с.

¹⁰ Заиров Ҷ.М. Таджики: от государства Саманидов до суверенной государственности (историко-правовой анализ). – СПб.: Реноме, 2014. – 287 с.;

¹¹ Маҳмудов И.Т. Теоретические основы и научно-практические проблемы прокурорского надзора за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности: по материалам Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2008. – 250 с.

¹² Маҳмудзода М.А. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ – Душанбе, 2017. – 632 с.

¹³ Кенжасев С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – 215 с.

¹⁴ Ойев Ҳ., Сафаров Б.А. Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон–Душанбе, 2013. – 256 с.

¹⁵ Рazzоков Б.Ҳ. Государственная администрация Таджикистана на рубеже веков. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 232 с.; Рazzоков Б.Ҳ. Исполнительная власть Таджикистана: правовые проблемы институционального реформирования. – Душанбе: Ирфон. 2013. – 236 с.

¹⁶ Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2018. – 201 с.

¹⁷ Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2009. – 176 с.

инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон, функсия ва самтҳои асосии фаъолияти онро метавон дар корҳои илмии анҷомдодаи Н.А. Абдуллоев¹⁸, С.Э. Баҳридинзода¹⁹, Х.М. Мирзамонзода²⁰, З.Х. Исқандаров, М.Ш. Исоев²¹, И.Т. Маҳмудов, С.К. Кенчаев, Қ. Мирзоева²², Б.Т. Ҳудоёрзода²³ мушоҳида намуд.

Нақши мақомоти прокуратура дар низоми механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон аз ҷониби чунин олимони ватанӣ, ба монанди Д.С. Раҳмон²⁴, С.М. Салоҳидинова²⁵, И.И. Саидзода²⁶, Б.А. Сафарзода, А. Мансурзода²⁷, А.Ғ. Ҳоликзода²⁸ мавриди коркард қарор гирифтааст.

Вобаста ба масъалаи ташаккули маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ ҳуқуқии кормандони мақомоти прокуратура И.Қ. Миралиев²⁹, Э.С. Насриддинзода³⁰ ва Ҷ. Саъдизода³¹ ибрози назар намудаанд.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ бештар маврид доир ба таърихи ташаккул ва инкишофи мақомоти прокуратура корҳои илмӣ анҷом дода шудааст. Ба самти мазкур Г.С. Азизқулова³², Э.Б. Буризода³³, В.Г. Мелкумов³⁴, А.А.

¹⁸ Тартаковский А. Д., Абдулаев Н. А. Преступления в сфере семейно-бытовых отношений и борьба с ними / Отв. ред. В. П. Коновалов. – Душанбе: Дониш, 1989. – 134 с.

¹⁹ Баҳридинов С.Э. Чораҳои таъсиррасонии мурофиавии ҷиноятӣ нисбат ба шиканҷа // Маъсаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияҳои илмӣ-назариявӣ). – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. – С. 34-39; Баҳридинов С.Э. Омӯзиши шаҳсияти ҷинояткор дар мурофиаи ҷиноятӣ // Маъсаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маводи конференсияҳои илмӣ-назариявӣ). – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. – С. 177-181.

²⁰ Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития. – Душанбе, 2007. – 186 с.

²¹ Исоев М. Ш., Каримов, Ф. Қ., Юсуфов А. Назорати прокурорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе «Эҷод», 2005. – 728 с.

²² Мирзоева К.А. Становление и развитие органов прокуратуры и прокурорского надзора в Таджикистане (20-е - середина 30-х г.г.): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 207 с.

²³ Маҳмудов, М.А., Ҳудоёров, Б. Т. Мақомоти хифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Душанбе: «Эр-граф», 2012. – 396 с.

²⁴ Сафаров Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры / Отв. ред. А.Г. Халиков. – Душанбе: Офсет Империя, 2014. – 228 с.

²⁵ Салоҳидинова С.М. Право на предпринимательскую деятельность в конституционном праве Республики Таджикистан: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2016. – 200 с.

²⁶ Саидов И.И. Личные и политические права в системе прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: монография. – Душанбе, 2017. – 200 с.

²⁷ Тошев А.М., Эволюция правового статуса личности в Республике Таджикистан: историко-правовое исследование: монография / Под. ред. Р.С. Мулукова. – Душанбе: «Эр-граф», 2018 – 288 с.

²⁸ Ҳоликзода А.Г., Маджидзода Ҷ.З. Одназода Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана. – Душанбе 2019. – 488 с.

²⁹ Мириалиев И.К. Правовое государство и права человека: монография. – Душанбе: Сино, 2015. – 258 с.

³⁰ Насурдинов Э.С. Правовая культура. – М., 2014. – 352 с.

³¹ Саъдизода Ҷ. Ташаккулӯбии фарҳангӣ ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... номз. илмҳои ҳуқуқ. – Душанбе, 2017. – 241 с.

³² Азизқулова Г.С. Цикл лекций по истории государства и права Республики Таджикистан: учебное пособие.

Қаҳоров³⁵, И.С. Муҳаммадиев³⁶, Р.Ш. Шарофзода³⁷, Ш.М. Ҳусейнова³⁸, Ф.Т. Тоҳиров³⁹ бештар таваҷҷуҳ зоҳир намудаанд.

Таҳлили муфассал ва вазъи воқеии мақомоти прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, ки дар заминаи принсиipi “боздорӣ ва мувозинат” фаъолият менамоянд, зарурияти муайян намудани ҷойгоҳи мақомоти прокуратураво дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба вучуд оварда, аҳамияти назорати прокурорӣ барои ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, манфиатҳои давлату ҷомеа ва дар сатҳи қонунгузорӣ муқаррар намудани мавқеи мақомоти прокуратураво пешбинӣ менамояд.

Робитай таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯъҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи нақшай корҳои илмӣ–таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи конситутсионии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзӯи «Масъалаҳои конститутсионӣ–ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва такмили қонунгузорӣ» барои солҳои 2016 - 2020 иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқот мазкур гузаронидани таҳлили умуминазариявӣ ва конститусионӣ- ҳуқуқӣ ҷиҳати муайян намудани нақш ва мавқеи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ; аз лиҳози назариявӣ ва амалӣ баррасӣ намудани моҳият ва аҳамияти муносибати мутақобилаи мақомоти прокуратура бо дигар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ иборат мебошад. Дар рафти баррасии мавзӯи мазкур як қатор андешаҳои судманд бобати ворид намудани

– Душанбе, 1995. – 212 с.

³⁵ Буриев И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период): дис. ...д-ра юрид. наук. – М., 2009. – 322 с.

³⁶ Мелкумов В. Г. Советская прокуратура и проблемы общего надзора: дис. ... д-ра юрид. наук. – Душанбе, 1971. – 552 с.

³⁷ Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ...канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. –194 с.

³⁸ Мухаммадиев И.С. Образование и становление органов прокуратуры на севере Таджикистана в 1923-1930 гг. (исторический аспект исследования): дис. ...канд. истор. наук. – Худжанд, 2009. – 209 с.

³⁹ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқук. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.

⁴⁰ Ҳусайнова Ш.М. Становление и развитие системы правоохранительных органов Таджикистана в 1924-1937 гг.: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – 162 с.

⁴¹ Тоҳиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – 369 с.

тағириот оид ба мавқеи конститутсионӣ-ҳуқуқии мақомоти прокуратура ва дар сатҳи зарурӣ ва самарабахш амалӣ намудани фаъолияти мақомоти прокуратура пешниҳод шудааст.

Вазифаҳои таҳқиқот. Бо дарназардошти мақсадҳои номбурда, вазифаҳои зерин муқаррар карда шудаанд:

- 1) гузаронидани тадқиқот оид ба таҳаввулоти мақомоти прокуратура дар таърихи давлатдории Тоҷикистон;
- 2) муайян намудани нақш ва мавқеи мақомоти прокуратура дар низоми механизми тақсимоти ҳокимият ва низоми “боздорӣ ва мувозинат”;
- 3) таҳлил намудани функцияҳои прокуратура ҳамчун мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- 4) муайян намудани роҳҳои самарабахши тарзи ташкилии муносибатҳои прокуратура бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- 5) пешниҳод намудани таклифҳо ҷиҳати такмил додани фаъолияти мақомоти прокуратура ва нақши он дар низоми мақомоти конститутсионии ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Объекти таҳқиқотро маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятие ташкил медиҳанд, ки мавқеъ ва нақши мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти конститутсионии мақомоти ҳокимияти давлатӣ муайян менамоянд.

Мавзуи таҳқиқот. Мавзуи таҳқиқоти диссертационӣ асосҳои назариявӣ ва меъерҳои конститутсионӣ-ҳуқуқӣ оид ба алоқаи мутақобилаи мақомоти прокуратура бо дигар мақомоти давлатӣ ба ҳисоб рафта, баъзе аз навгонӣ ва андешаҳои судманд дар асоси назарияҳои мавҷуда ва амалии фаъолияти мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқотро ғояҳо ва ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи ҳуқуқи конститутсионӣ, ба мисли С.А. Авакян, З. Ализода, М.В. Баглай, Х.М. Мирзамонзода, А.М. Диноршоев, А.И. Имомов, Е.И. Козлов А.Н. Кокотов, М.И. Кукушкин, О.Е. Кутафин, Ҷ.З.

Мақидзода, Н.Г. Мишин, Б.А. Разоқов, Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон, С.М. Салоҳидинова, М.С. Сулаймонзода, Б.Н. Топорнин, В.А. Туманов, В.Е. Чиркин, Л.М. Энтин ва дигарон ташкил медиҳанд.

Ҳангоми таҳия гардидани диссертатсия аз корҳои олимону муҳақиқони соҳаи назорати прокурорӣ, аз ҷумла Н.А. Абдуллоев, В.И. Басков, А.Д. Бойков, Ю.Е. Винокуров, Ҳ.М. Мирзамонзода, Р.Н. Зинуров, З.Х. Искандаров, Ю.А. Каленов, И.Т. Маҳмудов, В.Г. Мелкумов, Ю.К. Якимович, В.Б. Ястребов ва дигарон истифода гардидааст.

Ҳамзамон, ҳангоми омода намудани диссертатсия муаллиф ба корҳои олимони соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ, ба мисли Е.В. Анисимов, В.П. Балъяев, Э.Б. Буризода, К.Ф. Гутсенко, Б.М. Лазарев, Н.Н. Марчук, Э.С. Насридинзода, В.С. Нерсесянтс, Ю.Г. Орлов, А.С. Пиголкин, Р.Ш. Шарофзода, А.Ф. Холиқзода, Ф.Т. Тоҳиров, Ю.А. Тихомиров ва дигарон рӯ овардааст.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Ҳангоми навиштани диссертатсия, усулҳои умумиилмӣ (диалектиқӣ, моддӣ, низомнок, сотсиологӣ, функционалӣ, ҳукуқӣ), умумимантиқӣ (аз абстрактӣ ба мушаххас ва аз умумӣ ба хусусӣ) ва илмӣ-хусусӣ (масалан, ҳукуқшиносии муқоисавӣ ва ғ.) ва дигар усулҳо истифода шудаанд. Истифодаи усулҳои мазкур дар алоқамандӣ бо дастовардҳои охири фалсафӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳукуқӣ имконияти анҷом додани асосҳои ҳуқуқии фаъолияти прокуратураво ба миён оварда, масъалаҳои функционалӣ, фаъолияти назоратии прокуратура ва механизми мутақобилаи ӯро бо дигар мақомоти давлатӣ (аз ҷумла, суд) дар сатҳи қонуни конституционӣ муайян ва баррасӣ намуданд.

Хулосаҳои назариявӣ ва пешниҳодҳо дар доираи таҳқиқот мазкур фарогири масъалаҳои мубрами замони муосир мебошанд, ки дар корҳои муаллифони ватаниӣ ва хориҷии назарияи давлат ва ҳуқуқ, назорати прокурорӣ, ҳуқуқи конституционӣ, мурофиаи ҷиноятӣ ва гражданиӣ ба вучуд омадаанд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Зимни анҷом додани таҳқиқот конститутсияҳо ва санадҳои қонунгузории ИҶШС, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конститутсионии ҶТ “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон”, қонунҳои ҷорӣ, шартномаҳои байналмилалӣ, Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, амр ва фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гардидааст.

Навғонии илмии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки бори нахуст аз лиҳози ҳуқуқи конститутсионӣ кӯшиши муайян намудани ҷанбаҳои ҳуқуқии фаъолияти мақомоти прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ва ҳамкории мутақобилаи он бо дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ мавриди баррасии амиқ қарор дода шуд. Таҳқиқоти назариявӣ ва амалии фаъолияти имрӯзаи он ба як қатор ҳулоса ва пешниҳодҳо бо мақсади устувор намудани мавқеъ ва нақши прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатиро муайян намудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванд.

Ба ҳимоя нуктаҳои илмии зерин пешниҳод мешаванд, ки онҳо навғонии диссертасияро ташкил медиҳанд:

1. Ташаккули мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон аз асри XX оғоз меёбад, яъне аз лаҳзай таъсиси ҶҲШБ ва ҶМШС-и Туркистон, сониян бо ташкил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати Ӯзбекистон ва ниҳоят бо таъсис ёфтани ҶШС-и Тоҷикистон. Ҳангоми даврабандӣ мо мақоми ҳуқуқии кишварамонро, ки дар марҳилаҳои зикргардида соҳиб буд, ба инобат мегирем. Бо ин назардошт, чунин чор марҳилаҳои ташаккул ва инкишофи мақомоти прокуратураво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем- давраи пос аз инқилоб, давраи ҷумҳурии муҳтор, давраи ҷумҳурии советӣ, давраи истиқлолият.

2. Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи мақомоти давлатӣ ба ҳисоб рафта, дорои се нишонаи муҳим мебошад. Якум, масъалаи ташкил намудани мақомоти прокуратура дар боби 9-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам гардида, салоҳият,

вазифа ва ваколатҳои он амиқ дарҷ ёфтаанд. Дуюм, ба мақомоти прокуратура бе ягон шубҳа ваколатҳои ҳокимиятӣ дода шудааст. Сеюм, дар қонунгузории амалкунанда вазифаҳо ва самтҳои асосии фаъолияти онро муайян намудааст. Бо дарназардошти гуфтаҳои номбурда, метавон гуфт, ки марҳилаи муосири ташаккули мақомоти прокуратураи ҶТ бо функцияҳои гуногунҷанбаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ алоқамандӣ дошта, дар заминаи Конститутсияи кишвар ба он мақоми маҳсус дода шудааст.

3. Барои муайян намудани мавқеи мақомоти прокуратура дар низоми тақсимоти ҳокимият нақши муҳимро функцияҳои он ичро менамояд. Функцияҳои прокуратура – ин фаъолияти мушаххаси ҳуқуқӣ бо назардошти эҳтиёҷоти давлат мебошанд, ки асоси онҳоро назорати риояи дақиқи қонунҳои амалкунандаи кишвар, ташкил медиҳад. Аз гуфтаҳои боло метавон чунин нишонаҳои муҳимми функцияҳои прокуратураго ҷудо намуд: якум, функцияҳои прокуратура – фаъолиятҳоест, ки танҳо аз ҷониби давлат муайян карда мешавад; дуюм, асоси фаъолияти мазкурро назорати риояи дақиқи қонунҳои амалкунандаи кишвар ташкил медиҳад; сеюм, фаъолияти мазкур дар давлати мушаххас амалий карда мешавад. Функцияҳои прокуратураго метавон ба асосӣ ва иловагӣ ҷудо намуд. Дар моддаи 93-и Конститутсияи ҶТ функцияи ягонаи мақомоти прокуратура – назорати риояи дақиқ ва икрои якхелаи қонунҳо маънидод гардидааст. Функцияҳои дигаре, ки дар қонуни конститутсионӣ дарҷ гардидааст, ба сифати функцияҳои иловагӣ баромад менамоянд. Моҳиятан чунин функцияҳои иловагии мақомоти прокуратураго метавон ҷудо намуд: – иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби суд, таъқиби ҷинойӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, иштирок дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниӣ.

4. Муносибати байниҳамдигарии мақомоти прокуратура ва Маҷлисӣ Олий дар се самт – назоратӣ, ҳуқуқэҷодкуниӣ ва ташкилий амалий карда мешавад. Ба сифати шакли асосии назорати парлумонӣ аз болои

фаъолияти прокуратура ин дархости парлумонӣ (вакили) аз Прокурори генералӣ, додани ҳисбот, маърӯза ва маълумоти Прокурори генералӣ дар назди парлумон ба ҳисоб меравад. Иштироки мақомоти прокуратура дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ бо он алоқаманд мебошад, ки ба ӯ функцияи ҳуқуқмуҳофизавӣ ва таъмини волоияти қонун voguzor гардидааст. Самти ташкилии робитаи мақомоти прокуратура бо парламент бошад, дар тартиби таъин ва озод намудани Прокурори генералӣ, муовини аввал ва муовинони ӯ ифода меёбад. Он асосан ба таври омехта сурат мегирад. Яъне дар он унсурҳои механизми таъин ва озод намудани аъзои Ҳукумат ва усули пешниҳод намудани номзад барои интихоби судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олий ва Сули олии иқтисодӣ бо ризоияти Маҷлиси Миллӣ дар оmezish дида мешавад. Ин ҳолат аз нигоҳи мо бори дигар мустақилияти мақомоти прокуратурагар дар низоми мақомоти таҷзияи ҳокимият маънидод менамояд.

5. Дар натиҷаи тадқиқот мо ба хулосае омадем, ки мақомоти прокуратура ба низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия шомил набуда, аз ҷумлаи мақомоти мустақил ва мутамаркази ҳокимияти давлатӣ маҳсуб меёбад. Ҳамзамон, мақомоти прокуратура дар ҷараёни амали намудани фаъолияти худ таҳти назорати Президенти ҶТ ҳамчун сарвари давлат, таъминкунанда ва ҳамоҳангозандай мақомоти давлатӣ, роҳбари мақомоти ҳокимияти иҷроия ва ҳомии Конститутсия, қарор дорад.

6. Яке аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки бо прокуратура дар робитаи зич қарор дорад, ин мақомоти судӣ ба ҳисоб меравад ва онро дар маҷмӯъ ҳокимияти судӣ ном мебаранд. Ба сифати самтҳои асосии ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо метавон дохил намуд: муносибат дар функцияи ҳуқуқмуҳофизавии прокуратура ва суд; шароит барои татбиқи назорати прокурорӣ дар мурофиаи чиноятӣ; муносибати назорати прокурорӣ ва контроли судӣ барои қонуният ва самаранокии истифодаи ҷораҳои мурофиавӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ; ҳамкории мутақобилаи прокуратура бо суд ҳангоми амалӣ намудани мубориза бар зидди чинояткорӣ.

Зимни анчом додани таҳқиқоти илмӣ аз ҷониби муаллиф як қатор тавсияҳои амалӣ пешниҳод шудаанд:

1. Пешниҳод менамоем, ки ба моддаи 1-и Қонуни конститутсионии ҶТ “Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон” тағијирот ворид гардида, калимаи “мақомот” ба ибораи “мақомоти ҳокимияти давлатӣ” иваз карда шавад.

2. Зарур аст, ки дар моддаи 11-и Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ибораи “фаъолияти қонунэҷодкуний” ба «фаъолияти ҳуқуқэҷодкуний» иваз карда шавад.

3. Зарур аст, ки масъалаи ба прокуратура додани ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ баррасӣ карда шавад. Аз сабаби он, ки прокуратураго ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимияти давлатӣ маънидод намудем, дар сурати додани чунин ҳуқуқ ба ӯ мавқеъ ва нақши он дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ боз ҳам баланд хоҳад шуд.

4. Зарур аст, ки ба моддаи 36-и Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» тағијирот бо муқаррар намудани асосҳо ва шакли иштироки прокурор дар парвандаҳое, ки аз ҷониби Суди конститутсионӣ баррасӣ мегарданд, ворид карда шавад. Инчунин ба Прокурори генерали ҷиҳати иштироки ӯ дар мурофиаҳои Суди конститутсионии ҶТ ҳуқуқ дода шавад. Чунин муқаррарот ҳамзамон бояд дар Қонуни конститутсионии ҶТ “Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дарҷ карда шавад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқотро муқаррароти умуминазариявӣ доир ба ҷойгоҳ ва нақши мақомоти прокуратура дар дастгоҳи идоракуни давлатӣ, аз ҷумла дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ташкил дода, тамоюли рушди ҷомеаи демократиро дар замони муосир муайян менамояд. Истифодаи онҳо ба муаллиф имконият фароҳам оварданд, ки як қатор пешниҳодҳоро ҷиҳати баланд бардоштани мавқеи мақомоти прокуратура, ворид намудани тағијирот ба мавқеи конститутсионии он ва ворид намудани тағијиру иловваҳо ба

қонунҳои амалкунандаи кишвар дар соҳаи таҳлилшуда баён намояд. Консепсияи пешниҳодшуда ҷиҳати танзими қонуни мавқеъ ва функцияи прокуратура, як қатор мушкилотҳои илмиро бартараф намуда, барои ба таври судманд амалий намудани фаъолияти механизмҳои давлатӣ нақши босазоро ичро менамояд. Таҳқиқот анҷомдодашуда дар самти ҳамкории мақомоти прокуратура бо дигар мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти қонунгузор, икроия ва судӣ барои ташаккули ҳуқуқи конститутсионӣ, назорати прокурорӣ, назарияи давлат ва ҳуқуқ, мурофиаи ҷиноятӣ, гражданиӣ, иқтисодӣ ва ташкили мақомоти ҳифзи ҳуқуқ нақши боризро ичро намуда, метавонад барои тадқиқотҳои минбаъда хизмат намояд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот бошад аз он иборат аст, ки дар он баҳсҳои ҷойдошта оид ба мавқеъ ва нақши мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо пешниҳод намудани усулҳои нав дар сохтори ташкилии прокуратура, ба таври амиқ муайян намудани функция ва самтҳои фаъолияти он роҳи ҳалли ҳудро пайдо намуда, барои самаранок анҷом додани назорати прокурорӣ, инчунин таъмин намудани сатҳи олии қонуният нақши муҳимро ичро ҳоҳад намуд. Махсусан, дар он сухан оид ба мақомоти бисёрҷаибай конститутсионӣ меравад, ки аз номи давлат функцияи назоратиро ҷиҳати икроиши меъёрҳои Конститутсиия ва қонунҳо ба роҳ мемонад. Бо дарназардошти натиҷаҳои таҳқиқоти мазкур зарур аст, ки як қатор тадбирҳои судманд ҷиҳати беҳтар намудани сохтори дохилии мақомоти прокуратура, ташкил ва татбиқи назорати прокурорӣ андешида шаванд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки аҳамияти амалии тадқиқот бо имконияти истифода бурдани асосҳои назариявӣ, ҳулоса ва тавсияҳо ҳангоми такмили қонунгузорӣ маҳдуд Nagarida, балки он метавонад дар фаъолияти прокурорҳо, судҳо, мақомоти таҳқиқ, ҳангоми фаъолияти омӯзгорӣ дар муассисаҳои таълимии ихтисоси “ҳуқуқшиносӣ”, инчунин дар низоми такмили ихтисос ва рушди қасбии судяҳо, прокурорҳо ва дигар кормандони мақомоти давлатӣ ва муассисаҳо, ки дар соҳаи ҳуқуқ кору фаъолият менамоянд, таъсири мусбати ҳудро гузорад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯъ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.02 - Ҳуқуқи конститутсионӣ; ҳуқуқи мурофиаи судии конститутсионӣ; танзими ҳуқуқии ҳокимияти маҷаллӣ, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми муаллиф дар таҳқиқи рисола чунин муайян карда мешавад: якум, натиҷаҳои илмии таҳқиқот диссертатсионӣ, аз ҷумла навғониҳои назариявӣ, хулосаҳо, нуктаҳои асосие, ки барои ҳимоя пешниҳод мешаванд, тавсияҳои амалии рисола аз ҷониби муаллиф шаҳсан ба даст оварда шудаанд; дуюм, саҳми шахсии муаллиф дар пешниҳоди навғониҳои илмии таҳқиқот диссертатсионӣ, ҳалли мушкилоти мубрами оид ба ҷойгоҳи мақомоти прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ифода меёбад.

Тасвиби ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи конститусионии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, борҳо дар ҷаласаҳои кафедра муҳокима шуда ба ҳимоя тавсия карда шудааст.

Паҳлӯҳои гуногуни таҳқиқот диссертатсионӣ дар конференсияҳои илмию амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалии зерин дар шакли маърӯза пешниҳод шудааст. Аз ҷумла:

- конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии «Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон ва равандҳои муосири рушди ҳуқуқи инсон: мушкилот ва дурнамо» дар мавзуи «Прокуратура ҳамчун механизми ҳимояи ҳуқуқи инсон» – Душанбе, 2018;

- VI конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии «Масъалаҳои мубрами ҳуқуқшиносӣ» дар мавзуи «Робитаи мақомоти прокуратура бо Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе, 2019;

- конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии «30 соли истиқлолият: марҳилаи тайшуда воқеият ва дурнамо» дар мавзуи «Роль Президента

Республики Таджикистан в организации деятельности органов прокуратуры в Таджикистане» – Душанбе, 2021;

– X-ум конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии «Низоми ҳуқуқии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои ИДМ: таҳлили равандҳо ва тамоюли рушд» дар мавзуи «Инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон дар даврони истиқлолият» – Душанбе, 2022;

– Конференсияи ҷумхуриявии илмӣ-амалии «Конститутсия – ҳамчун омили устуории давлат» дар мавзуи «Мавқеи прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» – Душанбе, 2022.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Натиҷаҳои таҳқиқот дар интишороти асосии муаллиф – дар 12 мақола, аз ҷумла 4 мақолаи илмӣ, ки дар маҷаллаҳои тавсияшавандай Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 8 мақола дар нашрияҳои дигар ба табъ расидаанд, инъикоси худро ёфтаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, ду боб, шаш зербоб, хулоса, рӯйхати сарчашма ва адабиёти истифодашуда иборат мебошад. Ҳаҷми диссертатсия 213 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ МУАЙЯНКУНИИ МАВҶЕЬ ВА НАҚШИ ПРОКУРАТУРА ДАР НИЗОМИ МАҚОМИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ

1.1. Ташаккул ва инкишофи прокуратура дар Тоҷикистон

Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд мегардад, ки мақомоти прокуратура нисбат ба ҳокимияти судӣ дертар ба вучуд омадааст. Аввалин маротиба прокуратура дар Фаронса дар асри XIV дар марҳилаи гузариши инквизитсионӣ ба вучуд омадааст. Шоҳ Филиппи IV бо Ордонанс аз таърихи 25-уми марта соли 1302 прокуратураго ҳамчун мақомоти баамалбарорандай манфиатҳои ҳокимияти монарх таъсис дод⁴⁰.

Боиси тазаккур аст, ки солҳои аввал он ба сифати мақомоти маҳсуси айбдоркунанда ва ҷазодиҳанда фаъолият намуда, барои дар амал татбиқ намудани иродаи шоҳ, ки дар ташаккул ва муайян намудани самти фаъолияти дигар мақомот мавҷеи арзандаро соҳиб буд, хизмат менамуд (прокуратураго то барҳам ҳӯрдани ҳокимияти монарх дар Фаронса ба сифати «одамони шоҳ» ном мебурданд)⁴¹. Соли 1586 Қонун «Дар бораи ташкил ва фаъолияти прокуратура дар Фаронса» қабул гардида, ҷойгоҳи онро дар низоми мақомоти давлатӣ муайян намуд. Назорати прокурорӣ дар самтҳои зерин ба амал бароварда мешуд: фаъолияти прокурор, ки хусусияти маъмурӣ-сиёсӣ дошт; назорати фаъолияти тафтишот; фаъолияти судӣ-ҳуқуқӣ⁴².

Таъсис ёфтани мақомоти прокуратура дар Фаронса тасодуфӣ нест. Аксарияти муҳаққиқони рус ба он назаранд, ки маҳз таъсис ва низоми прокуратураи Фаронса заминаи асосиро барои ташаккули прокуратураи Россия гузоштааст⁴³. Дар навбати худ, намунаи прокуратураи шоҳӣ

⁴⁰ Прокуратура Российской Федерации (концепция развития на переходный период). – Москва: Наука, 1994. – С. 22-23.

⁴¹ Ҳамон ҷо. – С. 22-23.

⁴² Ҳамон ҷо. – С. 22-23.

⁴³ Жмакин А.С. Место и роль прокуратуры в конституционной системе государственных органов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 136-158.; Виноградов И.П. Место и роль органов российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое

барои ташаккул додани низоми мақомоти прокуратураи шӯравӣ, инчунин таъсис ва инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон таъсири амиқи худро гузошт. Дар адабиёти ватанӣ пешбинӣ мегардад, ки ташаккул ва инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон бо ИҶШС алоқамандии зич дорад, зоро мо як муддати муайяни таърихӣ дар ҳайати он қарор доштем. З.Ҳ. Исқандаров бар он назар аст, ки «Прокуратураи шӯравии Тоҷикистон ҳамчун қисми таркибии прокуратураи шӯравӣ таъсис ёфта, ғояҳои асосии прокуратураи шоҳии руссиягиро ба худ қабул намуда буд»⁴⁴. Доир ба масъалаи мазкур С. Кенҷаев ва Қ.Мирзоева низ ибрози назар намудаанд⁴⁵.

Муҳаққиқони ватанини таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон қайд менамоянд, ки давлатҳои дар сарзамини Тоҷикистони таърихӣ мавҷудбуда, мақомоти маҳсусгардонидашударо барои назорати иҷрои фармонҳои сарвари давлат таъсис надодаанд⁴⁶. Ҳамон тавре ки З.Ҳ. Исқандаров қайд менамояд: «Сарвазир (ҳоҷиби бузург) ва девонҳои алоҳидае ҷой доштанд, ки иҷроиши фармонҳои амирро дар самтҳои ҷудогона назорат менамуданд. Масалан, девони мустаъфӣ (андоз), муҳтасиб (тиҷорат) ва мушриф (полиси маҳфӣ) мавҷуд буданд, ки функцияҳои имрӯзаи прокуратураго дар алоҳидагӣ ба хотир меоранд, аммо дар ягон ҳолат фаъолияти имрӯзаи мақомоти прокуратураго бозгӯй наменамоянд»⁴⁷.

Ҳамин тарик, ба таври пурра ташаккул ёфтани мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон аз асри XX оғоз меёбад. Яъне аз лаҳзай таъсиси ҶҲШБ ва ҶМШС-и Туркистон, сониян бо ташкил ёфтани ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайати Ӯзбекистон ва ниҳоятанд бо таъсис

исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 2000. – С. 12-38

⁴⁴ Исқандаров З.Ҳ. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность // Правовая жизнь. – 2017. – №4. – С. 65

⁴⁵ Кенҷаев С. Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – 215 с.

⁴⁶ Тоҳиров Ф.Т. История государства и права Таджикистана (1917–1929). Т. 2, ч. 1. – Душанбе, 2001. – 492 с.; Буриев И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века). Т.1, ч. 1-2. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.; Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1998. – 195 с.

⁴⁷ Исқандаров З.Ҳ. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность // Правовая жизнь. – 2017. – №4. – С. 65.

ёфтани ҶШС-и Тоҷикистон. Бо ин назардошт, муҳаққиқи ватанӣ Җ.Ҳ. Исқандаров ташаккули мақомоти прокуратураго дар Тоҷикистон ба панҷ марҳила ҷудо менамояд:

- марҳилаи якум солҳои 1924-1929;
- марҳилаи дуюм солҳои 1929-1936;
- марҳилаи сеюм аз соли 1936 то нимаи аввали соли 1950;
- марҳилаи чорум аз соли 1955 то касб намудани соҳибистиқлолӣ;
- марҳилаи панҷум аз соли 1991 то замони мусир.

Аз марҳилаҳои ҷудонамудаи Җ.Ҳ. Исқандаров маълум мегардад, ки муҳаққиқ давраи ташаккули мақомоти прокуратураго дар ҶМШС-и Туркистон ва ҶҲШБ зикр наменамояд. Чунин тақсимбандӣ намудани муаллиф бо раванди ташаккули мақомоти прокуратура ва инкишофи қонунгузорӣ оид ба мақомоти прокуратура алоқамандӣ дорад.

А.А. Қаҳоров бар он назар аст, ки ташаккули мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, аз ҷумла мақомоти прокуратура аз ҶМШС-и Туркистон ва ҶҲШБ оғоз меёбад⁴⁸. Инчунин, мавсүф қайд менамояд, ки ташаккули мақомоти ҳифзи ҳуқуқро бояд дар заминаи ду мавқеъ баррасӣ намуд: якум, ташаккули мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистони шимолӣ, ки мутааллиқ ба империяи Россия буда, бо дастгирии он мақомоти таъминкунандай тартиботи ҳуқуқӣ ба мисли дигар давлатҳои буржуазӣ таъсис ёфтааст. Дуюм, ташаккули мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар Тоҷикистони ҷанубӣ, (ҶҲШБ), ки афзалият ба мақомоти феодалиӣ (табақагӣ)-и тартиботи ҳуқуқӣ дода мешуд⁴⁹.

Ҳангоми ба давраҳо ҷудо намудан мо ба мавқеи ҳуқуқии кишварамон, ки дар марҳилаҳои зикргардида доро буд, аҳаммият хоҳем дод. Бо ин назардошт, чунин марҳилаҳои ташаккул ва инкишофи мақомоти прокуратураго дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем:

- марҳилаи якум – ташаккули мақомоти прокуратура дар ҶМШС-и

⁴⁸ Қаҳоров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С.13-14.

⁴⁹ Ҳамон ҷо. – С.13-14.

Туркистон ва ҶХШБ солҳои 1918-1924;

- марҳилаи дуюм – ташаккули мақомоти прокуратура дар ҶМШС Тоҷикистон солҳои 1924-1929;
- марҳилаи сеюм – ташакқул ва инкишофи мақомоти прокуратура дар ҶШС-и Тоҷикистон солҳои 1929-1991;
- марҳилаи чорум – ташаккули мақомоти прокуратура дар Тоҷикистони соҳибистиқлол аз соли 1991 то имрӯз.

Акнун ба таври муфассал ҳар яке аз марҳилаҳои зикргардидаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Марҳилаи якуми ташаккули мақомоти прокуратура бо ҷараёнҳое алоқамандӣ дорад, ки дар ибтидои асри XX дар ҳудуди Осиёи Миёна ба вучуд омада буданд. Ҷараёнҳои инқилобие, ки империяи Россияро фаро гирифта буд, наметавонист таъсири худро ба ин минтақа нагузорад. Дар натиҷаи тағйиротҳои сиёсии бавуҷудомада, ки ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ ба ҳайати ду ҷумҳурии ҶМШС Туркистон шомил буд, ба иваз намудани Генерал-губернатори Туркистон ва ҶХШБ, ки дар қаламрави қаблии аморати Бухоро ҷойгир буданд, оварда расонид. Ин ду ҷумҳурий вазъи сиёсӣ-хуқуқии худро доштанд, ки аз ҳамдигар пурра фарқ менамуд. Аз сабаби он ки ҶМШС-и Туркистон ба таври воқеӣ идомадиҳандай генерал-губернатори Туркистон маҳсуб меёфт, дар он институтҳои давлатӣ-сиёсӣ, аз ҷумла прокуратура дар мадди аввал мавриди муҳофизат қарор гирифтанд.

А.А. Қаҳоров қайд менамояд, ки «прокуратураи Туркистон қисми таркибии прокуратураи Россияи подшоҳӣ маҳсуб меёфт, ҳамон тавре ки Туркистон ба ҳайати он шомил буд ва ноҳияҳои шимолии Тоҷикистони имрӯза дар ҳайати Туркистон қарор доштанд»⁵⁰. 24-уми ноябри соли 1917 таҳти №1 Декрет (Қарор) оид ба судҳо қабул гардид, ки дар асоси он фаъолияти мақомоти прокуратураи шоҳӣ лағв карда шуд ва он таъсири худро ба прокуратураи Туркистон низ гузошт. Дар декрет

⁵⁰ Қаҳоров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 40.

(қарор)-и мазкур бештари маврид чунин қайд гардида буд: «То замони бекор кардани муассисаҳои мавҷудаи тафтишоти судӣ, назорати прокурорӣ, муассисаҳои ҳимоякунанда ва адвокатураи хусусӣ баробаранд»⁵¹.

Аммо ба назар мерасад, ки ҷараёни мазкур дар Туркистон маҳсусияти ба ҳуд ҳосро доро буд, ки он дар фаъолият намудани мақомоти прокуратура ба таври воқеӣ то соли 1919 ва дар баъзе нохияҳо то соли 1920, ифода меёбад⁵². Маҳсусияти таназзули дастгоҳи ҷазодиҳии Россияи подшоҳӣ дар Туркистон аз он иборат аст, ки прокуратураи Россияи подшоҳӣ бештар маврид бо сабаби ҷой доштани омилҳои гуногун пас аз инқилобҳо фаъолият менамуд. 16-уми ноябрь соли 1918 КИМ-и Туркистон декрет (қарор) дар бораи тағири системаи судии маҳаллиро ба тасвиб расонд. Он ба прокурорҳои палатаи судӣ ва прокурорҳои тебеи он пешниҳод менамуд, ки фаъолияти ҳудро қатъ нанамоянд ва ҳарчи зудтар ба фаъолият оғоз намуда, то санаи 1-уми январи соли 1919 тамоми масъалаҳои мавҷудбударо баррасӣ ва ҳаллу фасл намоянд⁵³.

Ч.С. Камбаров қайд менамояд, ки лағв намудани мақомоти прокуратура пас аз инқилоб бо он пайвастагӣ дорад, ки мардум мағҳуми «прокуратура» ва «прокурор»-ро бо зӯроварӣ алоқаманд медонистанд⁵⁴. Ақидаи мазкурро ғурӯҳи дигари олимон низ ҷонибдорӣ менамоянд. А.Ф. Клейман бар ин назар аст, ки «хотирот дар бораи прокуратураи шоҳӣ ҳамчун мақоми золими фурӯнишонандай коргару дехқон, ҳамчун мақоми тарсонанда ва ҷазодиҳандай ҳаракати инқилобӣ, ҳамчун мақоми ҳифзкунандай манфиатҳои сармоягузорон ва заминдорон то андозае пурзӯр буд, ки ҳатто андешаи таъсис ёфтани прокуратураи навро

⁵¹ Свод Установлений РСФСР. – 1917. № 4. – С. 50.

⁵² Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – 192 с.; Махбубов М. Создание и развитие органов прокуратуры в Узбекистане: афтореферат дис. ... канд. юрид. наук. – Ташкент, 1993. – 48 с.

⁵³ Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 40.

⁵⁴ Камбаров Ч.С. Организационно-правовые основы развития органов прокуратуры Кыргызской Республики (1922-2005 гг.): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С.11.

надошт». Минбаъд қайд менамояд, ки «дар қонунгузории шӯравии замони мазкур истилоҳи «прокуратура» истифода мешуд, ки аксарияти мардуми тоинқилобии Россия онро ҳамчун синоними беконунӣ, бехуқуқӣ, полиси бадкирдор ва ҷаҳолатпараст маънидод менамуданд»⁵⁵. Андешаи ибрознамудаи олимон моҳияти худро аз изҳороти М.И. Калинин мегирад, ки мавсуф соли 1922 дар ичлосияи З-юми КИМ-и умумироссиягӣ даъвати 9-ум чунин қайд намуда буд: «Аксарият аз истилоҳи худи «прокурор» нороҳатанд. Ба андешаи ман ҳеч чизи баде дар ном вуҷуд надорад. Дар мо қалимаи «прокурор» бо он алоқамандии ногусастани дорад, ки прокуратура дар мадди аввал ба ҳокимияти шоҳӣ хизмат менамуд ва он мустақилият надошт»⁵⁶.

Чунин ибрози назар намудани М.И. Калинин аксуламале буд, бар муқобили гурӯҳе аз аъзоёни КИМ-и умумироссиягӣ, ки соли 1922 дар рӯзномаи ҷаласа масъалаи таъсис додани мақомоти маҳсусеро ба миён гузоштанд, ки функсияи прокуратураго ичро намояд. Онҳо пешниҳод намуданд, ки истилоҳи «прокуратура» бо истилоҳи «тақвиятдиҳандай қонун» («тақвиятдиҳандай қонуният») иваз карда шавад, гӯё моҳияти масъала дар номи он бошад, на дар таъмини фаъолияти он⁵⁷.

Андешаи А.Ф. Клейманро дар давраҳои гуногун В.С. Тадевосян⁵⁸ ва Д.С. Карев⁵⁹ низ иброз намудаанд.

Ба ақидаи мазкур муҳаққики ватани А.А. Қаҳоров розӣ нест. Ӯ зикр менамояд, ки «чунин нафрат нисбати институти прокуратураи шоҳӣ аз ҷониби коргару дехқон наметавонад сабаби асосии даст кашидан аз ташкили прокуратураи шӯравӣ гардад. Дар баробари прокурори шоҳӣ, коргару дехқон нисбати суди шоҳӣ ва муфаттиши шоҳӣ низ нафрат доштанд. Бо вуҷуди ин, чунин нафрат натавонист барои таъсис додани суди нави шӯравӣ ва институти таҳқиқотӣ дар низоми мақомоти ҳифзи

⁵⁵ Клейман А.Ф., В.И. Ленин о законности, суде и прокуратуре. – М.: МГУ, 1961. – С. 9.

⁵⁶ Бюллетень 3-й сессии ВЦИК 9-го созыва. 1922. – С. 17.

⁵⁷ Қаҳоров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 44.

⁵⁸ Тадевосян В.С. Прокурорский надзор в СССР. – М., 1956. – С. 39.

⁵⁹ Организация суда и прокуратуры в СССР. – Под. ред. Д.С. Карева. – М.: МГУ, 1961. – С. 192.

хукуқ таъсир расонад»⁶⁰. Андешаи худро идома дода, қайд менамояд, ки «сабаби асосии муддати панҷ сол нигоҳ доштани таъсиси назорати прокурорӣ дар он аст, ки муҳиммияти институти мазкур ба инобат гирифта нашуд, зоро то инқилоби Октябрини соли 1917 иштироки прокурор барои баррасӣ намудани парвандаҳои чиноятӣ дар суд маҳдуд гардида буд. Дар мадди аввал, ба назар мерасад, ки ҳокимиюти шӯравӣ қодир буд то масъалаи мазкурро «дар айни замон» ҳаллу фасл намояд. Бо назардошти ба инобат гирифтани ҳамаи омилҳои зикргардида, прокуратура ҳамчун мақомоти маҳсуси назоратӣ барои қонуният дар рӯзҳои аввали мавҷудияти ҳокимиюти Шӯравӣ таъсис дода нашуд»⁶¹.

Ба андешаи К.А. Мирзоев «...сабаби нисбатан муҳимми ба муддати панҷ сол боз доштани ташкили назорати прокурорӣ ин инқилобҳои ифратӣ, ба инобат нағирифтани муҳиммияти институти мазкур ва маҳдуд намудани салоҳияти прокурор ҳангоми баррасии парвандаҳои чиноятӣ дар суд то инқилоби Октябрини соли 1917 ба ҳисоб меравад...»⁶².

Доир ба масъалаи мазкур В.Д. Ломовский васеътар ибрози назар намуда, қайд менамояд, ки «сабаби мавҷуд набудани прокуратура дар давраи зикргардида бо омилҳои объективӣ ва субъективӣ алоқамандӣ дорад. Шароити иқтисодӣ, сиёсати ҳарбии комунизм, мутамарказ намудани фаъолияти сиёсӣ, хоҷагидорӣ ва фарҳангӣ, маҳдуд намудани додугирифти аҳолӣ, мутамарказияти тақсимкунӣ аз ҷумлаи муҳимтарини онҳо маҳсуб меёбанд. Дар чунин шароит, ки қариб тамоми масъалаҳои қонунгузорӣ ва идоракунӣ дар дasti ҳокимиюти марказӣ қарор дошт, таъсис додани прокуратура бармаҳал буда, ба таври пурра таъмин намудани қонунияти иҷтимоӣ ғайри имкон аст»⁶³.

Дар асоси гуфтаҳои боло мо чунин мешуморем, ки даст кашидан аз мақомоти прокуратура дар соли якуми баъди инқилоби Октябр воқеан,

⁶⁰ Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 45.

⁶¹ Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 45.

⁶² Мирзоева К.А. Становление и развитие органов прокуратуры и прокурорского надзора в Таджикистане (20- - сер.30- г.г): автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – С. 26.

⁶³Ломовский В.Д. Сущность и задачи прокурорского надзора в СССР: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1989. – С. 12-13.

аз омилҳои объективӣ ва субъектӣ иборат буд. Омили субъективӣ аз он иборат аст, ки ҳокимиияти нав мақомоти прокуратураро ҳамчун иттиҳоди боқимондаи замони гузашта баҳогузорӣ намуда, бар замми ин нахост чизе бо гузашта алоқамандӣ дошта бошад. Ба сифати омилҳои объективӣ метавон ҳолати иқтисодии кишвар, идома доштани ҷанги шаҳрвандӣ, мубориза барои ҳокимият ва ғайраро дохил намуд.

Бо сипарӣ гаштани муҳлати муайян зарурияти таъсис додани мақомоти маҳсуси назоратӣ ҷиҳати самаранок амал намудани фаъолияти ин соҳтор аз нав ба вучуд омад. Аз замони барҳам додан то лаҳзай аз нав таъсис додани ин соҳтор функцияҳои он дар байни мақомоти гуногун тақсим гардида буд. Ҷунончи, функцияи назорат ва контрол аз болои фаъолияти мақомоти худидоракуни маҳаллӣ ва мақомоти идоракуни давлатӣ ба зими Кумитаи иҷроияи марказӣ, Шӯрои комиссарони халқӣ ва комисариати халқӣ voguzor гардида буд. Мавқеи асосиро дар низоми мақомоти давлатӣ ҷиҳати иҷроиши функцияи контролӣ-назоратӣ инспексияи коргару дехқон доро буд (ИКД)⁶⁴.

Функцияи назорати прокурориро дар мурофиаи судии ҷиноятӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Он аз ҷониби «гурӯҳи айборкунандагон», ки дар назди ҳар як трибунал ва Коллегияи марказии айборкунандагони давлатии назди Трибунали инқилобии КИМ-и умумирассиягӣ таъсис ёфта буд, амалӣ карда мешуд. Мувофиқи Декрет (Қарор) оид ба суд аз 7-уми марта соли 1918 таҳти №2 дар назди трибунали инқилобӣ гурӯҳи шахсоне ташкил ёфтанд, ки ҳуқуқи ҳимоя намуданро дар шакли айборкунандаи ҷамъиятий ва ҳимоятгари ҷамъиятий доро буданд. Ба нафароне, ки дар музокираи судӣ иштирок доштанд, имконият дода мешуд то як нафар ба сифати айборкунандаи ҷамъиятий ва як нафар ба ҳайси ҳимоятгар иштирок намоянд⁶⁵.

Дар ибтидои солҳои 20-ум масъалаи таъсис додани мақомоти прокуратура маҳсусияти бештарро қасб намуд. Дар натиҷа таърихи 26-

⁶⁴ Камбаров Ч.С. Организационно-правовые основы развития органов прокуратуры Кыргызской Республики (1922-2005 гг.): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С. 11.

⁶⁵ Ҳамон ҷо. – С. 11.

уми май соли 1922 дар сессияи сеюми КИМ-и умумироссиягүй Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ қабул карда шуд. Санаси 28-уми май он аз ҷониби Раиси КИМ-и умумироссиягүй ба имзо расида, аз 1-уми августи соли 1922 ҳукми амалро пайдо намуд⁶⁶.

Низомномаи мазкур чунин самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратураго муқаррар намуд: – назорати риояи қонуният аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, муассисаҳои хочагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятий ва хусусӣ, шахсони воқеӣ; назорати бевосита аз болои фаъолияти мақомоти тафтишотӣ дар самти ошкор намудани ҷиноятҳо, инчунин назорат аз болои фаъолияти мақомоти идоракунии сиёсати давлатӣ; ба сифати айборкунанда иштирок намудан дар суд; назорат ҷиҳати дуруст нигоҳ доштани маҳбусон. Инчунин, дар асоси Низомномаи мазкур прокуратура аз ҷониби Комиссари ҳалқии адлия, ки ба сифати Прокурори ҷумҳурӣ шинохта мешуд, роҳбарӣ мекард. Прокурори ҷумҳурӣ вазифаҳои худро бевосита ва ё тавассути прокурорҳои тобеи худ амалий менамуд, ки он дар заминаи принсипи ягонагӯй ва мутамарказияти мақомоти прокуратура амалий мегашт. Бо дарназардошти он, ки ҶМШС-и Туркистон қисми таркибии ҶШСФР маҳсуб меёфт, Низомномаи мазкур дар ҳудуди он низ татбиқ мегашт. Тавре И.С. Муҳаммадиев қайд менамояд «Низомнома оид ба назорати прокурорӣ дар ҶШСФР, ки асосҳои ташкил ва вазифаҳои мақомоти прокуратураго муқаррар менамуд, заминаи воқеии бавучудоии прокуратураи давлатиро дар ҶМШС-и Туркистон ва ҶҲШБ гузоштааст»⁶⁷.

Дар баробари ин муҳаққиқони ватаний бар он назаранд, ки бавучудоии прокуратура ва назорати прокурорӣ дар ҶМШС-и Туркистон аз маҳсусиятҳои ба худ хос бархурдор мебошад. Чунин маҳсусият дар он ифода меёбад, ки декрет (қарор) дар бораи

⁶⁶ Камбаров Ч.С. Организационно-правовые основы развития органов прокуратуры Кыргызской Республики (1922-2005 гг.): дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – С.11.

⁶⁷ Муҳаммадиев И.С. Образование и становление органов прокуратуры на севере Таджикистана в 1923-1930 гг. (исторический аспект исследования): дис. ... канд. истор. наук. – Худжанд, 2009. – С. 106.

прокуратураи давлатӣ то таҳияи ҳучҷати мазкур дар сатҳи федералӣ, ба вучуд омадааст. Яъне, дар ибтидои соли 1922, аниқтараш 29-уми марта соли 1922 лоиҳаи он дар иҷлосияи Шӯрои комитети ҳалқии ҶМШС-и Туркистон баррасӣ гардида, дар натиҷа тағйиротҳои лозима ба он ворид карда шуд ва барои тасдиқ ба КИМ-и ҶМШС-и Туркистон ирсол гардид. Дар асоси қарори Шӯрои КИМ-и Ҷумҳурии Туркистон аз 9-уми майи соли 1922 институти давлатии прокуратура дар ҳайати Прокурори ҷумҳури – Комиссари ҳалқии адлияи Ҷумҳурии Туркистон таъсис дода шуд. Дар назди Комиссари ҳалқии адлия шӯбай давлатии прокуратура таъсис дода шуд. Дар вилоятҳо бошад, дар назди Шӯрои суди ҳалқӣ вазифаи прокурори давлатии вилоятӣ ва ёрдамчии ӯ ташкил карда шуд.

Ба андешаи профессор М.Ю. Рогинский қабул намудани чунин санади муҳимми муқарраркунанда дар ҶМШС-и Туркистон, ки ба ҳайати ҶШСФР дохил буд, бидуни интизории баррасии масъалаи мазкур дар сессияи КИМ-и умумирассиягӣ, аз вазъи иҷтимоию сиёсӣ, пуштибонии иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа, муборизаи тезутунди синфӣ, мавҷуд будани коргарон дар дастгоҳи давлатӣ, ки ҳангоми режими мустамликадорӣ фаъолият намудаанд ва як навъ фаҳмиши мустақили ба худ хос доштани роҳбари Туркистон дарак медиҳад⁶⁸.

Байни Низомнома оид ба назорати прокурории аз ҷониби федератсия қабулгардида ва декрети (қарори) қабулнамудаи КИМ-и ҶМШС-и Туркистон якчанд муҳолифатҳо ба назар мерасиданд. Аксар маврид прокурор ҳуқук дошт, ки амали қарор ва фармони мақомоти ҳокимияти маҳаллиро боз дорад; прокурори вилоят дар назди Шӯрои суди ҳалқӣ таъсис ёфта буд, ки ваколатҳои ӯро ҳангоми ба амал баровардани тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ маҳдуд менамуд. Ҳамзамон, тафовут ҳангоми таъйин ва озод намудани прокурорҳои вилоятҳо ва ёрдамчиёни онҳо ба мушоҳида мерасид. Новобаста аз ихтилофҳои ҷойдошта бо қонунгузории умунифедеративӣ қарори қабулшуда аз 9-

⁶⁸ Рагинский М.Ю. Торжество Ленинских идей в ходе партийного и государственного разрешения вопроса об учреждении прокуратуры // Становление и развитие прокурорского надзора в СССР. Торжество ленинских идей (Сборник научных трудов). – М., 1976. – С. 46.

уми май то нашр гардидани қарори Шўрои КИМ-и Ҷумҳурии Туркистон аз 29-уми октябри соли 1922 амал намуд. Низомномаи нав оид ба прокуратураи ҶМШС-и Туркистон дар заминаи Низомнома дар бораи назорати прокурории ҶШСФР қабул гардидааст⁶⁹.

Сабабҳои таъсис додани мақомоти прокуратураго дар ҶМШС-и Туркистон муҳаққиқи ватанӣ И.С. Муҳаммадиев баррасӣ намуда, як қатор далелҳоро матраҳ менамояд. Мавсуф дар далели аввали худ иброз менамояд, ки «дар ҶМШС-и Туркистон то соли 1919 низоми судӣ-прокурории тоинқилобии империяи Россия коркард гардидааст»⁷⁰. Ба сифати далели дуюм «сатҳи нокифояи кори мақомоти ҳифзи ҳукуқ»⁷¹-ро номбар менамояд. Ҳамчун далели сеюм «аз сар гузаронидани анъанаҳои феодалий, хатари чиноятҳои дар гузашта содиршуда, маҳсусан нисбати занон, пешгирии чиноятҳо ва чиноятҳо нисбати ислоҳоти замин ва об, ислоҳоти андоз дар соҳаи иқтисод ва идоракунӣ, инчуни паст будани сатҳи донишҳои ҳуқуқии шахсони мансабдор ва нафарони алоҳида»⁷² маънидод менамояд. Минбаъд қайд менамояд, ки «дар чунин шароит, барои татбиқи муваффақонаи тағйироти иҷтимоӣ зарурияти устувор намудани ҳокимијат ба вучуд омада буд, то фаъолияти ҳамаи шахсони мансабдор ва нафарони алоҳида дар асоси қонун ва қарору фармонҳои ҳокимијати шӯравӣ амалий карда шавад. Аммо барои ба ин ҳадаф ноил гардидан, зарурияти таъсис додани мақомоти нави прокуратура ба вучуд омада буд»⁷³.

Бо назардошти гуфтаҳои фавқуззикр метавон иброз намуд, ки дар ноҳияҳои шимолии Тоҷикистон, ки тобеи ҶМШС-и Туркистон буданд, мақомоти прокуратура соли 1922 дар заминаи қонунгузории ҶШСФР таъсис дода шудааст. Ташкили прокуратураи Тоҷикистон бо равандҳои инқилобӣ алоқамандии ногусастаний дорад ва омили мушаххаси низоми прокуратураи пешазинқилобӣ ва пеш аз ислоҳотии Россия маҳсуб ёфта,

⁶⁹ Муҳаммадиев И.С. Образование и становление органов прокуратуры на севере Таджикистана в 1923-1930 гг. (исторический аспект исследования): дис. ... канд. истор. наук. – Худжанд, 2009. – С. 106.

⁷⁰ Ҳамон ҷо. – С. 106

⁷¹ Ҳамон ҷо. – С.106

⁷² Ҳамон ҷо. – С.106

⁷³ Ҳамон ҷо. – С.106

дорои хусусиятҳои ба худ хос аст. Он бо низоми судӣ-прокурории тоинқилобӣ алоқамандӣ дошта, дорои маҳсусияти миллӣ буд. Аз ҳокимияти марказӣ дур буд, барои алоқа бо онҳо душворӣ мекашид ва табиати мустақили шӯравиро касб намуд.

Чумхурии Ҳалқии Шӯравии Бухоро таърихи 8-уми октябри соли 1920 дар ҳудуди аморати Бухоро ташкил карда шуд. Ташаккули таъсиси мақомоти прокуратура дар ҶҲШБ бо марҳилаи таъсиси мақомоти прокуратура дар ҶМШС-и Туркистон монандӣ дошта, дар баъзе маврид бо маҳсусияти ба худ хос фарқ менамояд. Фарқияти асосӣ дар он аст, ки то ин муддат дар ҶҲШБ мақомоти прокуратура арзи ҳастӣ надошт.

Пас аз ташкил ёфтани ҶҲШБ масъалаи асосиро ташаккул додани мақомоти ҳокимияти давлатӣ ишғол менамуд. Аз сабаби муташанниҷ будани вазъияти сиёсиву иқтисодӣ ва мубориза бурдан бо босмачиҳо қарор дар бораи таъсис додани мақомоти маҳсус бо доштани салоҳиятҳои васеъ қабул карда шуд. Дар асоси қарори маҳсуси КИМ-и умунибухорӣ (КИМ-и ҶҲШБ) аз 22-юми январи соли 1922 Комиссияи маҳсуси диктаторӣ (КМД) дар ҳайати раис, муовини раис, котиби масъул ва чор аъзои комиссия барои идоракунӣ дар Бухорои шарқӣ таъсис дода шуд.

КИМ-и умунибухорӣ Дастурамали (Инструксия) комиссияи диктаториро қабул намуда, дар назди он ба сифати вазифаи асосӣ барқарор намудани тартиботи инқилобӣ, сафарбар намудани тамоми қувва ҷиҳати шикаст додани босмачигӣ ва барқарор намудани ҳокимияти шӯравӣ дар ноҳияҳои шарқи Бухороро voguzor намуд⁷⁴. Дар асоси Низомнома «Дар бораи ба тартиб даровардани идоракунии Бухорои шарқӣ», ки 4-уми июни соли 1922 дар сессияи IV КИМ-и умунибухорӣ тасдиқ гардидааст, Комиссияи маҳсуси диктаторӣ чун мақомоти маҳсус аз номи КИМ-и умунибухорӣ баромад менамуд ва дорои чунин ҳуқуқҳо буд: қабули қарорҳо, фармонҳо, бекор кардан, боз

⁷⁴ Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 42-43.

доштан ва ворид намудани тағијиротҳо ба қонунҳои амалкунанда, ки бо тартиби умумии қонунгузорӣ қабул гардидаанд; қабули фармонҳои маҳсус вобаста ба тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатӣ; гирифтани дилҳоҳ намудани парвандае, ки ба муҳокимаи умумисудӣ ворид гардидааст ва додани он барои баррасии судӣ дар Трибунали ҳарбии КМД бо баровардани ҷазои вазнинтарин дар ҳолати истиснӣ – паронидан; озод намудани дилҳоҳ шахси мансабдор новобаста аз тарзи интихоб ва ба ҷойи онҳо таъйин намудани нафарони нав, инчунин бекор кардани тамоми муассисаҳое, ки дар ҳудуди Бухорои шарқӣ фаъолият менамоянд; ҳабс ва бадарға намудани дилҳоҳ шахс барои азnavтақсимкунии Бухорои шарқӣ новобаста аз вазифаи ишғолнамудааш⁷⁵.

Академик Ф.Т. Тоҳиров фаъолияти КМД-ро баррасӣ намуда, зикр менамояд, ки «додани ваколатҳои васеъ ба КМД ўро ҳамчун мақомоти дорои мавқеи номаҳдуни истифодаи қувваи ҳарбӣ, ҳокимияти шаҳрвандӣ ва суди олӣ нишон медиҳад»⁷⁶. Минбаъд қайд менамояд, ки «ҳамаи ин барои нишон додани ҳолати хуқуқии Бухорои шарқӣ дар ҳайати ҶХШБ ва натиҷаи таҳлили КМД, ки моҳи майи соли 1924 бекор карда шуд, хеле муҳим мебошад. Дар робита ба муайянномоии муқаррароти батартибдарории гузариши мақомоти ҳокимияти давлатӣ – иҷлосияи Шӯро ва Шӯрои КИМ-и умунибухорӣ як қатор санадҳоеро ба тасвиб расониданд, ки натиҷаи фаъолияти хуқуқэҷодкунии онҳо дар шароити инқилоби ҷангӣ бо мақсади анҷом додани амалҳои аксулинқилобӣ маҳсуб меёбад»⁷⁷. Санадҳои меъёрии намояндаи маҳсуси салоҳиятдор, минбаъд анҷумани Шӯро ва Шӯрои КИМ-и Бухорои шарқӣ дар шакли фармон, муроҷиат, қарор, қарори дастурӣ, амр ва ғ. ба тасвиб мерасиданд, ки дар баробари ивазнамоӣ ва ё маҳдудсозии ягон соҳа, ҳамзамон барои амалий намудани меъёрҳои хуқуқи тоинқилобӣ дар

⁷⁵ Хусаинова Ш.М. Становление и развитие системы правоохранительных органов Таджикистана в 1924-1937 гг: дис. ... канд. юрид. наук – М., 2001. – С.58.

⁷⁶ Тахиров Ф.Т. Становление советского права. – Душанбе, 1987. – С. 95.

⁷⁷ Ҳамон ҷо. – С.95

меъёрҳои ҳуқуқи шӯравӣ хизмат менамуданд. Санадҳои мазкур чандин маротиба дар заминаи қонунҳои амалкунандаи ҶҲШБ ба тасвиб расида, ҳамчун санади аҳаммияти ҳуқуқидошта мавриди истифода қарор мегирифтанд⁷⁸. Вазъияти заифи Бухорои шарқӣ дар давраи баррасиshawанда имконияти ба таври васеъ амалӣ намудани меъёрҳои қонунро дар соҳаҳои алоҳида, маҳсусан дар соҳаи адлия, ки аз ҷониби мақомоти қонунгузории ҶҲШБ қабул гардида буданд, намедод⁷⁹.

Бо ин назардошт, дар марҳилаи аввали ташаккули ҶҲШБ аз таъсиси мақомоти прокуратура даст қашидан гайри имкон буд. Функцияи назоратӣ ба мисли ҶМШС-и Туркистон дар байни мақомоти муҳталиф тақсим гардида буд. А.А. Қаҳоров қайд менамояд, ки «Дар марҳилаи баррасиshawанда, Шӯроҳо ва кумитаҳои иҷроия риояи мутлақи қонунҳоро аз ҷониби муассисаҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон назорат намуда, бад-ин васила волоияти қонунро таъмин менамуданд. Барои таъмин намудани қонуният дар самтҳои асосии зерин фаъолият менамуданд: ташкили комиссияҳои маҳсус, трибуналҳои революционӣ, милитсия, судҳои ҳалқӣ, комиссияи тафтишотӣ, ҳайати айборкунанда ва ҳимоякунанда, дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; нашр намудани санадҳои ҳуқуқӣ, Низомномаҳо ва қоидаҳо барои муайян намудани мавқеи мақомотҳои мазкур ва ба танзим даровардани фаъолияти онҳо; роҳбарӣ ва муайян намудани фаъолияти асосии мақомоти давлатӣ дар мубориза бар зидди амалҳои зиддиинқилобӣ ва ҷиноятӣ; контрол ва назорат аз болои риояи қонуният ва фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ; таъмини ҳамоҳангсозии мақомоти мазкур дар ҳимояи тартиботи инқилобӣ»⁸⁰.

23-юми ноябри соли 1923 барои мустаҳкам намудани қонунияти инқилобӣ, назорати риояи ҳаматарафаи қонунҳо аз ҷониби шаҳрвандон, шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ, инчунин бо мақсади таҳқими алоқаи дастгоҳи идоракунанда бо омма, прокуратураи Ҷумҳурии

⁷⁸ Ҳамон ҷо. – С. 110.

⁷⁹ Ҳусаинова Ш.М. Становление и развитие системы правоохранительных органов Таджикистана в 1924-1937 гг.: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 59.

⁸⁰ Қаҳаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук – Душанбе, 1999. – С. 42.

Халқии Шӯравии Бухоро таъсис дода шуд. Вазифаи дар назди ин мақомот гузошташуда бениҳоят мушкил буд, зеро онҳо аз таҷрибаи фаъолияти назоратӣ бархурдор набуда, зарурияти омӯзонадани тарзҳои анҷом додани назорат аз ҷониби кормандони прокуратура ва унсурҳои маҳсуси он ба вучуд омад⁸¹.

Миёнаи солҳои 20-ум, ки марҳилаи бениҳоят ҳассос барои Бухорои шарқӣ ба ҳисоб мерафт, аз мақомоти прокуратура талаб менамуд, ки барои амалий намудани функсиюи назоратӣ дар байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятий, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон фаъолияти худро тақвият ва ҷоннок намояд. Яке аз маҳсусияти фаъолияти мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро маҳз аз ҳамин иборат аст.

Дар асоси Низомнома «Дар бораи соҳти судии ҶҲШБ» аз 5-уми январи соли 1924, ки бо қарори КИМ-и умунибухорӣ қабул гардидааст, ба зимаи прокуратураи давлатӣ чунин масъулият voguzor гардида буд: ба амал баровардани назорат аз номи давлат бо мақсади татбиқ намудани қонуният аз ҷониби мақомоти амалқунандай ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ҳочагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятий ва шахсӣ, инчунин нафарони алоҳида бо роҳи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ нисбати шахси гумонбар ва қарорҳои эътиrozӣ нисбати вайронкунандагони қонун; назорати бевосита аз болои фаъолияти мақомоти тафтишотӣ ва таҳқиқ дар самти ошкорнамоии ҷиноятҳо, инчунин аз болои фаъолияти мақомоти баамалбарорандай сиёсати давлатӣ; дастгирӣ намудани айбдоркунӣ дар суд; назорат намудан ҷиҳати дуруст нигоҳ доштани маҳкумшудагон⁸².

Ба сифати роҳбари мақомоти прокуратура Прокурори давлатии ҶҲШБ (вай ба сифати муовини аввали адлияи халқӣ шинохта мешуд) баромад менамуд, ки аз ҷониби КИМ-и Бухоро таъйин мегардид. Прокурори ҷумҳурӣ дар назди КИМ-и ҶҲШБ ва Президиуми он

⁸¹ Қаҳаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 43

⁸² Ҳамон ҷо. – С. 43.

чавобгар ва масъул буд. Прокурори чумхурӣ ёрдамчӣ ва прокурори худро дар назди Суди Олӣ дошт. Ҳамаи прокурорҳои дигар тобеи Прокурори чумхурӣ буданд ва ёрдамчиёни онҳо ба суд, инчунин прокурор дар назди Суди Олии чумхурӣ итоат менамуданд.

Дар асоси Низомномаи мазкур назорати олии судиро нисбат ба қонунӣ будани санадҳои мақомоти судии чумхурӣ аз ҷониби адлияи назоратии ҳалқӣ ба амал бароварда мешуд. Прокурори чумхурӣ ҳуқӯқ дошт ҳамагуна ҳукм, қарор, ҳулоса ва ё фармони судро то баррасӣ гаштани он аз ҷониби суди зинаи болоӣ боз дорад. Дар робита ба ҳукм ва қарори Суди Олии чумхурӣ адлияи назоратӣ ва ё Прокурори чумхурӣ ҳуқӯқ доштанд барои баррасӣ ба КИМ-и умушибухорӣ ирсол намоянд. Файр аз ин, Прокурори чумхурӣ ҳуқӯқ дошт аз болои фармон ва қарорҳои ғайриқонуни адлияи назоратӣ ба Шӯрои адлияи назоратӣ ва Президиуми КИМ-и умушибухорӣ эътиroz намояд. Прокурори чумхурӣ тавассути прокурорҳои маҳаллӣ, ёрдамчии худ, прокурор дар назди Суди Олӣ ва прокурорҳои поёни қонунӣ будани фаъолияти судҳоро назорат намуда, ҳулоса, фармон, қарор ва ҳукми баровардани онҳоро, ки бар хилофи қонунҳои амалкунанда ва ташкили ҳуқӯқҳои инқилобианд, боз медорад⁸³.

Прокурорҳои тобеъ ва ёрдамчиёни онҳо ҳамон функсияеро анҷом медоданд, ки прокурори ҶҲШБ анҷом медод. Прокурорҳои тобеъ имконияти иштирок дар ҷаласаҳои Шӯрои маҳаллӣ ва комитети иҷроияи онҳоро дошта, ҳуқуқи овоздиҳӣ доштанд. Онҳо метавонистанд бо гувоҳинома ба назди прокурори ҶҲШБ ворид шуда, дар бораи баровардани эътиroz дар Шӯрои назоратии ҳалқӣ ва КИМ-и умушибухорӣ, инчунин дар мувофиқа бо Шӯрои маҳаллӣ оид ба қатъ намудани қарор ва фармонҳои бар хилофи қонунҳои амалкунанда қабулшудаи Шӯроҳои вилоятӣ, ноҳиявӣ, ҷамоатӣ ва кумитаҳои иҷроияи онҳо дарҳост намоянд.

⁸³ Кахаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 44

Файр аз ин, бар зимаи прокурорҳои тобеъ чунин функсияҳо вогузор гардида буд: мубориза бо чинояткорӣ; чораандешӣ намудан ҷиҳати ошкор намудани чиноятҳо; оғоз намудани таҳқиқи чиноятҳо; идоракуни фаъолияти мақомоти тафтишотӣ, ки тобеи онҳо қарор доранд; дастгирӣ намудани айбдоркуни давлатӣ дар суд ва татбиқи назорати судӣ бо овардани эътиroz нисбат ба ҳукм, қарор, таъйинот ва ҳалномаи ғайриқонунӣ баровардашудаи судҳои ҳалқӣ ва ноҳиявӣ дар назди судҳои зинаи болоӣ.

Бо мақсади нигаҳдории муқовимат бо қувваҳои иртиҷоӣ моҳи октябрин соли 1924 суди ноҳиявии Бухорои шарқӣ ва прокуратураи ноҳиявии Бухорои шарқӣ таъсис дода шуд⁸⁴. Моҳи октябрин соли 1924 прокурори давлатии ноҳиявии Бухорои шарқӣ Аҳмадҷон Юлдошев таъйин гардида, то моҳи феврали соли 1925 дар ин вазифа адои хизмат менамояд. Салоҳияти суди ноҳиявии Бухорои шарқӣ ва прокурори дар назди он таъсисёфта ба тамоми вилоятҳо паҳн мегардид⁸⁵.

Бо назардошти ба инобат гирифтани андешаҳои олимони ватанӣ ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки прокуратураи ҶҲШБ бо прокуратураи қаблии империяи Россия, ки танҳо айбдоркуниро дар суд дастгирӣ менамуд, кам монандӣ дорад. Прокуратураи Бухорои шарқӣ на танҳо аз рӯи фарогирии ваколатҳояш дар мурофиаи судӣ, балки аз рӯи ба амал баровардани фаъолияташ дар дигар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятий аз прокуратураи империяи Россия фарқ менамояд, ки ташкили чунин навъи прокуратура дар амалияи ҷаҳонӣ кам ба назар мерасад⁸⁶.

А.А. Қаҳоров қайд менамояд, ки «муайян намудани фарқияти функсияҳои комили судӣ (назоратӣ судӣ, додани иҷозат барои истифодаи ҷораҳои маҷбурии судӣ ва ғ.) бо салоҳиятҳои прокуратура мушкил мебошад. Ба назар чунин мерасад, ки ин ҳолат бо мақсади маҳдуд намудани ваколатҳои суд ва соҳибихтиёрии онҳо то инқилоб,

⁸⁴ Ишанов А.И. Создание Бухарской Народной Советской Республики (1920-1924 гг.). – Ташкент, 1955. – С. 138- 140.

⁸⁵ Қаҳоров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 49.

⁸⁶ Ҳамон ҷо. – С.49-50.

инчунин пас аз он дар як давраи муайян, натанҳо дар ҳудуди Тоҷикистони мусир, балки дар тамоми қаламрави Россия татбик карда мешуд»⁸⁷.

Дар ҶҲШБ прокурор ба сифати муовини адлияи назоратӣ баромад менамуд ва бо ин нишонааш аз дигар прокуратураҳо фарқ менамояд. Сохтори дар боло зикршудаи системаи судӣ ва назорати прокурорӣ дар ҶҲШБ то тақсимоти миллӣ-давлатии ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ боқӣ монд. Он нақши назаррасро дар таъмини қонуният ва тартиботи ҳукуқӣ иҷро намудааст. Ҳамин тарик, то тақсимоти миллӣ-давлатии соли 1924 дар қаламрави Бухорои шарқӣ мақомоти прокуратура таъсис ёфта буд, ки он фаъолияти худро дар заминаи меъёрҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба амал мебаровард.

Ҳамон тавре ки қаблан иброз намуда будем, марҳилаи дуюм бо ташкили ҶМШС Тоҷикистон алоқамандӣ дорад. Ҷараёни мазкур аз ибтидои солҳои бистуми асри XX оғоз гардида, соли 1924 дар натиҷаи тақсимоти миллӣ-давлатӣ хотима мейёбад. Ин масъала роҳи ҳалли худро дар иҷлосияи комиссияи осиёмиёнагии бюрои КМ ҲҚР (б) аз 11-уми майи соли 1924 пайдо намуд, ки дар он тақсимоти миллӣ-давлатии минтақаҳои Осиёи Миёна масъалагузорӣ гардида буд⁸⁸. Лоиҳа аз ҷониби бюрои осиёмиёнагии КМ ҲҚР (б) баррасӣ ва қабул карда шуд. Дар назди бюрои осиёмиёнагӣ, дар асоси қарори КМ ҲҚР (б) «Дар бораи ҳудмуайянкуни ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна» аз 12-уми июни соли 1924 Комиссияи марказии ҳудудӣ ва зеркомиссияҳои миллӣ оид ба ҳудмуайянкуни миллӣ ташкил карда шуд, ки масъалаҳои вобаста ба чудо намудани ҳудуд ва арзишҳои моддӣ-молиявиро ҳаллу фасл менамуданд. Дар ибтидои моҳи сентябри соли 1924 Комиссия дар маҷмӯъ фаъолияти худро ба анҷом расонид. Бюрои сиёсии КМ ҲҚР (б) давоми моҳҳои сентябр-октябри соли 1924 бо мақсади ба расмият

⁸⁷ Ҳамон ҷо. – С. 49-50.

⁸⁸ Шушкова М.Е. Национально-территориальное размежевание Средней Азии: взгляд историков Таджикистана на проблему // Советский проект. 1917–1930-е гг.: этапы и механизмы реализации. Сборник научных трудов. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. – С. 515–521.

даровардани раванди тақсимот онро мавриди баррасӣ қарор дод. Қарори мазкур 14-уми октябр дар ҷаласаи Комитети иҷроияи миллии муштараки (КИММ) ИҶШС қабул карда шуд. Нуқтаи ниҳоиро вобаста ба ин лоиҳа КМ ҲҚР (б) дар иҷлосияи худ таърихи 24-уми октябри соли 1924 гузошт. Ниҳоятан, 27-уми октябри соли 1924 дар сессияи II КИММ-и ИҶШС ҷамъомад вобаста ба тақсимоти миллӣ-давлатии Осиёи Миёна гузаронида шуд. Ҳамин тавр, бар ивази ҶМШСТ, ҶҲШСХ ва ҶҲШСБ ҶШС Ӯзбекистон (бо фаро гирифтани ҶМШС Тоҷикистон дар ҳайаташ); ҶШС Туркменистон; вилояти автономии Кара-Қирғизистон дар ҳайати ҶШСФР (моҳи майи соли 1925 ба вилояти худмухтори Қирғизистон; моҳи феврали соли 1926 ба сифати ҶҲШС Қирғизистон ва аз соли 1936 чун ҶШС Қирғизистон) таъсис дода шуд⁸⁹.

Бо баробари таъсис ёфтани ҶМШС Тоҷикистон дастгоҳи давлатии он, аз ҷумла мақомоти адлия ва прокуратура ташаккул ёфта, фаъолияти қонунгузории ҷумҳурии худмухтор инкишоф мейбад⁹⁰. Ҳамон тавре Ш.М. Ҳусайнова қайд менамояд «барои таъсис додани дастгоҳи давлатӣ, дар марҳилаи аввали ташкили ҶШС-и Тоҷикистон нақши муҳимро натиҷаи фаъолияти қонунгузории ҶМШС Туркистон ва ҶҲШ Бухоро иҷро намудаанд. Дар солҳои аввали мавҷудияти ҷумҳурий, санадҳои қонунгузории амалқунандай ин ҷумҳуриҳо эътибори худро аз даст надоданд, зоро таъсис додани мақомоти қонунбарори ягона дар чунин ҳолат ғайри имкон буд. Ба ғайр аз ин, дар ҶҲШС Тоҷикистон қонунгузории ҶШС Ӯзбекистон паҳн мегардид, зоро ҶҲШС Тоҷикистон дар ҳайати он ҷойгир буд»⁹¹.

Ҳамон тавре, ки қаблан зикр намудем, бавучудоии мақомоти прокуратура танҳо баъди ҷоруним соли қабули Қарор (Декрет) дар бораи суд таҳти №1 аз 24-уми ноябри соли 1917, ки дар заминаи он

⁸⁹ Шушкова М.Е. Национально-территориальное размежевание Средней Азии: взгляд историков Таджикистана на проблему // Советский проект. 1917–1930-е гг.: этапы и механизмы реализации. Сборник научных трудов. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. – С. 515–521.

⁹⁰ Васикова М.С. Развитие законодательства Узбекской ССР и проблемы его кодификации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Ташкент, 1974. – С. 26.

⁹¹ Ҳусайнова Ш.М. Особенности становления и развития правоохранительных органов в Республике Таджикистан // Черные дыры в Российском законодательстве. – 2010. – № 1. – С. 61–63.

мақомоти прокуратураи амири баъди инқилоб барҳам дода шуд, сурат гирифтааст⁹². Зарурияти ҳарчи зудтар таъсис додани мақомоти прокуратура дар натиҷаи рӯи кор омадани сиёсати нави иқтисодӣ (СНИ), ки дар бештар маврид баргардонии моликияти хусусиро роҳандозӣ менамуд, ба вучуд омадааст. А.Б. Калматов қайд менамояд, ки «то ин муддат амалий намудани функцияи прокуратура аз ҷониби мақомотҳои гуногуни давлатӣ: инспексияи коргару дехқон, комиссияи ҳалқии адлия, комиссияи маҳсуси умумирассиягӣ (КМУ), «шахсони бетаҷриба» ва дигарон, табиатан наметавонистанд фаъолияти назоратиро аз болои ичрои якхелаи қонунҳо таъмин намоянд»⁹³.

Бо ин назардошт, қарор ҷиҳати таъсис додани мақомоти прокуратура дар ИЧШС қабул карда шуд. 28-уми майи соли 1922 дар сессияи Ш-юми КИМ-и умумирассиягӣ Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ қабул гардид ва прокуратураи ҷумҳурӣ дар ҳайати Комисариати ҳалқии адлия ҷойгир буд. Дар муқаддимаи Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ чунин зикр гардидааст: «Бо мақсади ичрои амиқи қонунҳо ва муборизаи дуруст бар зидди ҷинояткорӣ дар ҳайати Комисариати ҳалқии адлия прокуратураи давлатӣ таъсис дода мешавад»⁹⁴.

Мақомоти прокуратураго Комисари ҳалқии адлия сарварӣ менамуд ва ў ёрдамчии худро дошт, ки аз ҷониби Президиуми КИМ-и умумирассиягӣ тасдиқ мегардид. Дар дохили Комисариати ҳалқии адлия шуъбай прокуратура таъсис ёфт⁹⁵.

Дар асоси низомномаи мазкур ба зимаи прокуратура назорати ичрои амиқи қонунҳо аз ҷониби муассисаҳои давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва хусусӣ, инчунин шахсони воқеӣ, назорат аз болои фаъолияти мақомоти тафтишотӣ ва таҳқиқ voguzor гардида буд. Ҳамин тариқ, Низомнома дар бораи назорати прокурорӣ шакли ташкил ва

⁹² Свод Установлений РСФСР. – 1917. – № 4. – С.50.

⁹³ Калматов А.Б. Конституционно-правовой статус прокуратуры в системе органов государственной власти Кыргызской Республики: дис. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2011. – С. 20.

⁹⁴ Ҳамон ҷо.

⁹⁵ Виноградов И.П. Место и роль органов Российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 2000. – С. 43.

фаъолияти прокуратураи шӯравиро дар худ мустаҳкам намуда буд, ки то имрӯз аҳаммияти худро аз даст надодааст⁹⁶.

Дар сатҳи федералӣ ба масъалаи арзи ҳастӣ намудани назорати прокурорӣ аҳаммияти маҳсус зоҳир менамуданд. Ба таври умум мукаммал намудани функцияҳои алоҳидаи прокуратура дар тамоми зинаҳо бар заминаи Асосҳои соҳти судии ИҶШС ва ҷумҳуриҳои иттифоқ, таърихи 29-уми октябрин соли 1924 дар сессияи 9-уми КИМ-и ИҶШС даъвати II, муайян ва тасдиқ карда шуд⁹⁷. Дар ин асно, доир ба як санади муҳимми баровардаи КИМ-и умумиротиягӣ ва Шӯрои Комиссари халқӣ (ШКХ), ки дар таъмин намудани қонуният ва танҳо дар асоси қонун фаъолият намудани мақомоти давлатӣ, аз ҷумла прокуратура нақши бузургро ичро менамояд, сухан рондан аз аҳаммият холӣ нест. Сухан оид ба қарори КИМ-и умумиротиягӣ ва Шӯрои Комиссари халқӣ (ШКХ) «Дар бораи тартиби боздоштани прокурорҳо, ёрдамчиёни онҳо, раис ва аъзои трибуналҳои инқилобӣ, Шӯрои судҳои халқӣ, судҳои халқӣ ва муфаттиш» меравад. Дар он қайд гардида буд, ки «ҳеч як мақомоти давлатӣ наметавонад прокурорҳо, ёрдамчиёни онҳо, раис ва аъзои трибуналҳои инқилобӣ, Шӯрои судҳои халқӣ, судҳои халқӣ ва муфаттишро бе иҷозати пешакӣ, аммо дар ҳолатҳои маҳсуси истиснӣ бо шарти дар як вақт огоҳонидани Прокурори ҷумҳурӣ – оид ба дастгир намудани прокурор, раиси трибунали инқилобӣ ва шӯрои суди халқӣ; прокурори губернатор – оид ба дастгир намудани ёрдамчии прокурор, аъзои трибунали инқилобии президиуми шӯрои суди халқӣ, судҳои халқӣ ва муфаттиш, дастгир намояд»⁹⁸.

Аз сабаби он ки мақомоти прокуратура дар сатҳи федералӣ ҷойгир буд, зарурияти таъсиси мақомоти ҳаммисл дар давлатҳои аъзои ИҶШС ба миён омад. Ш.М. Ҳусайнова қайд менамояд, ки «яке аз ҳадафҳои асосие, ки дар назди ҷумҳурии навтаъсис гузошта шуда буд, ин ташаккул

⁹⁶ Пилявский С. К вопросу о работе прокуратуры по общему надзору // Еженедельник советской юстиции. – 1924. – №10. – С. 244-246; Брагинский М. Первые шаги прокуратуры // Социалистическая законность. – 1947. – №5. – С. 39.

⁹⁷ Ҳусайнова Ш.М. Становление и развитие системы правоохранительных органов Таджикистана в 1924-1937 гг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 60-61.

⁹⁸ Ҳамон ҷо. – С. 60-61

додани дастгоҳи давлатӣ маҳсуб меёбад. Бо ин мақсад, қарори Комитети инқилобӣ аз 22-юми ноябрι соли 1924 оид ба таъсис додани 11 комиссариатҳои халқӣ, аз чумла Комиссариати халқии адлия қабул карда шуд»⁹⁹.

Баъдан, 7-уми декабри соли 1924 дар ҷаласаи Комитети инқилобии ҶМШС-и Тоҷикистон маърӯзаи раиси он А. Дадабоев «Дар бораи системаи дастгоҳи ҶМШС Тоҷикистон» мавриди баррасӣ қарор гирифта, дар натиҷа қарор «Дар бораи ташкили комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатии ҶМШС Тоҷикистон» қабул карда шуд¹⁰⁰. Он пешбинӣ менамуд, ки «дар мадди аввал зарур аст то комиссариати халқии адлия ва прокуратураи давлатӣ ҳамроҳи судҳои халқӣ ва мақомоти прокуратура дар маҳалҳо таъсис дода шавад»¹⁰¹. 16-уми декабри соли 1924 дар ҷаласаи Комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон суратмаҷлиси ҷаласаи буруи ташкилотии КИ ҲК ҶШС Ӯзбекистон аз 10-уми декабри соли 1924 таҳти №6, §1 оид ба пешбарӣ намудани Исмоилзода Алӣ ба вазифаи Комиссари халқии адлияи (КХА) ҶМШС-и Тоҷикистон ва ба вазифаи муовини ў таъйин намудани Юлдошев Аҳмад мавриди баррасӣ қарор гирифта, мавсуф ба вазифаҳои пешниҳодшуда таъйин гардиданд. 22-юми декабри соли 1924 ҷаласаи навбатии Комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон баргузор гардид, ки дар он қарор «Дар бораи бекор кардани қарори Комитети инқилобӣ аз 16-уми декабри соли 1924 таҳти №4» қабул гардида, А. Исмоилзода ба сифати муовини раиси КХА-и ҶШС-и Тоҷикистон ва А. Юлдошев аъзои КХА таъйин карда шуданд. Масъалаи таъйин намудани раиси КХА-и ҶМШС-и Тоҷикистон то баргузории иҷлосияи Комитети инқилобии ҶМШС-и Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе боз дошта шуд¹⁰².

Комиссариати халқии адлия фаъолияти худро дар Ҷумҳурии ҳудмухтор 22-юми декабри соли 1924 оғоз намуд ва аз 12-уми феврали

⁹⁹ Ҳусайнова Ш.М. Особенности становления и развития правоохранительных органов в Республике Таджикистан // Черные дыры в Российском законодательстве. – 2010. – № 1. – С. 61-63.

¹⁰⁰ Қенжәев С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – С. 22.

¹⁰¹ Ҳамон ҷо. – С. 22.

¹⁰² Ҳамон ҷо. – С. 22.

соли 1925 мақомоти он дар шаш вилоят – Душанбе, Қўлоб, Ғарм, Қурғонтеппа, Ӯротеппа ва Панҷакент ба фаъолият шурӯй намуданд¹⁰³. 18-уми феврали соли 1925 раиси КҲА-и ҶМШС-и Тоҷикистон Т. Сайфутдинов таъйин гардид ва прокурори чумхурий шуд. Прокуратураи ҶМШС-и Тоҷикистон дар назди КҲА-и ҶМШС-и Тоҷикистон ташкил ёфт, ки он дорои системаи мустақили тақсимоти худ буд¹⁰⁴. Аз лиҳози шакли ташкилий прокуратураро муовини КҲА роҳбарӣ менамуд. Ба ҳайати прокуратура давлатӣ як ёрдамчӣ, як инспектор, муфаттиш оид ба парвандаҳои маҳсус ва шуъбаи коргузории он шомил буданд¹⁰⁵.

14-уми февраляи соли 1925 Комитети инқилобии ҶМШС-и Тоҷикистон қарор «Дар бораи таъсис додани Комиссариати ҳалқии адлия ва Прокуратураи давлатии ҶМШС-и Тоҷикистон»-ро қабул намуд¹⁰⁶. Дар банди 12-уми Низомномаи мазкур қайд гардида буд, ки «прокурори ҶМШС-и Тоҷикистон таҷрибай судии тамоми мақомоти судии чумхуриро назорат намуда, метавонад нисбат ба ҳукм ва ҳалномаҳои судҳои чумхурий, аз ҷумла Суди Олий эътиroz намояд, боз дорад ва барои баррасӣ ирсол намояд». Дар банди 13 зикр гардида буд: «КҲА ва прокуратураи ҶМШС-и Тоҷикистон ҳуқуқи назорат намудани комиссияҳои вобаста ба замин ва тиҷорат»¹⁰⁷-ро, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии ҳудмухтор фаъолият менамоянд, доранд. КҲА-ро раиси он роҳбарӣ менамуд, ки он дар як вақт прокурори чумхурии ҳудмухтор маҳсуб меёфт, дар назди ӯ ҳайати КҲА, аъзое, ки КИМ-и Ҷумҳурии ҳудмухтор таъйин мекард, фаъолият менамуданд (моддаи 14-и Низомнома)¹⁰⁸.

Ба прокуратура вазифаҳои зерин vogузор гардида буданд: ба амал баровардани назорат аз номи давлат ҷиҳати таъмини қонуният дар фаъолияти тамоми мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҳочагидорӣ, ташкилотҳои ҷамъиятий ва шахсӣ, шахсони воқеӣ бо роҳи оғоз намудани

¹⁰³ Ҳамон ҷо. – С. 22.

¹⁰⁴. Қенжаев С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – С. 22.

¹⁰⁵ Ҳамон ҷо. – С. 23.

¹⁰⁶ Ҳамон ҷо. – С. 23.

¹⁰⁷ Ҳамон ҷо. – С. 23.

¹⁰⁸ Ҳамон ҷо. – С. 23

таъқиботи чиноятӣ нисбати нафароне, ки меъёрҳои муайяннамудаи қонунро вайрон намудаанд; назорати бевосита аз болои фаъолияти мақомоти тафтишотӣ ва таҳқиқ дар самти ошкор намудани чиноятҳо, инчунин назорат аз болои фаъолияти мақомоти идоракуни Ҷумҳурии мухтори Тоҷикистон; дастгирӣ намудани айбдоркуни дар суд; назорат аз болои дуруст нигоҳ доштани маҳбусон.

Ҳамин тариқ, аллакай дар нахустин санади ҳуқуқӣ доир ба прокуратура ҳар чор самти фаъолияти асосии назорати прокурорӣ муайян гардида буд, ки минбаъд соҳаҳои назорати прокурорӣ номгузорӣ гардиданд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки ташкил ва фаъолияти КХА ҳамчун қисми таркибии дастгоҳи марказии ҶШС Ӯзбекистон ва КХА-и ҶМШС Тоҷикистон санади маҳсуси қонунгузорӣ танзим намуда буд. Дар баробари ин, вобаста ба сиёсати давлат дар соҳаи адлия як қатор тағијиротҳо ба амал омаданд, ки мақомоти мазкур дар заминаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бештар маврид иваз ва бар зиммаашон вазифаҳои нав voguzor мегардиданд. Масалан, Низомнома дар бораи Комиссариати халқии адлияи ҶШС Ӯзбекистон, ки бо қарори Шӯрои КИМ ва Шӯрои комиссари халқӣ (ШКХ) аз 6-уми майи соли 1925, бо тағијиру иловаҳо аз 22-юми декабри соли 1926, 11-уми ноябри соли 1931 онро аз нав қабул намуданд, чандин маротиба низом ва функсиияи мақомоти судӣ-прокурорӣ иваз карда шуд¹⁰⁹.

Набояд фаромӯш намуд, ки дар ташаккули мақомоти прокуратура нақши Конституцияи ИҶШС, ки соли 1924 қабул шуда, дар заминаи он конституцияҳои давлатҳои иттиҳод ва худмухтор омода гардидааст, бениҳоят бузург мебошад. Дар Конституцияи соли 1924 таъсис додани прокуратураи Суди Олии ИҶШС пешбинӣ гардидааст. Дар моддаи 43-и Конституция зикр гардидааст, ки Прокурори Суди Олии ИҶШС ва

¹⁰⁹ Хусайнова Ш.М. Особенности становления и развития правоохранительных органов в Республике Таджикистан // Черные дыры в Российском законодательстве. – 2010. – № 1. – С. 61-63; Кенжаев С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – С. 22.; Васикова М.С. Развитие законодательства Узбекской ССР и проблемы его кодификации: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Ташкент, 1974. – С. 26.

муовини ўро Президиуми Шўрои КИМ-и ЧШС таъйин менамояд. Конститутсия ба зиммаи Прокурори Суди Олии ИЧШС чунин вазифаҳоро гузошта буд: додани хулоса оид ба тамоми масъалае, ки ичозаи Суди Олии ИЧШС-ро талаб менамоянд; дастигирӣ намудани айбдоркунӣ дар ичлосияи Суди Олии ИЧШС; ҳангоми норозӣ будан бо ҳалномаи ичлосияи умумии Суди Олии ИЧШС метавонад нисбати он ба Президиуми КИМ-и ИЧШС эътиroz барад.

Доир ба низом ва вазифаҳои прокуратураи Суди Олии ИЧШС ба таври муфассал дар Низомномаи Суди Олии ИЧШС (Қарори КИМ-и ИЧШС аз 23-юми ноябри соли 1923) сухан меравад. Дар он қайд мегардад, ки Прокурори Суди Олии ИЧШС аз ду ёрдамчӣ иборат мебошад: яке назоратро аз болои фаъолияти СМИД ва дигаре аз болои прокуратураи ҳарбӣ ва Коллегияи ҳарбии Суди Олии ИЧШС ба амал мебарорад. Кормандони прокуратураи ҳарбӣ бо фармони Прокурори Суди Олии ИЧШС дар мувофиқа бо прокурорҳои давлатҳои иттиҳод ба вазифа таъйин ва озод карда мешуданд¹¹⁰.

Соли 1924 «Асосҳои соҳти судии ИЧШС ва ҷумхуриҳои иттифоқ» қабул мегардад, ки вазифаҳои прокуратураво васеъ намуд. Дар ин замина назорат аз болои ҳукм, қарор ва ҳалномаи судиро ба амал бароварда, на танҳо барои ошкор намудани чиноят, балки барои ҷустуҷӯи чинояткорон назорат менамуд. Ичроиши ҳукм ва қонунӣ будани онро назорат менамуд, ки Низомнома аз 28-уми майи соли 1922 ба зимаи прокуратура назорати дуруст нигоҳ доштани маҳбусонро voguzor намуда буд. Илова бар ин, прокуратура вазифаи ҳимояи манфиатҳои давлат ва коргаронро оид ба масъалаи шаҳрвандӣ ба зимма дошт¹¹¹.

Соли 1928 дар Суди Олии прокуратураи Суди Олии ИЧШС тағйирот ба амал омад. Тағйироти асосие, ки дар ин замина пешниҳод ба вучуд омад, ин ба ҷойи прокуратураи Суди Олии ИЧШС таъсис додани

¹¹⁰ Виноградов И.П. Место и роль органов российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 2000. – С. 46.

¹¹¹ Ҳамон ҷо. – С. 46

Прокуратураи ИЧШС ба ҳисоб меравад.

Дар асоси қарори КИМ-и ҶШС Ӯзбекистон аз 1-уми декабри соли 1928 ба Низомнома дар бораи мурофиаи судии ҶШС Ӯзбекистон тағириу иловаҳо ворид карда шуд. Бо мақсади муттаҳид намудани роҳбарияти мақомоти баамалбарорандай тафтишот ва таҳқик, пурзӯр намудани назорат аз болои ичрои қонуният дар чумхурӣ Прокуратура бо роҳбарии Прокурори ҶШС Ӯзбекистон таъсис дода шуд¹¹². Дар қарор пешбинӣ гардида буд, ки «чиҳати назорати ичроиши қонунҳо, роҳбарии умумӣ ва идоракуни мақомоти тафтишотӣ, назорати бевосита чиҳати ба амал баровардани тафтишу таҳқик ва дастгирӣ намудани айбдоркунӣ дар суд прокуратураи чумхурӣ арзӣ хастӣ менамояд»¹¹³. Қарори мазкур дар низоми мақомоти тафтишотӣ низ тағириот ба амал овард. Дастгохи тафтишотӣ қаблан дар ҳайати судҳои маҳаллӣ ҷойгир буд ва ба таври пурра ба системаи прокуратураи давлатӣ voguzor карда шуд, ки «тобеияти дутарафа»-ро аз ҷониби мақомоти тафтишотӣ аз байн бурд.

Ба андешаи А.А. Қаҳоров маҳз ҳуҷҷати мазкур прокуратураго аз тобеияти судӣ ҷудо намуд, зоро функсиюни асосии прокурорҳо дар назди суд аз дастгирӣ намудани айбдоркунӣ ва назорати судӣ иборат буд¹¹⁴.

Бо ба инобат гирифтани гуфтаҳои қаблӣ мо ба хулосае омадем, ки дар марҳилаи мазкур, яъне солҳои 1924-1929 дар ИЧШС, умуман дар ҶМШС Тоҷикистон раванди фаъоли ҷустуҷӯи шакли муносиби ташкили мақомоти прокуратура ба вучуд омад ва интихобот гардид. Дар марҳилаи мазкур вазифа ва функсиҳои прокуратура ба таври доимӣ инкишоф ёфта, соли 1929 ба сифати мақомоти мустақил бо мақсади анҷом додани фаъолияти назоратӣ шинохта шуд. Инчунин, қайд намудан ба маврид аст, ки агар дар марҳилаи аввал дар ҶМШС Туркистон ва ҶХШБ мақомоти прокуратура дар ҳолати бозсозӣ қарор дошта бошад, пас дар марҳилаи дуюм низоми амалкунандай мақомоти

¹¹² Мухаммадиев И.С. Образование и становление органов прокуратуры на севере Таджикистана в 1923-1930 гг. (исторический аспект исследования): дис. ... канд. истор. наук. – Худжанд, 2009. – С. 106.

¹¹³ Қаҳаров А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 1999. – С. 148.

¹¹⁴ Ҳамон ҷо. – С.148.

прокуратураи Тоҷикистон ташкил карда шуд.

Марҳилаи сеоми ташаккул ва инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон бо иваз гардидани ҶМШС-и Тоҷикистон ба ҶШС-и Тоҷикистон ҳамчун ҷумхурии мустақил дар ҳайати ИҶШС алоқамандӣ дорад. Аксарияти олимони ватанӣ бар он назаранд, ки таъсис ёфтани ҷумхурии мустақили Тоҷикистон, заминаи асосии ташаккули давлатдории муосири Тоҷикистонро гузоштааст¹¹⁵.

Ичлосияи 3-юми фавқулодаи Шӯрои ҶМШС-и Тоҷикистон, ки дар як вақт нахустин ичлосияи таъсисдиҳандай Шӯрои ҶШС-и Тоҷикистон маҳсуб меёбад, Изҳорот ва Қарор дар бораи ташкили ҶШС-и Тоҷикистонро қабул намуд. 5-уми декабри соли 1929 сессияи 2-юми Шӯрои КИМ-и ҶШС қарори ичлосияи 3-юми Шӯрои Тоҷикистонро дар бораи ташкил намудани ҶШС-и Тоҷикистон тасдиқ намуда, татбиқ гаштани онро дар ҶШС-и Тоҷикистон ба тавсив расонд. Моҳи марта соли 1931 дар ичлосияи 4-уми Шӯрои ИҶШС қарори баровардаи КИМ-и ҶШС-и Тоҷикистон дар ҳайати ИҶШС тасдиқ гардид¹¹⁶. Дар як вақт барои ташаккул додани низоми қонунгузории миллӣ, баҳусус Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон тадбирандешӣ карда шуд. 25-уми феврали соли 1931 дар ичлосияи IV-уми Шӯро аввалин Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон қабул шуд.

Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон соли 1931 бори нахуст таъсис додани давлати миллии шӯравии сотсиалистиро асоси ҳуқуқӣ баҳшид. Дар ин марҳила ҷумхурий ба дастовардҳои назаррас дар ҳама соҳаҳо (иктисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ) ноил гардид¹¹⁷.

Пас аз таъсис ёфтани ҷумхурии мустақил дар соҳти ҳудудии он низ тағйирот ба вучуд омад, ки он барои тағйир ёфтани низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти прокуратура мусоидат намуд. КИМ-и ҶШС-и Тоҷикистон 23-юми октябри соли 1930 Қарор «Дар бораи азnavtaškilkunii мақомоти судӣ-прокурорӣ дар алоқамандӣ бо

¹¹⁵ Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсияни Ҷумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – С. 106.

¹¹⁶ Алимов С.Ю., Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – С. 100-101.

¹¹⁷ Ҳамон ҷо. – С.100-101.

барҳамдиҳии маҳалҳо»-ро қабул намуд ва дар он қайд мегардад, ки КИМ-и ҶШС-и Тоҷикистон қарор мебарорад:

б.1. барҳам додани ҳамаи судҳои маҳаллӣ ва прокуратураҳои маҳаллӣ.

б.5. ба ҷойи прокуратураҳои маҳаллӣ таъсис додани прокуратураҳои ноҳиявӣ ва шаҳрӣ.

б.6. таъсис додани шӯъбаҳои тафтишотӣ дар ҳар як ноҳия¹¹⁸.

Барои тағйироти минбаъдаи сохтори давлатӣ ва таъмин намудани эҳтиёҷоти мақомоти адлия зарурият ба миён омад, ки таърихи 9-уми апрели соли 1932 таҳти №125 Низомномаи нави КҲА, КИМ ва ШКҲ-и ҶШС-и Тоҷикистон қабул гардид. ҶШС-и Тоҷикистон Қарор «Дар бораи тасдиқ намудани низомнома дар бораи комисариати халқии адлия»-ро ба тасвиб расонд. Ш.М. Ҳусайнова низомномаи мазкурро мавриди таҳқиқ қарор дода, қайд менамояд, ки «аз рӯи низоми худ Комисариати халқии адлия мушкил гардид, аммо мушахастар шуд. Комисариати халқии адлияро Комисари халқии адлия роҳбарӣ менамуд, ки дар назди ӯ аъзоёнаш шомил буданд. Комисари халқӣ дар як вақт прокурор маҳсуб меёфт. Муовини Комисари халқии адлия раиси Суди Олий ва муовини прокурори чумхурӣ маҳсуб меёфтанд»¹¹⁹.

Ба Комисариати халқии адлия идораҳои зерин мансуб буданд: идораи судӣ – Суди Олии ҶШС-и Тоҷикистон, идораи прокуратураи чумхурӣ, идораи ташкилӣ-дастурдиҳӣ, идораи тавсияҳои қонунгузорӣ ва кодексҳо, идораи маъмурӣ-молиявӣ ва идораи муассисаҳои ислоҳи меҳнатӣ.

Идораи марказии прокуратура ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешуд: а) назорати умумӣ; б) назорати судӣ; в) назорат аз болои мақомоти тафтишотӣ; г) назорат аз болои ҷойҳои нигоҳдорӣ; д) ҳифзи меҳнат ва истеҳсолот¹²⁰.

¹¹⁸ Ҳусайнова Ш.М. Становление и развитие системы правоохранительных органов Таджикистана в 1924-1937 гг.: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 116-118.

¹¹⁹ Ҳамон ҷо. – С. 116-118.

¹²⁰ Ҳамон ҷо. – С. 116-118.

Каме баъдтар, 28-уми июни соли 1930 қарори КИМ ва ШКХ-и ҶШС-и Тоҷикистон ба тасвиб расид, ки Низомнома «Дар бораи мақомоти адлияи ҶШС-и Тоҷикистон»-ро пешбинӣ менамуд. Боби 6-уми санади мазкур ба прокуратураи давлатӣ бахшида шуда, низомнома дар бораи прокуратураи Суди Олии ИҶШС-ро пурра менамуд. Дар асоси қарори мазкур ба зиммаи прокуратура вазифаҳои зерин voguzor гардида буданд: роҳбарӣ намудани фаъолияти тафтишотии мақомоте, ки шомили он буданд; назорат аз болои фаъолияти мақомоти СМИД; ташкили воҳӯриҳо оид ба мубориза бо чинояткорӣ ва пешбурди фаъолияти онҳо; назорат аз болои фаъолияти машваратчиёни ҳукуқӣ.

Қарори мазкур ба прокурори ҷумҳурӣ ҷунин ваколатҳоро voguzor кардааст: роҳбарии умумӣ ва назорат аз болои фаъолияти тамоми шаҳсони мансабдори баамалбарорандай назорати прокурории дастгоҳи тафтишотии ҶШС-и Тоҷикистон; назорат аз болои қонунӣ будани амалҳои комиссариатҳои ҳалқӣ ва дигар ташкилоту муассисаҳои марказии ҷумҳурӣ; овардани эътиroz аз болои дастур ва қарорҳои гайриқонунӣ ба ШКХ ва Президиуми КИМ-и ҶШС-и Тоҷикистон. Прокурор ҳукуқ дорад дар доираи салоҳияти худ аз ҳамаи мақомоти ҳукуматӣ, муассисаҳо, ташкилотҳо ва шаҳсони мансабдор маводҳои заруриро талаб намояд. Ичро намудани талаботи мазкур барои ҳама ҳатмӣ мебошад. Прокурор метавонад бо ҳукуқи овоздихӣ дар ҷаласаҳои тамоми қумитаҳои иҷроия ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ иштирок намояд, ки ҳудуди фаъолияти назоратии ў нисбати онҳо паҳн мешавад. Ба зиммаи муфаттиш анҷом додани тафтишот, роҳбарӣ ва назорат намудани фаъолияти мақомоти дигари тафтишотӣ, иштирок намудан дар суд ба сифати айборкунанда voguzor гардида буд¹²¹.

Тағиироти асосӣ вобаста ба ҳолати ҳукуқии мақомоти прокуратура ва мавқеи он дар низоми идоракунии ИҶШС соли 1933 ба вучуд омад.

¹²¹ Ҳусайнова Ш.М. Становление и развитие системы правоохранительных органов Таджикистана в 1924-1937 гг: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2001. – С. 132.

20-уми июня соли 1933 Қарори КИМ ва ШКХ ИЧШС «Дар бораи таъсис додани прокуратураи ИЧШС» ба тасвиб расид, ки дар заминаи он Прокуратураи ИЧШС таъсис ёфт. Аз ин лаҳза прокуратура мақоми мустақилро ба худ қасб намуда, дигар тобеи КХА ва Суди Олии ИЧШС набуд. А.Б. Калматов қайд менамояд, ки «болшевикҳо барои баргардонидани мавқei мустақили прокуратура ҳамчун мақомоти давлатӣ 16 сол сарф намуданд»¹²².

Бо баробари таъсис ёфтани прокуратура мутамарказият танҳо дар ҳудуди давлатҳои иттифоқ таъмин карда шуд. Мутамарказият дар ҳудуди ИЧШС дертар ба вучуд омадааст.

Прокуратураи Иттиҳодро Прокурори ИЧШС роҳбарӣ менамуд, ки ӯ аз ҷониби КИМ-и ИЧШС бо тасдиқи Президиуми КИМ-и ИЧШС таъйин мегардид. Фармон ва қарорҳои прокурори ИЧШС барои ҳамаи мақомоти прокуратура хусусияти ҳатмӣ дошт. Прокурорҳои ҷумҳуриҳои иттифоқро Прокурори ИЧШС бо ризоияти КИМ-и давлатҳои иттифоқ ба вазифа таъйин ва озод менамуд. Дар назди Прокурори ИЧШС ёрдамчии қалон ва ёрдамчӣ, инчунин муфаттиш вобаста ба парвандҳои маҳсус фаъолият менамуданд.

Ба прокуратураи Иттиҳод Прокуратураи ҳарбӣ, ки қаблан дар ҳайати Прокуратураи Суди Олии ИЧШС ҷойгир буд, инчунин прокуратураи нақлиёт, ки то ин муддат ба прокуратураи ҷумҳурӣ итоат менамуд, шомил буданд. Соли 1934 дар ҳайати Прокуратураи ИЧШС прокуратураи нақлиёти обӣ таъсис дода мешавад.

Дар айни замон, муттамарказонии системаи прокуратура ба фарҷом нарасидааст, зеро прокуратураҳои ҷумҳуриҳои иттиҳод қисми таркибии комиссариати ҳалқии адлия маҳсуб ёфта, прокурор комиссари ҳалқии адлия маҳсуб меёфт ва ба ҳукumat итоат менамуд. Ҳамин тавр, принсипи тобеияти дучониба барои прокуратура заравар мебошад¹²³.

¹²²Калматов А.Б. Конституционно-правовой статус прокуратуры в системе органов государственной власти Кыргызской Республики: дис. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2011. – С. 20.

¹²³ Калматов А.Б. Конституционно-правовой статус прокуратуры в системе органов государственной власти Кыргызской Республики: дис. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2011. – С. 20.

Мутамарказонии системаи прокуратура танҳо баъди қабул гардидани қарори КИМ ва ШКХ ИЧШС аз 20-уми июляи соли 1936 «Дар бораи таъсис додани Комисариати халқии адлияи ИЧШС» ба анҷом расид. Қарори мазкур мақомоти прокурорӣ-таҳқиқотии ҷумҳуриҳои иттиҳодро аз комисариати халқии адлияи ҷумҳурий ҷудо намуда, ба тобеияти Прокуратураи ИЧШС гузошт¹²⁴.

Соли 1936 Конститутсияи ИЧШС қабул мегардад, ки боби нуҳуми он маҳсус ба мақомоти суд ва прокуратура баҳшида шудааст. Дар он принципҳои соҳтори ташкилии прокуратура ҳамчун системаи ягонаи мутамарказ, ки аз ҷониби Прокурори генералии ИЧШС идора карда мешуд, пешбинӣ гардида, вазифаи назорати риояи қонуният ва ташкили мубориза бо ҷинояткорӣ, новобаста аз мақомоти маҳаллӣ ба зимааш voguzor гардида буд¹²⁵.

Дар Конститутсия боби 9-ум маҳсус ба мақомоти прокуратура баҳшида шудааст, ки дар он самтҳои асосии фаъолияти прокуратураи шӯравӣ ҳамчун мақомоти ягонаи марказонидашуда танзим ёфтааст. Дар Конститутсия пешбинӣ мегардад, ки мақомоти прокуратура новобаста аз ҷой доштани мақомоти муҳталифи маҳаллӣ фаъолият намуда, танҳо ба Прокуратураи ИЧШС итоат менамояд. Қонуни асосии ИЧШС шакли таъсиси прокуратураго ҳамчун системаи пурзӯри мутамарказонида муайян намуда, онро прокурори ИЧШС роҳбарӣ менамояд, ки аз ҷониби Шӯрои Олии ИЧШС ба муҳлати 7 сол таъйин мегардад (моддаи 114-и Конститутсияи ИЧШС); принципҳои асосии муносибати хизбро оид ба масъалаи нақши прокуратураи шӯравӣ амиқ намуд. Он тарзи таъйин намудани прокурорҳои ҷумҳуриҳои иттифоқро муайян намуд, ки бо розигии мақомоти ҷумҳурияйӣ ба вазифа интихоб мешуданд. Тамоми прокурорҳоро новобаста аз дараҷаашон Шӯрои Прокуратураи ҶШС ба вазифа таъйин менамояд, ки чунин муносибат мустақилияти онҳоро аз дигар мақомоти маҳаллӣ таъмин менамояд.

¹²⁴ Советская прокуратура. Очерки истории. – Москва: Наука, 1993. – 206 с.

¹²⁵ Ҳамон ҷо.

Ичлосияи 4-уми ғайринавбатии Шӯрои ҶШС-и Тоҷикистон таърихи 1-уми марта соли 1937 баргузор гардид, ки дар он Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон қабул шуда, боби VIII ба мақомоти прокуратура ва суд баҳшида шуд. Ҳамаи принсипҳои фаъолияти мақомоти прокуратура, ки дар Конститутсияи ИҶШС инъикос ёфта буд, дар Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон низ мустаҳкам гардид. Дар бештар маврид Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон ба прокуратура таъмини хифзи ҳуқуқу озодиҳои шахсиро voguzor намуда буд. Дар моддаи 52 пешбинӣ гардидааст: «ҳеч кас наметавонад ба ҳабс гирифта шавад, ба истиснои қарори суд ва ё бо иҷозати прокуратура».

Низоми мақомоти прокуратураи Тоҷикистон аз прокуратураи чумхурий, вилоятӣ, вилояти худмухтор, шаҳр ва ноҳия иборат буд. Прокурори чумхурий, прокурори вилояти худмухтор ва прокурори вилоятро Прокурори генералии ИҶШС ба муҳлати 5 сол ба вазифа таъйин менамуд (моддаи 102-и Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон). Прокурори ҶШС-и Тоҷикистон прокурори шаҳр ва ноҳияро ба ҳамин муҳлат бо тасдики Прокурори генералии ИҶШС ба вазифа таъйин менамуд (моддаи 103-и Конститутсия). Дар моддаи 104-и Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон муқаррар гардидааст: «Мақомоти прокуратура функсияи худро бидуни даҳолати мақомоти маҳаллий амалӣ намуда, танҳо ба Прокурори ИҶШС итоат менамояд»¹²⁶.

Дар солҳои Ҷангӣ Бузурги Ватаний фаъолияти мақомоти прокуратура ба таъмин намудани тартибот ва интизом, таъмин намудани ҳимояи ҷангӣ равона гардида буд. Мақомоти прокуратураи роҳи оҳан ва роҳи обӣ ҳангоми эълон намудани ҳолати ҷангӣ дар ноҳияҳо ва маҳалҳо дар доҳили прокуратураи ҳарбӣ ба таври нав таъсис дода мешуданд. Соли 1934 пас аз ҷорӣ намудани ҳолати ҷангӣ дар соҳаи нақлиёт тамоми прокуратураи роҳи оҳан ва роҳи обӣ ба таври нави ҳарбӣ таъсис дода шуданд.

Дар чунин марҳилаи азnavsозӣ ба прокуратураи ИҶШС дар солҳои

¹²⁶ Кенжав С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – С. 23-25.

чанг инҳо шомил буданд: Сарпрокуратураи ҳарбии Армияи Сурх; Сарпрокуратураи флоти ҳарбӣ-баҳрии ИҶШС; Сарпрокуратураи ҳарбии нақлиёти роҳи оҳан; Сарпрокуратураи ҳарбии флоти баҳрӣ ва дарёии ИҶШС. Ба гайр аз ин, дар ҳайати Прокуратураи ИҶШС як қатор мақомот, шуъбаҳо ва гурӯҳҳо таъсис ёфта буданд¹²⁷.

Дар асоси фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 16-уми сентябри соли 1943 барои прокурорҳо ва муфаттишон як қатор рутбаҳои дараҷавӣ (мушовири давлатии дараҷаи олии адлия; мушовири давлатии адлия дараҷаи 1, 2, 3; мушовири адлия; ҳуқуқшиноси дараҷаи 1, 2, 3 ва ҳуқуқшиноси хурд) муқаррар гардида, барои кормандони прокуратура ва муфаттишон либоси маҳсуси корӣ пешбинӣ карда шуд.

Дар заминаи қонуни қабулшуда аз 15-уми марта соли 1946 Прокурори ИҶШС ба Прокурори Генералии ИҶШС тағири ном намуд. Пас аз Ҷанги Бузурги Ватанӣ Сарпрокуратураи ҳарбии нақлиёти роҳи оҳан ва флоти баҳриву дарёӣ ба Сарпрокуратураи нақлиёти роҳи оҳан ва Сарпрокуратураи флоти баҳрӣ-дарёӣ, баъдтар ба Сарпрокуратураи нақлиёт табдили ном намуда, муттаҳид карда шуданд. Соли 1954 прокуратураи ҳарбии ВКД аз байн бардошта шуд. Барои таъмини амиқи қонуният зарурияти аз нав барқарор намудани ҳукуқ ва таҳқими назорати прокурорӣ ба вучуд омада буд.

24-уми майи соли 1955 Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС дар бораи «Низомнома оид ба назорати прокурорӣ дар ИҶШС» ба тасвиб расид, ки дар он вазифаҳои асосии мақомоти прокуратура ва принципҳои фаъолияти он мустаҳкам гардида буданд¹²⁸.

Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС 24-уми майи соли 1955 Низомнома оид ба назорати прокурорӣ дар ИҶШС-ро ба тасвиб расонд, ки дар он тартиби анҷом додани фаъолияти назоратӣ муайян гардиданд. Ҳамзамон, вазифаҳои иштирокчиёни муносибатҳои назорати прокурорӣ

¹²⁷ Виноградов И.П. Место и роль органов Российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 2000. – С. 21

¹²⁸ Ҳамон ҷо. – С. 22

дар он пешбинӣ гардиданд¹²⁹.

Низомномаи мазкур ба зиммаи Прокурори Генералӣ ва прокурорҳои тобеи ӯ анҷом додани чунин вазифаҳоро voguzor намуда буд:

- ба ҷавобгарии ҷиноятӣ қашидани нафароне, ки дар содир кардани ҷиноят гунахгор мебошанд;
- назорати риояи дақиқи қонунҳо аз ҷониби мақомоти баамалбарорандай тафтишоти пешакӣ ва таҳқиқ;
- назорат ҷиҳати қонунӣ будани ҳукм, ҳалнома ва қарори баровардаи мақомоти судӣ;
- назорати риояи қонуният оид ба ичрои ҳукмҳо;
- назорат ҷиҳати дар амал татбиқ намудани меъёрҳои қонунгузорӣ дар ҷойҳои аз озодӣ маҳкумшудагон.

Ҳангоми амалӣ намудани ваколатҳои худ мақомоти прокуратура мустақил буда, танҳо ба Прокурори Генералии ИҶШС итоат менамояд (моддаи 6 Низомнома). Дар асоси Низомнома оид ба назорати прокурорӣ дар Тоҷикистон прокуратураи байниминтақавӣ таъсис дода шуд, ки дар ҳудуди ду-се минтақаи маъмурий фаъолият менамуд. Чунин шакли фаъолият на дар ҳама ҷой вуҷуд дошт. Он ҷиҳати ба вуҷуд омадани соҳти нави прокуратура замина гузошта, барои ихтисор намудани дастгоҳи он ҳамчун асос хизмат намуд¹³⁰.

Низомнома аз 24 майи соли 1955 ҳудуди ҷоряқ аср фаъолият намуда, онро 30-юми ноябри соли 1979 Қонун дар бораи прокуратураи ИҶШС, ки дар заминай боби 21-уми Конститутсияи ИҶШС аз соли 1977 қабул гардида буд, иваз намуд.

Конститутсия ва Қонуни мазкур самти фаъолият ва маҳсусияти назорати прокурориро муайян намуда, шумораи субъектоне, ки нисбати онҳо назорати прокурорӣ паҳн мегардид, зиёд намуданд. Ҳуди

¹²⁹ Ҳамон ҷо. – С. 22

¹³⁰ Кенжав С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – С. 30.

прокуратура низоми ягонаи марказонидашуда маънидод гардида, онро Прокурори Генералии ИЧШС роҳбарӣ менамуд. Принсипи мустақилияти мақомоти прокуратура аз ҳокимияти маҳаллӣ дар он ба таври амиқ пешбинӣ гардида буд. Инчунин, тарзи ба вазифа таъйин намудани прокурор ва муҳлати фаъолияти онҳо дар тамоми зинаҳо ба таври равшан пешбинӣ гардида буд¹³¹.

Дар асоси Конститутсияи ИЧШС ва Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон (соли 1977) барои кормандони прокуратура масъулияти баланди таъмин намудани назорати қонуният voguzor гардида буд. Қонуният ба сифати принсипи асосии чомеаи шӯравӣ маънидод гардида, таъминсозандай низоми сиёсӣ ба ҳисоб мерафт. Дар моддаи 4-и Конститутсияи ИЧШС ва ҶШС-и Тоҷикистон пешбинӣ мегардад, ки давлати шӯравӣ ва тамоми мақомоти он дар асоси қонунияти иҷтимоӣ, таъмин намудани тартиботи ҳуқуқӣ, манфиатҳои чомеа ва ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон фаъолият менамоянд.

Ба гайр аз ин, Конститутсия нақш ва мавқеи мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар сатҳи ҷумхурӣ баланд арзёбӣ намуда, кафолати ягонаи таъмини қонуният маънидод намуд. Назорати прокурорӣ аз ҷумлаи кафолатҳои самарабахши таъмини риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимияти олии давлатӣ ва ичроия маънидод карда мешуд.

Тарзи ташкил ва фаъолияти прокуратура дар боби 21-уми Конститутсияи ИЧШС ва боби 19-и Конститутсияи ҶШС-и Тоҷикистон муқаррар гардида буд. Принсипи ташкили назорати прокурорӣ дар онҳо таҳия гардида, минбаъд амал намуданд. Андешаи қонуният ва кафолати таъмини он, назорати прокурориро дар ИЧШС ба сифати шакли мустақили фаъолияти давлатӣ ҷудо намуд. Ба сифати вазифаҳои конститутсионии назорати прокурорӣ инҳо баромад менамуданд: назорат аз болои риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳо аз ҷониби ҳамаи

¹³¹ Виноградов И.П. Место и роль органов Российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 2000. – С. 12-38.

вазоратҳо, кумита ва идораҳои давлатӣ, корхонаҳо, ташкилоту муассисаҳо, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва вакилони халқ ва ғ. ҳангоми амалий намудани ҳуқуқу уҳдадориҳои худ дар назди давлат ва ҷомеаи ҶШС-и Тоҷикистон¹³².

Дар заминаи моддаи 165-и Конститутсияи ИҶШС ва ҶШС-и Тоҷикистон объекти назорати прокурорӣ васеъ гардида, шумораи мақомот ва муассисаҳое, ки прокурор ҳуқуқи назорат намудан аз болои риояи дақиқ ва иҷрои якхелаи қонунҳоро дошт, васеъ гардиданд. Конститутсия мавқеи прокурорро ҳамчун барандагони олии назорат баланд бардошт, ки имконияти татбиқ намудани қонуниятро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъияти ба вучуд овард.

Дар таърихи прокуратура нақши муҳимро Қонун «Дар бораи прокуратураи ИҶШС» иҷро намуда, санаи 30-юми ноябрь соли 1979 қабул гардидааст. Дар Қонун масъалаи таъмини қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ таҷассуми худро ёфтаанд. Вазифаҳои прокуратура дар моддаи 2-и Қонун «Дар бораи прокуратураи ИҶШС» пешбинӣ гардидааст, ки дар асоси он «таъмин намудан қонунияти иҷтимоӣ, волоияти Қонун, ҳимояи Конститутсия, соҳти сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеаи ИҶШС, таъмини кафолатҳои Конститутсияи ИҶШС ва қонунҳои шӯравӣ дар соҳаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқу озодиҳои шаҳсии шаҳрванд; ҳимояи ҳуқуқу манфиатҳои қонуни корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳои давлатӣ, хоҷагиҳои дехқонӣ, кооперативҳо ва дигар ташкилотҳои ҷамъиятий» аз ҷумлаи вазифаҳои аввалиндарачаи мақомоти прокуратура маънидод гардидаанд¹³³.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки дар марҳилаи мазкур мақомоти прокуратура ба таври амиқ такмил дода шуда, вазифа, шакл ва самтҳои асосии фаъолияти он муайян гардиданд. Мақомоти прокуратура аз ҷумлаи яке аз шоҳаҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ – назоратӣ эътироф гардида, ба зиммаи он вазифаҳои васеъ voguzor гардида буд.

¹³² Кенжаев С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – С. 32.

¹³³ Кенжаев С., Мирзоева К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. – Душанбе, 1995. – С. 33.

Марҳилаи чоруми ташаккул ва инкишофи мақомоти прокуратура бо ба даст овардани соҳибистиколии Тоҷикистон алоқамандӣ дорад. Марҳилаи мазкур бо вазъи муташанничи сиёсӣ-иқтисодӣ ва ҳукуқӣ алоқаманд аст. Бо баробари ба даст овардани истиқолият дар кишвар ҷанги шаҳрвандӣ ба вучуд омада, барои таъсис додани мақомоти мустақили ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти прокуратура таъсири худро гузошт. Мақомоти прокуратура дар солҳои аввали истиқолият норасои мутахассисони соҳа азият медод, зоро шумораи зиёди кормандони он ҳангоми ичрои вазифаҳои хизматӣ дар ҷанги шаҳрвандӣ ба ҳалокат расиданд. Аён аст, ки чунин вазъият таъсири худро ба ҳолати мақомоти прокуратура гузошт. Бо вучуди ин, мақомоти прокуратура ва кормандони он тавонистанд дар таъмин намудани сулҳу субот ва қонунияти тартиботи ҳуқуқӣ нақши боризи худро гузоранд. Зимни мулоқоти худ бо кормандони мақомоти прокуратура таърихи 13-уми марта соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба масъалаи мазкур чунин ибрози назар намуданд: «Ҳанӯз аз оғози даврони истиқолият кормандони прокуратура бо хизмати содиконаи худ намунаи олии хизмат ба Ватанро нишон дода, дар шароити муқовимати шадиди мусаллаҳона дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ вазифаи муқаддаси хешро дар барқарор намудани соҳти конституционӣ сарбаландона икро намуда, дар бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявӣ, ки волоияти қонун асоси онро ташкил медиҳад, саҳми арзанда гузоштанд»¹³⁴.

Дар чунин марҳилаи ҳассос, бори нахуст дар таърихи мақомоти прокуратураи ҷумҳурӣ соли 1992 Қонун «Дар бораи прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул гардида, бо қарори Шӯрои Олӣ аз 30-юми апрели соли 1992 ба қувваи амал даромад.

¹³⁴ Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13.03.2018. [Захираи электронӣ] – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/17248> (санаи муроҷиат 18.09.2018).

Дар Ичлосияи 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки моҳи ноябри соли 1992 баргузор гардид, ҳокимияти конститутсионӣ дар кишвар барқарор гардида, ба сифати роҳбари давлат Эмомалӣ Раҳмон интихоб карда шуд. Мавсүф кори худро аз таъмин намудани сулҳ ва барқарор намудани низоми мақомоти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти прокуратура оғоз намуд.

Дар асоси қонуни болозикршуда ба зимаи мақомоти прокуратура таъмин намудани волоияти қонун, мустаҳкам намудани қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифзи соҳибихтиёри ҷамъияти Ҷумҳурии Тоҷикистон; ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ да дигар ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; асосҳои соҳтори демократии ҳокимияти давлатӣ, ҳолати ҳуқуқии Шӯрои вакилони ҳалқии маҳаллӣ, мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятиӣ вогузор гардидааст.

Прокуратура дар баробари мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ шакли мустақили ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар чунин самтҳо фаъолият менамуд:

- назорати риояи қонунҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва идоракунӣ, корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, шахсони мансабдор, инчунин шаҳрвандон (назорати умумӣ);
- назорат ба иҷрои қонунҳо аз ҷониби мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо мубориза мебаранд, инчунин мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ;
- назорати иҷрои қонунҳо ҳангоми баррасии парвандаҳои гражданиӣ, ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, баҳсҳои иқтисодӣ дар суди иқтисодӣ ва ҳангоми баамалбарории ҳукм, ҳалнома, таъйинот ва қарор;
- назорат ба иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳдории боздоштишудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми иҷрои ҷазо ва дигар ҷораҳои ҳусусияти маҷбуркунӣ, ки суд муқаррар намудааст;
- назорат ба иҷрои қонунҳо дар мақомоти идоракунии ҳарбӣ, қисмҳои ҳарбӣ ва ташкилот;
- тафтиши ҷиноятҳо.

Прокуратура, инчунин дар таҳияи чорабинихо оид ба пешгирий намудани чинояткорӣ ва тартиботи ҳуқуқӣ, такмили қонунгузорӣ ва фаҳмондадиҳии он иштирок менамуд.

Минбаъд вазъи ҳуқуқии мақомоти прокуратура дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябрин соли 1994 таҳқими воқеии худро пайдо намуд.

Дар асоси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон прокуратура ба сифати мақомоти мустақил, соҳибхтиёр, марказонидашуда ва ягона эътироф карда шуд. Вазъи ҳуқуқии мақомоти прокуратура дар боби нуҳуми Конститутсия, ки «Прокуратура» ном дорад, мустаҳкам гардидааст. Ҳамон тавре ки З.Х. Исқандаров қайд менамояд: «мустақилияти прокуратура метавонад дар татбиқи принсипи мустақилияти фаъолияти мақомоти давлатӣ нақши муҳимро ичро намояд: ҳамкорӣ, муқовимат ва боздорӣ»¹³⁵.

Дар моддаи 93-и Конститутсия пешбинӣ мегардад, ки назорати риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳоро дар ҳудуди Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ татбиқ менамоянд, яъне имрӯз Конститутсия прокуратураго ҳамчун мақомоти назоратӣ муайян менамояд¹³⁶.

Баъдан бо мақсади риоя ва ичрои қонунҳо, тартиботи ҳуқуқӣ ва мубориза бо чинояткорӣ дар заминаи Конститутсия ду қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» – 11-уми марта соли 1996 ва қонуни амалқунанда 25-уми июляи соли 2005 қабул карда шуданд.

Қонуни конституционии амалқунанда самти фаъолияти мақомоти прокуратураго чунин муқаррар намудааст:

- назорати риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, қумитаҳои давлатӣ ва дигар идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон,

¹³⁵ Исқандаров З.Х. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность // Правовая жизнь. – 2017. – №4. – С. 65.

¹³⁶ Ҳамон ҷо. – С. 66.

мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонунҳо мутобиқ будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд;

- назорат ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олӣ эътироф гардидаанд, аз тарафи ҳамаи соҳторҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар сарҳати яқуми моддаи мазкур зикр шудаанд;

- назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативиу чустучӯй, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд;

- ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, манфиатҳои давлат, шаклҳои гуногуни моликияти давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар мурофиаи судӣ;

- назорат ба риоя ва иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми иҷрои ҷазо ва дигар ҷораҳои дорои ҳусусияти маҷбуркунӣ, ки суд муқаррар мекунад;

- назорат ба риояи қонунҳо ҳангоми иҷрои ҳалномаҳои судӣ аз ҷониби иҷроҷиёни суд ва дигар мақомоти ваколатдор;

- тафтишоти ҷиноятҳо;

- таҳияи ҷораҳои пешгирикунандаи ҷиноятҳо, мубориза бо коррупсия, терроризм, экстремизм (ифротгарӣ) ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо якҷоя бо дигар мақомоти давлатӣ, иштирок дар кори тақмилу тавзехи қонунҳо;

- ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ва пешгирии он ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо;

- иштирок дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби судҳо;

- эътиroz, шикоят ва ариза овардан нисбати фармон, ҳалнома, ҳукм,

таъйинот ва қарорҳои судҳо, ки хилофи қонун мебошанд.

Прокуратура мувофиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ метавонад дар дигар самтҳое, ки дахолати назорати прокурорӣ зарур аст, фаъолият намояд. Дар назди мақомоти прокуратура вазифаи таъмини қонуният дар тамоми соҳаҳои ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ вогузор гардидааст. Ин аз нақши бузург доштани мақомоти прокуратура ҳангоми ҳал намудани масъалаҳои мухталифи ҳаёти чомеа алоқаманд мебошад.

Ба масъалаи мазкур Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ таваҷҷӯҳ зоҳир намудаанд. Зимни суханронии худ дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура таърихи 13-уми марта соли 2018 Роҳбари давлат қайд намуданд, ки «мақомоти прокуратура яке аз ниҳодҳои муҳимми давлатдорӣ мебошанд, ки фаъолияти онҳо ба ҳифзи арзишҳои ҷомеаи демократӣ, қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат ва ҷомеа, ошкору пешгирий намудани ҳуқуқвайронкуниҳо ва мубориза бо ҷинояткорӣ равона гардидааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон назорати риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳоро аз ҷониби вазорату идораҳо, мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, худидоракунии маҳаллӣ, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияву созмонҳои ҷамъиятӣ ва ташкилотҳои гайридавлатӣ ҳамчун салоҳияти истисноии прокуратура муқаррар кардааст.

Ягон мақом ё шахси мансабдори дигар чунин салоҳиятҳои васеъро надорад.

Аз ин рӯ, таъмини қонунияту адолат, амният, сулҳу субот ва ризоият дар ҷомеа аз фаъолияти самараноки мақомоти прокуратура вобаста мебошад.

Роҳбаријати мамлакат фаъолияти мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии

Тоҷикистонро дар таъмини волоияти қонун, тартиботи ҳуқуқӣ ва мубориза бо чинояткорӣ, дар маҷмӯъ, мусбат арзёбӣ менамояд»¹³⁷.

Дар интиҳои марҳилаи мазкур метавон иброз намуд, ки мақоми нави конститутсионии вазъи ҳуқуқии мақомоти прокуратура ва назорати прокурорӣ бори нахуст дар таърихи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти ба таври воқеӣ ва пурра амалӣ намудани волоияти қонун, ягонагӣ ва таъмини қонуният ба вучуд овард. Ичро намудани вазифаи нав аз мақомоти прокуратура талаб менамояд, дар асоси Конститутсия қабул гардидани санадҳои зиёди меъёрии ҳуқуқиро назорати доимӣ намуда, дар сурати бар хилофи меъёрҳои Конститутсия будани онҳо нисбати чунин ҳолат чораандешӣ намояд. Ин шакли фаъолияти мақомоти прокуратура ниёз ба танзимнамоӣ дар сатҳи қонунгузориро дорад, зоро дар сурати гайр он наметавонад дар ин самт фаъолият намояд.

Дар шароити муосир прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти бисёрфункционалиро доро мебошад. Бо ин хусусияташ он аз дигар навъи прокуратура ва мақомоти давлатӣ фарқ намуда, аз рӯи вазифаҳои худ бо механизмҳои давлатии давлатҳои дигар монандӣ дорад. Доир ба масъалаи мазкур дар боби дигар ибрози назар менамоем, ки ба низоми мақомоти ҳокимиияти давлатӣ ва таҷзияи ҳокимиият баҳшида шудааст.

1.2. Мақоми прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимиияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Принципи таҷзияи ҳокимиият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон принципи муҳимтарини демократии конститутсионию ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз дар принципи мазкур моҳияти демократия зоҳир меёбад. Принципи таҷзияи ҳокимиият ҳамчун яке аз ниҳодҳои асосии демократия қафили

¹³⁷ Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13.03.2018. [Захираи электронӣ] – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/17248> (санаси муроҷиат 18.09.2018).

таъмини ҳокимияти халқ мебошад, ки онро тавассути намояндагони худ амалӣ месозад. Мутобики моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти давлатӣ дар Тоҷикистон ба ҳокимияти қонунгузор, ичроия ва судӣ тақсим мегардад. Чунин тасвия, ки дар таҷрибаи конституционии аксарияти кишварҳо ба таври васеъ паҳн шудааст, маънои онро дорад, ки ҳокимияти давлатӣ ба таври ғайримустақим тавассути мақомоти ваколатдори давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо амалӣ мегардад. Аз ин рӯ, дар ҳар гуна муносибатҳои ҳуқуқӣ мақомоти ҳокимияти давлатӣ (ё шахси мансабдори он) ҳамчун иштирокчии бевосита амал мекунад ва маҳз онҳо аз номи давлат баромад карда ихтиёри давлатро амалӣ месозанд.¹³⁸

Пеш аз он ки масъалаи мақоми прокуратураго дар низоми таҷзияи ҳокимият баррасӣ намоем, лозим мешуморем дар мафхуми мақомоти ҳокимияти давлатӣ бозистем. Дар адабиёти ватаниӣ ва хориҷӣ нисбат ба масъалаи мазкур фикру ақида ва мавқеъҳои гуногуни баҳсталаб баён шудаанд. Ҳолати мазкур ба он алоқаманд аст, ки дар баъзе мавридҳо муаллифон ба мафхумҳои гуногун мазмуни якхеларо нисбат медиҳанд. Масалан, М.В. Баглай зикр мекунад, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ мафхумҳои «мақоми ҳокимияти давлатӣ» ва «мақомоти давлатӣ» ҳамчун мафхумҳои ба ҳам монанд истифода мегарданд.¹³⁹ Дар қонунгузорӣ низ ҷавоби якмаъни вучуд надорад. Тавре муҳаққиқи ватаниӣ А.М. Диноршоев зикр кардааст: «дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми мақомоти давлатӣ ба таври муфассал пешниҳод шудааст, аммо дар матн ягон маротиба ибораи «мақомоти давлатӣ» ё «мақомоти ҳокимияти давлатӣ» истифода нагардидааст»¹⁴⁰.

Дар қонунгузории кишвар мафхумҳои «мақоми идоракуни давлатӣ», «мақоми ичроияи ҳокимияти давлатӣ» ва «мақоми ичроияи марказии ҳокимияти давлатӣ» истифода шудаанд. Ин мафхумҳо дар

¹³⁸ Диноршоев А.М. Понятие и система органов государственной власти в Республике Таджикистан // Правовая жизнь. – 2014. – №3. – С.73-86.

¹³⁹ Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. – М., 2002. – С. 349

¹⁴⁰ Диноршоев А.М. Понятие и система органов государственной власти в Республике Таджикистан // Правовая жизнь. – 2014. – №3. – С.73-86

моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» тақвият ёфтаанд. Мағҳуми якум чунин маъно дорад - мақоми давлатие, ки вазифаҳои умумии идоракуниро тибқи принсипҳои идоракунии муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи муайяни фаъолият амалӣ менамояд. Мағҳуми дуюм шакли ташкилии амалисозии идоракунии давлатиро ифода мекунад, ки дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми мақомоти икроияи ҳокимияти давлатӣ таъсис дода шуда, фаъолият менамояд. Таҳти мағҳуми сеюм мақоме дар назар аст, ки дар асоси ваколатҳои ба зиммаи он voguzornamudaи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳо оид ба таҳияву татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи муқарраргардидаи фаъолият ва вазифаҳои дигари икроияро мутобиқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ менамояд¹⁴¹.

Аз мазмуни меъёри зикр гардида муайян кардан мумкин аст, ки дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ду мағҳум истифода мешавад – «мақомоти ҳокимияти давлатӣ» ва «мақоми давлатӣ». Лекин мазмуни онҳо дар ягон ҷой шарҳ дода нашудааст.

Ҳуқуқи конститутсионӣ оид ба ин масъала муносибати маҳдуд ва вазеъ дорад. Дар доираи муносибати маҳдуд мутахассисон мағҳумҳои қайдгардидаро аз лиҳози вобастагӣ ба дастгоҳи давлатӣ баррасӣ менамоянд. Ба ақидаи В.В. Лазарев мақоми давлатӣ ҷузъи мустақили дастгоҳи давлатиест, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун таъсис дода шуда, дорои соҳтори муқаррарнамудаи қонун ва салоҳияти муайян мебошад¹⁴². Дар навбати худ Н.И. Матузов ва А.В. Малко қайд менамоянд, ки «мақоми давлатӣ қисми ба таври ҳуқуқӣ ба расмиятдаровардашудаи аз ҷиҳати ташкилий ва хоҷагидорӣ ҷудогонаи

¹⁴¹ Моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 16.04.2012. // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0 / М–во юстиции РТ. – Душанбе, 2019. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM).

¹⁴² Теория государства и права / под ред. В. В. Лазарева, С.В. Липень. – М., 1998. – С.79

механизми давлатй мебошад, ки хизматчиёни давлатиро дар бар гирифта, дорои ваколатҳои давлатию идоравӣ ва воситаҳои моддии барои давлат зарурӣ мебошад».¹⁴³

Пайравони муносабати фарогир ба ғайр аз вобастагии он ба дастгоҳи давлатӣ, хусусияти сохторио вазифавиро низ қайд менамоянд, ки сатҳи он ҳам ба вазъи расмию ҳуқуқӣ, ҳам тақсимоти воқеии салоҳияти вазифавӣ ва мавзӯӣ вобаста мебошад.¹⁴⁴ Инчунин Е.И. Козлова ва О.Е. Кутафин зикр менамоянд, ки «мақоми давлатӣ шаҳрванд ё гурӯҳи шаҳрвандон мебошад, ки дорои ваколатҳои давлатию идоракунӣ буда, аз ҷониби давлат барои иҷрои вазифаҳои он ваколатдор карда шудааст ва бо тартиби муқаррарнамудаи давлат амал мекунад». Тафсири мазкур ба ақидаи мо нисбатан муфассал мебошад, чунки ба хусусияти ҳуқуқии ваколатҳо, доираи амалисозии онҳо, таъйиноти вазифавии мақоми давлатӣ ва мақсади фаъолияти он ишора менамояд. Илова бар ин, барои тавсифи пурраи мақомоти давлатӣ панҷ аломати фарқкунанда вучуд дорад. Ба чунин аломатҳо мансубанд:

- ба зиммаи мақоми давлатӣ voguzor намудани ваколатҳои давлатию идоракунӣ;
- таъсисдиҳии ҳар як мақоми давлатӣ бо тартиби муқаррарнамудаи давлат;
- аз ҷониби давлат voguzor гардидани ваколатҳо барои иҷрои мақсаду вазифаҳои онҳо;
- амал намудан бо тартиби муқаррарнамудаи давлат;
- мансубият ба низоми ягонаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба сифати қисми таркибии низоми номбаршуда¹⁴⁵.

Муносабати нисбатан васеъ нисбат ба масъалаи тадқиқшаванда аз ҷониби мутахассиси ватанӣ А.М. Диноршоев пешниҳод мегардад. Ба ақидаи олим, ғайр аз мансуб будан ба дастгоҳи давлатӣ ва муайян карда

¹⁴³ Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – С. 99.

¹⁴⁴ Мишин А. А. Центральные органы власти буржуазных государств. – М., 1972. – С. 3

¹⁴⁵ Козлов Е.И. Кутафин О.Е. Конституционное право России: учебник. – М., 2001. – С. 304

шудани хусусияти сохторио вазифавӣ, хосияти мақомоти давлатиро аниқ кардан лозим аст, ки усулҳои ташаккулдихӣ, ҳаҷми салоҳият, вазъи ҳуқуқӣ ва соҳаи фаъолияти онҳоро дар бар мегиранд.¹⁴⁶ Аз ин рӯ, ӯ се мағҳумро чудо менамояд – «мақоми давлат», «мақомоти ҳокимияти давлатӣ» ва «мақоми давлатӣ»¹⁴⁷.

Ба ақидаи А.М. Диноршоев «мақоми ҳокимияти давлатӣ» шаҳрванд ё гурӯҳи шаҳрвандон мебошад, ки мутобиқи қонун интихоб ё таъйин шуда, ваколатҳои давлатию идоракуниро ба таври касбӣ иҷро мекунанд, дорои салоҳияти муайян ва воситаҳои моддию молиявӣ дар доираи мақсаду вазифаҳои муқаррарнамудаи давлат мебошад. Ҷиҳати хосси мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба зиммаи онҳо voguzor шудани ваколатҳои давлатию идоракунӣ мебошад, ки дар қабул намудани қарорҳои идоравии давлатӣ зоҳир меёбад. Чунин ваколатҳо вазифаҳои мақомоти ҳокимияти давлатиро ифода мекунанд. Ваколатҳои идоравӣ қабул кардани санадҳои меъёрии амалкунандаро дар бар гирифта, ба тамоми ҳудуди кишвар паҳн мегарданд ва доираи васеи субъектонро фаро мегиранд. Нишонаи муҳимми чунин ваколатҳо дар он аст, ки онҳо бо конститутсия муқаррар карда мешаванд. Инчунин ваколатҳои мазкурро ба ягон мақоми давлатӣ ё шахси мансабдори дигар voguzor кардан мумкин нест. Ҳамин тариқ, ба чунин гурӯҳи мақомот парламент, Президент, ҳукumat ва судҳо доҳил мешаванд¹⁴⁸.

«Мақоми давлатӣ»-ро ӯ ҳамчун «низоми мақомоте, ки дорои ваколатҳои давлатию идорақунӣ нестанд ва бо ҳокимияти давлатӣ то дараҷае алоқаманданд, ки фаъолияти давлатию идоракуниро таъмин карда метавонанд» муайян менамояд.¹⁴⁹ Онҳо ваколатҳои заминавӣ (таъминкунанда) доранд. Ин гуна мақомот бо мақсади таъмини ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ташкил карда мешаванд, яъне

¹⁴⁶ Диноршоев А.М. Понятие и система органов государственной власти в Республике Таджикистан // Правовая жизнь. – 2014. – №3. – С.73-86.

¹⁴⁷ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 54-58.

¹⁴⁸ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 54-58.

¹⁴⁹ Ҳамон ҷо. – С. 54-58.

онҳо дорои ваколатҳои заминавие мебошанд, ки мусоидат намуданро ҳангоми таҳия ва қабули санадҳои меъёрии мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар бар мегиранд. Инчунин ваколатҳои заминавӣ дар доираи муносибатҳои хизматӣ voguzor шуда метавонанд. Ба гурӯҳи чунин мақомот Дастгоҳи иҷроияи Президент, Бонки миллӣ, прокуратура, Комиссияи марказии интихобот ва раъйпурсӣ дохил мешаванд. Мақомоти зикргардида мақомоти давлатиянд, лекин фаъолияти онҳо хусусияти таъминотиро дорост. Дар ин сурат қайд кардан лозим аст, ки муайян намудани нақши чунин мақомот дар низоми таҷзияи ҳокимият ниҳоят муҳим аст¹⁵⁰.

Дар охир А.М. Диноршоев зикр менамояд, ки мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти давлатии ҳар гуна давлат дар маҷмӯъ «мақоми давлатӣ» мебошанд. Мақоми давлатӣ низоми муайяни дастгоҳи давлатиро инъикос менамояд, ки хусусиятҳои хосро дорост ва соҳаҳои мушаххаси ҳаёти чомеа ва давлатро таъмин менамояд¹⁵¹. Ба нишонаҳои хосси мақоми давлатӣ мансубанд:

- тамоми мақомоти давлатӣ бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ таъсис меёбанд, ки салоҳияти онҳоро муайян менамояд, ба тарзи дигар гӯем, таъсисёбӣ ва фаъолияти мақсадноки мақоми давлатӣ қатъиян дар асоси ҳуқуқӣ амалӣ мегардад; мақоми давлатӣ унсури мустақили дастгоҳи давлатӣ буда, ба таври маҳсус дар низоми мақомоти дигар амал мекунад;

- мақомоти давлатӣ байни ҳам робитай зич доранд. Онҳо маҷмӯи ягонаи иҷтимоиро ба вуҷуд меоранд, ки вазифаи асосии он таъмини мавҷудияти муқаррарии чомеа, хифзи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шахсият, ҳимояи амнияти беруна ва тамомияти арзии давлат мебошад¹⁵².

Умуман, мо бо мавқеи А.М. Диноршоев розием, лекин ба масъалаи мансуб доистани прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба гурӯҳи

¹⁵⁰ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 54-58.

¹⁵¹ Ҳамон ҷо. – С. 54-58.

¹⁵² Храпанюк В.Н. Теория государства и права: учебное пособие для ВУЗов. – М., 2004. – С. 139.

мақомоти давлатие, ки бо мақсади таъмини ваколатҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъсис дода мешаванд ва дорои ваколатҳои заминавӣ мебошанд, розӣ неstem. Ба ақидаи мо прокуратура мақоми ҳокимияти давлатӣ мебошад. М.В. Баглай се нишонаи инъикоскунандай мақомоти ҳокимияти давлатиро пешниҳод мекунад, ки аз табииати худи давлат ва вазифаҳои он бармеоянд: ҳар яке аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Конститутсия, қонунҳо ё санадҳои ҳуқуқии дигар таъсис меёбад, ки имкон медиҳад расман тартиби таъсисидиҳӣ ва салоҳияти он муқаррар карда шавад; мақоми ҳокимияти давлатӣ дорои ваколатҳои идоракунанда мебошад, яъне қарорҳои он барои ҳама ҳусусияти ҳатмӣ доранд ва ҳангоми зарурат бо қувваи маҷбурии давлат тақвият меёбанд; фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо шаклу усулҳои муқаррарнамудаи санадҳои ҳуқуқӣ амалий мегарданд.

Агар нишонаҳои номбаршударо ба асос гирем, аввал ин ки масъалаи таъсисёбии прокуратура дар боби 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст ва дар боби мазкур салоҳият, вазифаҳо ва ваколатҳои прокуратура муайян шудаанд. Вазъи ҳуқуқии прокуратура дар Тоҷикистон, инчунин бо қонуни конститутсионии алоҳида танзим карда мешавад. Дуюм ин ки мақомоти прокуратура бечунучаро дорои ваколатҳои идоракунанда мебошанд. Биноан, мутобиқи моддаи 96 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Прокурори генералий ва прокурорҳои тобеи он бе дахолати дигар мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор мустақилона дар асоси қонун фаъолият мекунанд». Сеюм ин ки дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратура» вазифа ва самтҳои асосии фаъолияти онҳо муайян шудаанд.

Мутобиқи қонуни зикргардида ба масъалаи аввал аз ҷумла таъмини волоияти қонун, тақвияти қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифзи соҳибихтиёрий, истиқлолияти давлатӣ, тамомияти арзӣ ва дахлнопазирии ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқу озодиҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқу озодиҳои дигари инсон ва шаҳрванд, асосҳои

сохтори демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот, мақомоти давлатии дигар, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва сохторҳои дигари гайридавлатӣ мансуб мебошанд.

Ба самтҳои асосии фаъолият мансубанд:

- назорати риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳо аз ҷониби вазоратҳо, қумитаҳои давлатӣ ва идораҳои дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, бонкҳо, корхонаҳо, муассисаҳо, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, сарфи назар аз тобеият, мансубият ва шакли моликияти онҳо, аз тарафи шахсони мансабдори онҳо, инчунин ба қонунҳо мутобиқ будани санадҳои ҳуқуқие, ки онҳо мебароранд;

- назорат ба риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки ҳамчун арзиши олӣ эътироф гардидаанд, аз тарафи ҳамаи сохторҳо ва шахсони мансабдоре, ки дар сарҳати якуми моддаи мазкур зикр шудаанд;

- назорат ба риоя ва ичрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки бар зидди ҷинояткорӣ ва ҳуқуқвайронкуниҳои дигар мубориза мебаранд, инчунин мақомоте, ки бо фаъолияти оперативиу ҷустуҷӯй, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ машғул мебошанд;

- ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, манфиатҳои давлат, шаклҳои гуногуни моликияти давлатӣ ва гайридавлатӣ дар мурофиаи судӣ;

- назорати риоя ва ичрои қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми ичрои ҷазо ва дигар чораҳои дорои ҳусусияти маҷбуркунӣ, ки суд муқаррар мекунад ва гайра.

Ба фикри мо суханони дар боло зикргардида ба таври равshan аз он шаҳодат медиҳанд, ки мақомоти прокуратура маҳз мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошанд. Яке аз сабабҳои пайдо шудани баҳсҳои илмӣ оид ба мақомоти прокуратура ба ақидаи мо истифодаи тасвияи носаҳех дар

қонунгузорӣ мебошад. Ҳамин тарик, мутобиқи моддаи 1 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратура» Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ягонаи марказонидашуда мебошад, ки дар доираи ваколатҳои худ риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат мекунад.

Чӣ тавре ки аз соҳти меъёри зикргардида бармеояд, прокуратура ҳамчун мақом эътироф шудааст, лекин мушаххас гардонда нашудааст, ки он чӣ гуна мақом аст. Бинобар ин, пешниҳод менамоем, ки ба моддаи мазкур тағйироти зерин ворид карда шаванд: «Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ягонаи ҳокимияти давлатӣ (тағйироти пешниҳоднамудаи мо бо курсив ишора шудаанд) мебошад, ки дар доираи ваколатҳои худ риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон назорат мекунад». Ҳангоми чунин тасвия ҳама гуна баҳсҳои вобаста ба табиати ҳуқуқии прокуратура ҳамчун мақоми ҳокимияти давлатӣ аз байн бардошта мешаванд.

Пас аз муайян намудани он ки мақомоти прокуратура мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошанд, ба муайян намудани нақши онҳо дар низоми таҷзияи ҳокимият шурӯъ менамоем.

Дар адабиёти хориҷӣ ва ватанӣ масъалаи таҷзияи ҳокимият хеле муфассал омӯхта шудааст. Аксарияти муаллифон бар он ақидаанд, ки вазифаи асосии принсипи мазкур айни ҳол таъмини тақсимоти вазифаҳои давлатӣ мебошад, ки амалисозии онҳо ба як шахс ё мақом вобаста нест, баръакс, чунин вазифаҳо аз ҷониби мақомоти мустақил, ки тибқи дастурҳои қонун амал мекунанд ва бо уҳдадориҳои ҳуқуқӣ ба шахсони алоҳида ҳамчун ҳуқуқҳои ҷудонопазири инсон ва шаҳрванд алоқаманд мебошанд, ичро карда мешаванд.¹⁵³ А.Н. Кокотов оид ба принсипи таҷзияи ҳокимият чунин ақида дорад: «Таҷзияи ҳокимият заминаи назариявию амалии низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ

¹⁵³ Комментарии к Конституции Российской Федерации / под ред. В.Д. Зорькина, Л.В. Лазарева. – М.: «Эксмо», 2010. – С. – 613 с.

мебошад. Дар назарияи ҳуқуқи конститутсионӣ принсипи мазкур ба маъни том – ба сифати заминай сохтори конститутсионӣ ва озодии аслии инсон, нишонаи демократӣ будани давлат баррасӣ карда мешавад.¹⁵⁴ Олими ватанӣ А.И. И момов чунин қайд менамояд, ки «тақвияти конститутсионии принсипи таҷзияи ҳокимият дар Тоҷикистон ба яке аз дастовардҳои муҳимми Тоҷикистони соҳибистиклол табдил ёфт. Мақсади асосии он таъмини он ҳолате мебошад, ки ҳеч ягон шоҳаи ҳокимият онро ғасб накунад. Муқаррар намудани маҳдудиятҳои муайян ба ин шоҳаҳои ҳокимият имконият фароҳам меорад, то ин ки онҳо фаъолияти худро босамар анҷом дода тавонанд»¹⁵⁵.

Дар ҳақиқат, таҷзияи ҳокимият назар ба тақсимоти одии мақомоти давлатӣ маъни бештар дорад, чунки он бояд бо принсипи «мувозинат ва боздорӣ» ҳамроҳӣ шавад.

Принсипи мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 9 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият ёфтааст, ки мутобиқи он ҳокимияти давлатӣ ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ҷудо мегардад. Ҷӣ тавре ки А.М. Диноршоев қайд мекунад «меъёри мазкур дар Конститутсия ташаккул додани се шоҳаи ҳокимиятро пешбинӣ менамояд: қонунгузор – Маҷлиси Олий, иҷроия – Президент ва Ҳукумат, судӣ – Суди конститутсионӣ, Суди Олий ва Суди Олии иқтисодӣ. Тартиби фаъолияти мақомоти давлатии зикргардидаро мутобиқи Конститутсия қонунҳои конститутсионии даҳлдор: «Дар бораи Маҷлиси Олий», «Дар бораи интихоботи Президент», «Дар бораи Суди конститутсионӣ» ва гайра танзим менамоянд»¹⁵⁶.

Тавре маълум шуд, меъёри конститутсионӣ ба низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ шоҳаи назоратии ҳокимиятро дохил намекунад. Бинобар ин, баъзе муҳаққиқони ватанӣ нақши прокуратураго дар низоми таҷзияи ҳокимият аз лиҳози ҳокимияти иҷроия ё судӣ муайян

¹⁵⁴ Кокотов А.Н., Кукушкин М.И. Конституционное право России. – М.: Юристъ, 2003. – 540 с.

¹⁵⁵ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 47.

¹⁵⁶ Ҳамон ҷо. – С. 47.

менамоянд. Масъалаи мазкур боиси пайдо шудани саволҳо ва баҳсҳои зиёд ҳам аз нуқтаи назари назарияйӣ ва ҳам амалии иҷро намудани вазифаҳои идоравии мақомоти ҳокимияти давлатӣ мегардад.

Яке аз саволҳои асосие, ки аз ин матн бармеояд, он аст, ки оё дар ҳақиқат таҷзияи ҳокимият ба се шоҳа амалӣ мегардад ё эҳтимолияти ташаккулёбии шоҳаҳои дигар низ вуҷуд дорад. Чӣ тавре таҷрибаи соҳти давлатдории кишварҳои гуногун нишон медиҳад, масъалаи мазкур ба анъанаҳои сиёсии дар ҳар кишвар мавҷудбуда, таҷрибаи пайдошуда, вазифаҳои амалишаванда ва гайра вобаста мебошад. Чунки дар як қатор давлатҳо дар давраҳои гуногуни соҳтори давлатдорӣ фарзияи маъмулии таҷзия такмил дода шудааст. Таҷрибаи конституционии баъзе кишварҳои Амрикои Лотинӣ мавҷудияти боз як шоҳаи дигари ҳокимият – ҳокимияти таъсисиро дар назар дошт, ки он ба табадулоти зуд-зуд рӯйдиҳанд алоқаманд буд. Соли 1976 дар Конституцияи давлати Алҷазоир шаш шоҳаи ҳокимият номбар карда шуда буд, дар баробари шоҳаҳои анъанавӣ, шоҳаҳои сиёсӣ, назоратӣ ва таъсисӣ низ мавҷуд буданд.¹⁵⁷ Лекин бо вуҷуди он моҳияти таҷзияи ҳокимият тағиیر намеёбад, яъне ба чанд шоҳа ҷудо шудани ҳокимият муҳим нест, муҳим он аст, ки дар як самт ғун нашавад.

Агар аз ин ҷиҳат назар кунем, гуфтан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон ба ғайр аз се шоҳаи ҳокимияти дар моддаи 9 Конституция номбаргардида, боз шоҳаи ҷоруми ҳокимият – шоҳаи назоратӣ вуҷуд дорад ва он аз ҷониби мақомоти прокуратура амалӣ мегардад. Ин ақидаи худро бо далелҳои зерин асоснок карда метавонем. Аввал ин ки дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба прокуратура боби алоҳида - боби 9 баҳшида шудааст, ки дар он мақсаду вазифаҳои асосӣ, салоҳияту ваколатҳои прокуратура муайян шудаанд. Аз ин рӯ, чӣ тавре пештар қайд кардем, прокуратура мақоми ҳокимияти давлатиест, ки бо конституция тақвият ёфтааст. Бо вуҷуди ин, ба он ҳолат аҳаммият додан

¹⁵⁷ Арбузкин М. А. Конституционное право зарубежных стран. – М., 2018. – 560 с.; Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. – М., 2013. – 528 с.

лозим аст, ки дар муқоиса бо баъзе давлатҳои пасошӯравӣ, ки дар конститутсияи онҳо шаклҳои ҳуқуқии ташкилёбии прокуратура дар боби ҳокимияти судӣ ҷой дода шудааст, аммо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чӣ тавре қайд карда шуд, прокуратура боби алоҳидаи Конститутсияро дар бар мегирад. Бинобар ин, бо Конститутсия тақвият ёфтани ҳокимияти мустақили прокурорӣ ҳамчун шартҳои муҳимми пурзӯр шудани дахлназарии давлатӣ, самарабахш будани ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон, манфиатҳои ҷомеа ва давлат арзёбӣ мешаванд. Дуюм ин ки муқаррароти конститутсионӣ оид ба мақомоти прокуратура дар Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» дубора тақвият меёбанд ва дар он прокуратура ҳамчун мақоми ягонаи мутамарказ муайян карда шудааст, ки дар доираи ваколатҳои худ назорати иҷрои ягонаи қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом медиҳад, яъне муайян карда мешавад, ки прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ягонаи назоратист ва он ба сифати мувозинае мебошад, ки иҷрои қонунҳоро аз ҷониби ҳама мақомоти ҳокимият баробар мекунад.

Мавҷуд будани баҳсҳои зиёд оид ба нақши прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият аз гузаштаи пасошӯравӣ маншаъ мегирад. Дар адабиёти ҳуқуқии он давра таҷзияи ҳокимият инкор карда мешуд, лекин дар баробари ин, қайд мешуд, ки чор шакли фаъолияти давлатӣ вучуд дорад: фаъолияти мақомоти намояндагӣ (ҳокимияти давлатӣ), фаъолияти иҷроияю амрдиҳӣ (идораи давлатӣ), адолати судӣ ва фаъолияти прокурорӣ¹⁵⁸.

Аммо агар се шакли аввал дар давраи пасошӯравӣ ба шоҳаҳои мустақили ҳокимият (қонунгузор, иҷроия ва судӣ) табдил ёфта бошанд, масъалаи фаъолияти прокурорӣ ҳамчун шакли алоҳидаи ҳокимияти давлатӣ то ҳанӯз ҳалли худро наёфтааст. Дар ин асно дар адабиёти муосири

¹⁵⁸ Фарбер И. Конституционные основы прокурорского надзора в Советском государстве // Советская прокуратура на страже законности. – Саратов, 1973. – С. 28.; Бровин Г.И. О прокурорско-надзорных правоотношениях // Совершенствование прокурорского надзора в СССР. – М., 1973. – С. 94; Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. – М., 1940. – С. 54.; Тадевосян В.С. Прокурорский надзор в СССР. – М., 1956. – С. 23.

хорицию ватанӣ бештар ба он диққат дода шудааст, ки се шоҳаи бунёдии ҳокимиият бо воситаҳои назоратӣ пурра кардан лозим аст ва нигоҳ доштани ягонтои чунин воситаҳоро мақомоти прокуратура пешниҳод менамоянд, ки худ уҳдадоранд ҳолатҳои қонуншиканиро муқаррар кунанд ва барои бартараф намудани чунин ҳолатҳо чораҳо андешанд.

Лекин дар адабиёти соҳаи ҳуқуқ ақидаҳои тамоман ба ҳам зид низ ҳастанд. Агар чунин ақидаҳоро ба гурӯҳҳо чудо кунем, маълум мегардад, ки оид ба муайян намудани мақоми прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимиият мавқеъҳои зерин мавҷуданд:

- прокуратура ҳамчун ҷузъи ҳокимияти қонунгузор;
- прокуратура чун мақоми ҳокимияти иҷроия;
- прокуратура ҳамчун унсури таркибии низоми адолати судӣ, ки онро ҳамроҳи ҳокимиияти судӣ амалӣ мегардонад;
- ба ягон шоҳаи ҳокимиият доҳил намешавад.

Акнун муҳтасар нуқтаи назари якчанд муаллифро оид ба мавқеъҳои номбаршуда баррасӣ менамоем.

Ба ақидаи В.В. Долежан прокуратура мақоми мустақил набуда, бо ваколатҳо ва таҳти назорати ҳокимиияти қонунгузор амал менамояд, ба таври воқеӣ амалисозии вазифаҳои онро оид ба таъмини волоияти қонун давом медиҳад, бинобар ин, прокуратураго ба низоми мақомоти ҳокимиияти давлатӣ нисбат додан лозим аст¹⁵⁹. В.Д. Ломовский назорати прокурориро ҳамчун идомаи вазифаи қонунгузории давлат арзёбӣ менамояд, ки ба таъмини ягонагӣ ва волоияти қонун, фароҳам овардани заминай устувор барои фаъолияти ҳама мақомоти давлатӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон равона гардидааст, чунки оид ба волоияти назорати прокурорӣ дар низоми фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ сухан меронд¹⁶⁰.

Метавонем бо ақидаи баённамудаи олимон розӣ нашавем. Назорати прокурорӣ ҳамчун воситай амалисозии ҳокимиияти давлатӣ арзёбӣ мешавад,

¹⁵⁹ Долежан В.В. Проблемы компетенции прокуратуры: автореф. дис. ...докт. юрид. наук. – М., 1991. – С. 44.

¹⁶⁰ Ломовский В. Какой власти принадлежит прокуратура // Российская юстиция. – 2001. – № 9. – С. 21; Николаева Л.А. Надзор прокуратуры: Проблемы теории и практики // Прокурорская и следственная практика. – 1997. – №2. – С. 84.

бо вучуди ин, онро чӣ тавре аз мазмунни Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бармеояд, идомаи ҳокимияти қонунгузорӣ гуфтан мумкин нест. Тартиби ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод намудани Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо розигии Маҷлиси миллӣ анҷом дода мешавад, ҳисоботдиҳанда будани ў ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамасола ё ҳангоми зарурат пешниҳод намудани ҳисбот оид ба вазъи риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бе ҳеч ваҷҳ тасдиқи тобеъ ё мансуб будани прокуратура ба шоҳай қонунгузории ҳокимият нест. Вазифаи ҳама мақомоти ҳокимияти давлатӣ таъмини қонуният дар ҳудуди кишвар, аз ҷумла парлумон мебошад. Лекин ҳар қадоми мақомоти ҳокимияти давлатии зикргардида волоияти қонунро ба таври ҳуд, ки дар Конституция муқаррар карда шудаанд ва аз салоҳияту ваколатҳои ин мақом бармеоянд, таъмин менамояд. Вазифаи асосии парламенти кишвар таҳия ва қабули қонунҳо мебошад ва ба он мақомоти дигар, аз ҷумла прокуратура низ мусоидат менамоянд. Лекин прокуратура қонун қабул карда наметавонад, чунки ин ба вазифаи он дохил намешавад. Он ичрои қонунҳоро назорат мекунад ва дар сурати ошкор шудани ихтилофот дар қонунҳо танҳо ба воситаи механизмҳои муқарраргардида ба парламент бартараф намудани онҳоро пешниҳод менамояд. Аз ин рӯ, мансуб додани прокуратура ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба фикри мо, беасос аст.

Ақидаи нисбатан маъмул, аз ҷумла дар соҳаи илми ватанӣ ин дохил намудани мақомоти прокуратура ба низоми мақомоти ҳокимияти ичроия мебошад.

Чунин нуқтаи назарро бештар намояндагони ҳукуқи конституционӣ ва маъмурӣ дастгирӣ менамоянд. Мавқеи онҳо бо он асоснок мегардад, ки фаъолияти назоратӣ ба сифати яке аз намудҳои фаъолияти ичроияву амрдиҳӣ, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти ичроия

амалӣ мегардад, баромад менамояд. Ҳамин тариқ, муҳаққиқони ватанӣ Р. Марифхонов ва Ҷ. Қодиров зикр менамоянд, ки «моҳияти назорат бо мушоҳидаи доимии фаъолияти мақомот ва шахсони маҳсуси ба онҳо тобеънабуда аз ҷониби мақомоти маҳсуси давлатӣ ифода меёбад, ки бо мақсади ошкор намудани қонуншиканӣ анҷом дода мешавад. Дар ин сурат фаъолияти объекти назоратшаванд танҳо аз ҷиҳати қонуният арзёбӣ мегардад на аз ҷиҳати мувофиқи мақсад будани он».¹⁶¹ Вобаста ба ин ду намуди назорат мушоҳида мегардад: назорати прокурорӣ ва назорати маъмурӣ.¹⁶² Моҳияти назорати прокурорӣ, ба ақидаи онҳо, аз амалҳои прокуророн оид ба ошкор, қатъ, бартараф ва пешгирий намудани қонуншиканиҳо аз ҷониби соҳторҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ иборат мебошад. Назорати маъмурӣ дар навбати худ чун тарзи таъмини қонуният ва илм, намуди маҳсуси фаъолияти давлатии мақомоти маҳсус ваколатдоршудаи ҳокимияти иҷроия ва шахсони мансабдори онҳоро инъикос менамояд, ки ба риояи иҷрои қатъӣ ва дақиқи қоидаҳои иҷрояшон ҳатмӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроия, ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ, инчунин шаҳрвандон, ки барои ҷомеа ва давлат аҳаммияти муҳим доранд, равона шудааст¹⁶³.

Сабабҳои дигар низ мавҷуданд, ки тибқи онҳо мутахассисон мақомоти прокуратураво ба мақомоти ҳокимияти иҷроия мансуб медонанд. Ҳамин тариқ, ба ақидаи Э.П. Григонис, бо сабаби он ки прокуратура дар суд нисбат ба парвандаҳои ҷиноятӣ ваколатҳои айборкунандай давлатӣ, вазифаи таҳқиқи ҷиноятҳо, назорати таҳқиқи аз ҷониби мақомоти дигари таҳқиқ анҷомдодашавандаро иҷро мекунад, «мувофиқан бо ҷунун доираи маҳдуди ваколатҳои прокуратура моҳияти он ба сифати мақоми ҳокимияти иҷроия муайян карда мешавад»¹⁶⁴. А.А. Безуглов ва С.А. Солдатов қайд менамоянд: «Прокуратура мақоми ҳокимияти иҷроия мебошад, лекин ба низоми мақомоти федералии тобеи президент

¹⁶¹ Административное право Республики Таджикистан: Цикл лекций / Под ред. А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2014. – С. 104-108.

¹⁶² Ҳамо ҷо. – С.104 – 108.

¹⁶³ Административное право Республики Таджикистан: Цикл лекций / Под ред. А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2014. – С. 104-108.

¹⁶⁴ Григонис Э.П. Правоохранительные органы. – СПб., 2001. – С. 123

ва ҳукумат дохил намешавад».¹⁶⁵ М. Баршевский дар навбати худ чунин ақида дорад, ки «бо сабаби таҷзияи ҳокимијат дар кишварҳои хориҷӣ прокуратура ё ба ҳокимијати иҷроия ва ё ба ҳокимијати судӣ мансуб аст»¹⁶⁶.

А. М. Диноршоев дар байни он олимони ватание қарор дорад, ки мақомоти прокуратураго мақомоти ҳокимијати иҷроия меҳисобанд. Лекин дар ин ҳолат низ ӯ тасдиқ менамояд, ки дар вазъияти ҳозира прокуратураго ба мақомоти ҳокимијати иҷроия мансуб додан дуруст нест, чунки он дорои ҳама аломатҳои мақоми мустақил мебошад. Бинобар ин, ӯ пешниҳод менамояд, ки ислоҳоти низоми мақомоти прокуратура гузаронда шавад. Аз ҷумла ӯ пешниҳод менамояд: мақомоти прокуратура ба низоми вазорати адлия дохил карда шуда, вазифаҳои назоратии он ба мақомоти маҳсуси ҳокимијати давлатӣ voguzor гарданд. Дар ин сурат Прокурори генерали бояд мансаби муовини аввали вазири адлияро ишғол намуда, аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин карда шавад. Вазифаи асосии прокуратура бояд намояндагӣ кардани манфиатҳои давлат дар ҳама марҳилаҳои мурофиаи судӣ бошад. Ваколатҳо оид ба анҷом додани назорати иҷрои қонунҳо бояд ба зиммаи Суди конституционӣ, назорати риояи ҳукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз ҷониби ҳама соҳторҳо ва шахсони мансабдор ба зиммаи Ваколатдор оид ба ҳукуқи инсон, назорати иҷрои қонунҳо дар ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагон, ҳабси пешакӣ, ҳангоми иҷрои ҷазо ва ҷораҳои дигари ҳусусияти иҷборидошта, ки аз ҷониби суд таъйин мегарданд, бояд ба зиммаи Раёсати иҷрои ҷазои Вазорати адлия voguzor карда шаванд. Барои пешбарии тафтиши ҷиноятҳо бошад, бояд дар назди ВКД соҳтори алоҳида таъсис дода шавад, ки ҷиноятҳоро таҳқиқ ва тафтиш мекунад. Дар ваколатҳои прокурорҳо бошад, танҳо ҳукуқи тасдиқ намудани ҳулосаи айборкуниро нигоҳ доштан лозим аст¹⁶⁷.

Аз таҳлили мавқеи А.М. Диноршоев бармеояд, ки ӯ анҷом додани

¹⁶⁵ Безуглов А.А., Солдатов С.А. Конституционное право России. – М., 2003. – С. 803.

¹⁶⁶ Баршевский М. Подчинить генеральную прокуратуру Министерству юстиции // Газета. 21. 10. 2002.

¹⁶⁷ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 164-165

ислоҳоти мақомоти прокуратураго тибқи низоми дар ИМА истифодашаванд, дар ваколатҳои прокуратура танҳо нигоҳ доштани намояндагии манфиатҳои давлатро дар суд ва тасдиқи хулосаи айборкуниро пешниҳод менамояд. Мавқеи мазкур бениҳоят баҳсталаб мебошад. Ба сифати далел ба муқобили мавқеи ишғолнамудай А.М Диноршоев мавқеи Н.В. Ерёминаро пешниҳод карда метавонем, ки ҳангоми таҳлили нақши прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият ва дар асоси санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, зикр менамояд, ки «дар масъалаи ташаккулёбии мақомоти прокуратура кӯр-кӯрана ба тарҳи кишварҳои дигар тақлид намудан хатост. Мақомоти прокуратура бояд бо назардошти вазъияти иҷтимоиву сиёсии кишвар, инчунин бо риояи анъанаҳои демократии ҳуқуқии давлат, афзалияти қонуният ва демократия таъсис дода шаванд. Дар асоси ин гуфтаҳо дар санадҳои байналмилалӣ принципҳое ифода карда шудаанд, ки ба онҳо прокуратураи кишварҳои Аврупо такя мекунанд ва дар байни он принципҳо «мустақилият аз политсия, низоми судӣ, ҳукумат (ҳокимияти иҷроия) мавҷуд аст»¹⁶⁸.

Дар ҳақиқат, далелҳои пешниҳоднамудай Н.В. Ерёмина асоснок мебошанд. Дар ҳар як давлат ҷиҳатҳои хос дида мешаванд, аз ҷумла оид ба масъалаи ташаккулдиҳии мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷониби онҳо анҷом дода шудани мақсаду вазифаҳои онҳо. Агар дар як кишвар ягон низом дуруст фаъолият кунад, ин исботи дар кишвари дигар низ бо сабаби анъанаҳои мавҷуда, ҳусусиятҳои ҳуқуқӣ, низоми қонунгузорӣ ва гайра дуруст амал намудани тарҳи мазкур шуда наметавонад.

Ба масъалаи таносуби фаъолияти иҷроияву амрдиҳӣ ва назоратӣ баргашта, қайд карданием, ки гарчанде ин ду намуди фаъолият ба ҳам алоқаманд бошанд ҳам, дар ҳар сурат онҳо намудҳои гуногуни фаъолиятанд, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроия амалӣ мешаванд. Ба мақомоти ҳокимияти иҷроия бештар вазифаҳои назоратӣ хосанд. Дар ҳусуси вазифаҳои назоратии прокуратура ва ҳамкории он бо

¹⁶⁸ Ерёмина Н.В. Место прокуратуры Российской Федерации в системе разделения властей: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – М. 2009. – С. 25.

ҳокимияти икроия қайд кардан лозим аст, ки мақомоти прокуратура риоя гардидани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, икрои қонунҳои дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунандаро аз ҷониби вазорату кумитаҳои давлатӣ ва мақомоти дигари ҳокимияти икроия ва мақомоти худидоракуни шаҳрак ва деҳот назорат мекунанд. Ин қисмати калон дар кори назоратии мақомоти прокуратура унсури нигоҳдории ҳокимияти икроия ба ҳисоб мераванд. Биноан, чунин мешуморем, ки дохил намудани мақомоти прокуратура ба низоми мақомоти ҳокимияти икроия дуруст нест.

Мавқеи сеюми зикрнамудаамон чунин аст, ки мақомоти прокуратура ба ҳокимияти судӣ дохил карда шавад. Мавқеи мазкурро дар рисолаҳои муаллифони хориҷӣ дучор шудан мумкин аст, ки дар конститутсияи он кишварҳо суд ва прокуратура дар як боб ҷой дода шудаанд (масалан, Россия, Қазоқистон). Аз ин рӯ, онҳо чунин ақида доранд, ки мақсади асосии прокуратура пеш аз ҳама, таъмини манфиатҳои адолати судӣ асосан ҳангоми баррасӣ ва ҳалли парвандаҳои ҷиноятӣ мебошад.¹⁶⁹ Сабаби дигаре, ки тибқи он прокуратураго ба ҳокимияти судӣ мансуб медонанд, дар он аст, ки прокуратура таъқиби ҷиноятиро оғоз намуда, ҳамчун айборкунандай давлатӣ бокӣ мемонад¹⁷⁰.

Ба фикри мо, дар ин ҳолат омехташавии мағҳумҳо ба миён омадааст. Вазифаи асосии мақомоти судӣ амалисозии адолати судӣ мебошад ва фаъолияти судро оид ба баррасӣ, ҳалли парвандаҳои конституционӣ, гражданӣ, ҷиноятӣ, маъмурӣ ва иқтисодӣ мефаҳмонад, ки бо қабул намудани қарори даҳлдори суд (хукм, таъйинот, қарор) анҷом меёбад. Дар моддаи 5 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26 июни соли 2014 чунин муқаррар шудааст, ки адолати судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо аз тарафи суд амалӣ карда мешавад. Ягон мақом ё шахси мансабдори дигари давлатӣ ҳуқуқ надорад чунин фаъолиятро

¹⁶⁹ Настольная книга государственного служащего / Под ред. В.И. Шатулла. – М.: Норма, 1999. – С. 44

¹⁷⁰ Точиловский В.М. О концепции прокурорской власти // Сов. государство и право. – 1990. – № 9. – С. 46.

амалӣ созад ва чунин қарор қабул намояд.

Ҳамин тарик, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки амалисозииadolati судӣ ва мусоидат ба амалисозии он мафҳумҳои гуногун мебошанд.

Мақомоти ба амалисозииadolati судӣ мусоидаткунанд ҳама мақомоти ҳифзи ҳуқуқи низоми мақомоти ҳокимияти икроия (милитсия, мақомоти амният ва ғайра), инчунин адвокатура мебошад, ки тамоман мақоми ҳокимият ҳисобида намешавад. Лекин мақомоти мазкур, ки дар баробари прокуратура ба амалисозииadolati судӣ мусоидат мекунанд, ба ҳокимияти судӣ дохил намешаванд. Дар ин сурат ба ҳокимияти судӣ мансуб донистани мақомоти прокуратура дуруст нест. Прокуратура ҳукм намебарорад, парвандаро аз рӯи моҳият баррасӣ намекунад, он танҳо як тарафест, ки дар муҳокимаи судӣ иштирок менамояд.

Нисбат ба мавқеи чорум ақидаи баённамудаи О.В. Воронин хеле ҷолиби диққат мебошад. Аз ҷумла, ўқайд мекунад, ки «баррасӣ намудани прокуратура на дар доираи шохаҳои мавҷудаи ҳокимият ё дуюмбора ҷоригардида, балки ҳамчун мақоме, ки бешакку шубҳа ба ягонтои онҳо мансуб нест, вале бо вуҷуди он, дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ мавқеи маҳсусро ишғол мекунад, нисбатан босамар мебошад. Шохаҳои маъмули ҳокимият – қонунгузор, икроия ва судӣ, ки якҷоя ҳокимияти олии ягона ва таҷзияи онро таҷассум менамоянд, бешубҳа эҳтимолияти мавҷудияти ниҳодҳои дигари ҳуқуқии мустақилро, ки ба онҳо прокуратура мансуб аст, инкор намекунанд. Дар баробари муносибати вазифавӣ доштан ба ҳар қадом шоҳаи ҳокимият, прокуратура пурра ба ҳеч қадоми онҳо мансуб нест. Доштани чунин мавқеи ба худ хос дар соҳтори давлатӣ аз як тараф ба он имкон медиҳад, ки ба сифати унсури мустақил ва босамари низоми тобоварии ҳама гуна шоҳаи ҳокимият амал кунад, инчунин вазифаҳои бешумори гуногунро, ки қонун дар бораи прокуратура ба зиммаи он гузоштааст, амалӣ гардонад»¹⁷¹.

¹⁷¹ Воронин О.В. К вопросу о типе и месте отечественной прокуратуры в системе органов государственной власти //Вестник Томского государственного университета. – № 339. 2010 г. – С. 98-101.

Оид ба ин масъала К. Сквортсов чунин фикр баён мекунад, ки «бо тарҳи ҳозир қабулашудаи се шоҳаи ҳокимият розӣ шудан мумкин нест. Қолабҳои сохтаи назария ва амалияи давлатию ҳуқуқӣ имконияти дуруст муайян намудани мавқеи прокуратураго дар низоми ҳокимияти давлатӣ аз байн мебаранд. Ба назар чунин менамояд, ки низоми прокурорӣ набояд ба таври ташкилӣ ба ягон шоҳаи ҳокимияти давлатӣ дохил шавад»¹⁷². Олими қазоқистонӣ Г.С. Сапаргалиев нуқтаи назари ба ин монанд дорад ва чунин меҳисобад, ки прокуратураи Ҷумҳурии Қазоқистон ба ягон шоҳаи ҳокимияти давлатӣ дохил намешавад¹⁷³.

Дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ низ тарафдорони мавқеи мазкур ҳастанд. Ҳамин тариқ, З.Х. Искандаров қайд менамояд, ки «Имрӯз, мутобики Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон прокуратура мақоми мустақил, соҳибихтиёр, мутамарказ ва ягона мебошад, ки онро шоҳаҳои ичроия ва қонунгузори ҳокимият таъсис медиҳанд. Ин ду шоҳаи ҳокимият тибқи конститутсия мустақилий ва соҳибихтиёрии онро эътироф кардаанд. Бинобар ин, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои ҳуқуқие, ки ба прокуратура вобастаанд, дар боби алоҳида, ки «Прокуратура» номида шудааст, ҷойгир карда шудаанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки прокуратураи мустақил дар амалисозии принципи фаъолияти шоҳаҳои мустақили ҳокимият: ҳамкорӣ, мувозинат ва боздорӣ метавонад нақши муҳим бозад»¹⁷⁴. И.Т. Маҳмудов дар навбати худ қайд менамояд: «прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият мавқеи мустақилро ишғол мекунад. Чунин мақоми ҳокимияти прокурорӣ ба он имкон медиҳад, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро нисбатан босамар таъмин намояд ва ҳифз кунад. Бинобар ин, прокуратура ба сифати мақоми мустақил ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандонро на танҳо аз рӯи таъйиноти вазифавӣ, балки ба сифати шоҳаи мустақили ҳокимият

¹⁷² Сквортцов К. Становление правового государства в Российской Федерации и функции прокуратуры. Круглый стол // Государство и право. – 1994. – № 5. – С. 54-59.

¹⁷³ Иқтибос аз: Шалабаев С.Р. Место и функции прокуратуры Республики Казахстан в системе разделения властей // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2016. – №1. – С. 155-156.

¹⁷⁴ Искандаров З.Х. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность // Правовая жизнь. – 2017. – №4. – С. 65.

тавассути низоми мувозинату боздорӣ низ ҳифз меқунад»¹⁷⁵.

Оид ба масъалаи мазкур инчунин Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар баромади худ ҳангоми воҳӯрӣ бо кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ баҳшида ба 80-солагии таъсисёбии прокуратураи Тоҷикистон низ чунин баён намуданд: «Прокуратура яке аз мақомоти муҳимтарини соҳтори давлатӣ мебошад, ки ба ягон шоҳаи ҳокимиyaт мансуб нест ва назорати иҷрои қонунро аз ҷониби ҳама шоҳаҳои ҳокимиyaт, корхонаҳо, ташкилотҳо, муассисаҳо ва шаҳрвандон анҷом дода, фазои ягонаи ҳуқуқиро дар қишвар таъмин менамояд»¹⁷⁶.

Таҳлили ақидаҳои пешниҳодгардида моро ба ду ҳулосаи асосӣ водор менамояд. Якум, бо ақидаи дар ҳусуси он ки прокуратура мақоми мустақилу соҳибихтиёри ҳокимиyaти давлатӣ аст ва ба ягон шоҳаи ҳокимиyaти дар моддаи 9 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайдшуда дохил намешавад, розӣ шудан лозим аст. Дуюм, прокуратура мақоми конституционӣ ва сервазифа буда, воситаи маҳсуси низоми «мувозинат ва боздорӣ»-и шоҳаҳои дигари ҳокимиyaт ба ҳисоб меравад. Ғайр аз ин, он бояд ба мувоғиқ ва ҳамоҳанг будани фаъолияти мақомоти дигар мусоидат кунад, чунин амалҳоро мұттадил гардонад, то ин ки ягон шоҳаи ҳокимиyaт бартарӣ пайдо накунад ва шоҳаи дигари ҳокимиyaтро ба худ тобеъ накунад. Фарқияти усулҳои амалисозии ҳокимиyaти давлатӣ аз ҷониби ин ё он мақоми давлатӣ набояд ягонагии ҳокимиyaтро ҳалалдор созад. Прокуратура бо мақсаду вазифаҳо ва ваколатҳои худ, дар баробари анҷом додани назорат, айнан барои таъмини чунин ягонагӣ таъйин гардидааст, чунки мухолифати байнин шоҳаҳои ҳокимиyaт ҳусусияти ҳаробиовар дорад.

Лекин дар баробари ин, ба як нукта бештар диққат додан лозим аст. Агар прокуратура ба ягон шоҳаи ҳокимиyaт дохил нашавад, мақоми онро дар низоми таҷзияи ҳокимиyaт чӣ тавр муайян кардан мумкин аст?

¹⁷⁵ Махмудов И.Т. К вопросу о месте прокуратуры Республики Таджикистан в системе разделения властей // Правовая жизнь. – 2013. – №3. – С. 83

¹⁷⁶ Народная газета. – 2005. – 5 янв. – № 1.

Чуноне ки баъзе олимон қайд менамоянд «ҳама шохаҳои ҳокимият дар маҷмӯъ низоми ягонаи амалисозии ҳокимиятро аз ҷониби мақомоти давлатӣ ташкил менамоянд. Ҳамзамон, аз шохаҳои ҳокимият берун қарор дошта, ба низоми мақомоти давлатӣ дохил шудан гардиимкон аст».¹⁷⁷ Аз ин рӯ, мавқеи ишғолнамудаи Е.Б. Абдурасуловро дар хусуси он ки «агар ҳокимияти давлатиро ҳамчун низом, яъне маҷмӯи унсурҳои дар муносибату робитаҳои байниҳамдигарӣ, ки томияти муайянро ташкил менамоянд, баррасӣ намоем, унсурҳои низоми ҳокимияти ягонаи давлатӣ аз рӯи ин ё он талабот тақсим карда мешаванд» дастгирӣ менамоем. Дар ҳолати мазкур таҷзияи ҳокимияти ягонаи давлатӣ тибқи қоиди voguzor намудани ваколатҳо ва салоҳияти гуногун оид ба идораи давлатӣ ба зиммаи мақомоти давлатӣ сурат мегирад. Дар натиҷа низоми таҷзия ва ҳамкории мутақобилаи низоми ягонаи ҳокимияти давлатиро ба даст меорем. Ҳар як мақоми давлатие, ки ба зиммаи он вазифаҳои маҳсус voguzor шудаанд, ба ин ё он шоҳаи ҳокимият мансуб аст. Биноан, ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ бояд дар низоми мазкур мавқеи худро ёбанд. Агар ин низом ба се шоҳаи ҳокимият таҷзия гардад, дар ин сурат мақоми давлатӣ бояд дар фазои ин се шоҳаи ҳокимияти давлатии ягона ҷой гирад, агар вазифаҳои мақоми давлатӣ ба низоми маъмулии таҷзияи ҳокимият мувоғиқ набошанд, сухан бояд дар хусуси таҷзияи ҳокимияти ягонаи давлатӣ ба чор, панҷ ва аз ин зиёд шоҳаҳо равад. Аз ин рӯ, тасвияи «ба ягон шоҳаи ҳокимият мансуб нест» ин ё он мақоми давлатӣ ва ё шахси мансабдорро умуман аз низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ берун мекунад, ки мутлақо аз рӯи мантиқ нест. Кори дигар аст, агар самти асосии фаъолияти ин ё он мақоми давлатиро муқаррар намуда, мувоғиқан онро ба ин ё он шоҳаи ҳокимият дохил кардан лозим бошад. Агар самти асосии фаъолият ба шохаҳои маъмулии ҳокимият: қонунгузор, икроия ва судӣ «мувоғиқ» набошад, ҷавоби ин саволро дар он вазифаҳои маҳсус ҷустан лозим аст, ки дар фаъолияти мақомоти

¹⁷⁷ Иқт. аз: Шалабаев С.Р. Место и функции прокуратуры Республики Казахстан в системе разделения властей // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2016. – №1. – С. 155-156.

давлатй мавқеи муайянро ишғол менамоянд ва «барои гузаронидани онҳо ба шохаҳои ҳокимияти қонунгузор, ичроия ва судӣ номувофиқанд»¹⁷⁸.

Агар фикрамонро ба таври дигар ифода кунем, прокуратура ба сегонаи шохаҳои ҳокимияти давлатй дохил нашуда, шоҳаи чудогонаи мустақил ва назоратии ҳокимият мебошад, ки дар ин бора пештар сухан ронда будем. Ба сифати шоҳаи мустақили ҳокимият эътироф кардани прокуратура пурра ба принципҳои давлати хуқуқбунёд, ки дар он дар ҳама самтҳо қонун ҳукмрон аст ва ба ягон қонуншиканӣ роҳ дода намешавад, мувоғиқ аст. Таҳкими мақоми прокуратура дар низоми сиёсӣ мавҷудияти вазъи мутобиқи хуқуқии прокурорро талаб менамояд, ки он аз ҳама гуна фишороварӣ ё даҳолат ба фаъолияти ӯ озод аст. Асоси чунин мустақилият дар сатҳи қонунгузорӣ бо Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар карда шудааст.

Дар марҳилаи муосири ташакқулёбии давлати хуқуқбунёд прокуратура бояд ба мақоми сервазифаи ҳокимияти давлатй табдил ёбад, ки бо Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис меёбад, дорои вазъи маҳсусест, ки ба вазифаи он, яъне назорати давлатии риояи Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ичрои қонунҳо вобаста аст.

Ҳамин тарик, дар баробари муайян намудани мавқеи прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатй, омилҳои зеринро ба инобат гирифтан лозим аст:

1. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон прокуратура ниҳоди мустақили давлатию хуқуқӣ мебошад, ки низоми алоҳидаи мустақил ва мутамаркази мақомоти ҳокимияти давлатиро инъикос менамояд.
2. Он пурра ба ягон шоҳаи ҳокимияти мавҷуда мансуб набуда, ба сифати шоҳаи мустақили ҳокимият амал мекунад, ки дорои унсурҳои низоми мувозинат ва боздорӣ мебошад.
3. Мавқеи маҳсус дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатй ба

¹⁷⁸ Иқт. аз: Шалабаев С.Р. Место и функции прокуратуры Республики Казахстан в системе разделения властей // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2016. – №1. – С. 155-156.

прокуратура барои ичрои вазифаҳои сершумор, ки бо хусусиятҳои ба худ хосси шохаҳои гуногуни ҳокимият мебошанд, имкон медиҳад. Масалан, амалисозии таъқиби чиноятӣ ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти дигари ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо чинояткорӣ ба мақомоти ҳокимияти икроия хос аст. Дар сурате ки вазифаи назоратӣ ба ақидаи мо, бештар ба мақомоти намояндагӣ (ҳеч набошад, вақте сухан дар бораи назорати икрои қонун меравад) хос аст. Дар навбати худ дастгирии айбдоркуни давлатӣ ва иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳои дигар аз ҷониби суд бояд пеш аз ҳама ба манфиатҳои амалисозии адолати судӣ, яъне ноил шудан ба мақсади дар назди шоҳаи ҳокимияти судӣ гузошташуда мусоидат кунанд.

1.3. Функцияҳои прокуратура ҳамчун мақоми ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Пеш аз он ки дар хусуси вазифаҳои прокуратура сухан ронем, бояд аввал калимаи «функция»-ро бо мағхум ифода кунем, чунки аксарияти олимон бар он ақидаанд, ки яке аз талаботе, ки ба инъикоси мазмuni фаъолияти ҳама гуна мақомоти давлатӣ, аз ҷумла прокуратура имкон медиҳад, функция мебошад. Ҳамин тариқ, М.С. Сулаймонов ишора мекунад, ки «дар илми ҳуқуқи конституционӣ барои муайян намудани хусусияти миқёс ва мазмuni фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ мағхумҳои «ваколатҳо», «мавзӯи фаъолият», «салоҳият» ва «функцияҳо»-ро истифода мебаранд. Мағхуми охирин нақши муҳим дорад, чунки натиҷаи ниҳоии танзими давлатӣ маҳз ба тартиби амалисозии он вобаста аст. Талаботи «функцияҳо» нисбат ба талаботи дигари номбаршуда воқеӣ ва пурмазмун мебошад»¹⁷⁹.

Вазифаҳои мақомоти ҳокимияти давлатӣ ваколатҳои онҳоро мушаххас мегардонанд, намудҳои фаъолиятро, ки ба натиҷаи муайян нигаронида шудаанд, муқаррар мекунанд. Ҳаҷм ва хусусияти ваколатҳо

¹⁷⁹ Сулаймонов М.С. Понятие и классификация функций Президента Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. – Душанбе: Сино. – 2017. – № 2/5. – С. 259-262.

мачмۇи вазифаҳои мақоми ҳокимияти давлатиро муқаррар менамоянд, дар ин сурат ваколат тавассути ичро намудани як ё якчанд функция амалй мешавад.

Дар илми ҳуқуқи конституционй ва маъмурй мафхуми функцияҳои мақомоти ҳокимияти давлатй намуди ба таври меъёрй муқарраршудаи фаъолияти идоравиро мефаҳмонад, ки мақоми мазкур онро дар соҳаи муайяни фаъолият доим амалй месозад¹⁸⁰. К. Шалкибоев таҳти мафхуми функция ба маънои том намуди берунаи хусусиятҳои ягон объекtro дар низоми муносибатҳои маҳсус шарҳ медиҳад. Дар баробари ин муаллиф вобастагии функцияҳои мақоми ҳокимияти давлатиро бо моҳияти иҷтимоии он, мақсаду вазифаҳои дар назди он гузошташуда асоснок мекунад¹⁸¹.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ муносибатҳои умумии муайян нисбат ба мафхуми функцияҳои мақоми ҳокимияти давлатй муқаррар шудаанд. Масалан, И. В. Котелевская қайд мекунад, ки «бо забони меъёрҳои ҳуқуқӣ функцияҳои мақом дар ваколатҳои он, яъне маҷмӯи ҳуқуқу уҳдадориҳо оид ба ичрои вазифаҳои муайян таҷассум меёбанд. Ҳангоми аз номи давлат амал намудан ҳар як мақом дорои ваколатҳои идоравӣ мебошад, ки бо усулҳои гуногун таъмин карда мешаванд, аз ҷумла бо маҷбуркуни идоравӣ»¹⁸². К.С. Вельский пас аз тадқики функцияҳои мақомоти ҳокимияти ичроия қайд мекунад, ки «таҳти мафхуми функцияҳо мақсаде, ки давлат дар назди ҳокимияти ичроия гузоштааст ва самтҳои асосии фаъолияти он, воситаҳои ҳуқуқӣ (уҳдадориҳо ва ваколатҳо), ки барои ноил гардидан ба мақсадҳои гузошташуда истифода мешаванд, фахмида мешавад»¹⁸³.

Барои таъмини ичрои функцияҳо дар ҳар як давлат мақоми маҳсуси

¹⁸⁰ Хабриева Т.Я., Ноздрачев А.Ф., Тихомиров Ю.А. Административная реформа: решения и проблемы // Журнал российского права. – 2006. – № 2. – С. 7.

¹⁸¹ Шалкыбаев К. Орган исполнительной власти: понятие, признаки и основные функции // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына: Гуманитарные науки. Специальный выпуск: Материалы международной научно- практической конференции «Конституция Кыргызской Республики: роль и значение в современном обществе и ее основные ценности». 31 мая – 1 июня 2013 г.– Бишкек: КНУ, 2013. – С. 147-153.

¹⁸² Котелевская И. В. Современный парламент // Государство и право. – 1997. – № 3. – С. 8.

¹⁸³ Бельский К. С. О функциях исполнительной власти // Государство и право. – 1997. – № 3. – С. 15

сохторӣ – дастгоҳи давлатӣ таъсис дода мешавад, ки онро ба таври маҷмӯй амалӣ месозад. Лекин, дар ин сурат ҳар як ҷузъи он, ҳар як мақом функцияҳои хусусии худро дорад, ки дар асоси принципҳои конституционӣ амалӣ мешаванд. Дар сатҳи зарурӣ ичро кардани функцияҳо аз ҷониби ҳама мақомоти давлатӣ ба амалисозии функцияҳои давлат боис мегардад.

Функцияҳои давлат дар байни мақомоти давлатӣ вобаста ба мавқеъ ва нақши ҳар қадоми онҳо дар механизми давлатӣ тақсим карда мешаванд. Дар ин сурат ҳар як мақом бояд функцияи истиснӣ, асосӣ, функцияе, ки танҳо ба он тааллук дорад, дошта бошад. Ҷӣ тавре ки таҷрибаи таъриҳӣ нишон медиҳад, махсусгардонии мақомоти давлатӣ яке аз омилҳои афзун намудани самараи фаъолияти онҳо шуморида мешавад. Дар функцияҳои мақомоти давлатӣ фаъолияти мушаххаси ҳар як ҷузъи алоҳидай механизми давлат шарҳ дода мешавад. Функцияҳои давлат бошанд, ҳамчун самтҳои асосии фаъолияти тамоми низоми мақомоти давлатӣ амал мекунанд.

Функцияҳои мақомоти давлатӣ аз рӯи мазмуни худ ба функция, мақсаду талаботи он тобеъ мебошад. Бинобар ин, фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд ба таври қатъӣ бо функцияҳои давлатӣ мувофиқа карда шаванд.

Пас аз баррасии мағҳуми умумии «функцияҳои мақомоти давлатӣ» ба таҳлили функцияҳои прокуратура мегузарем. Ҷӣ тавре ки Е. И. Козлова ва О.Е. Кутафин қайд менамоянд, ҳамаи мақомоти давлатӣ низоми ягонаро ташкил медиҳанд ва дар он мақомоти прокуратура гурӯҳи махсус мебошанд, ки дорои функцияҳои ба худ хоссанд.¹⁸⁴ Ин функцияҳо чӣ гунаанд? Дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конституционӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» функцияҳои мақомоти прокуратура бо мағҳуми мушаххас ифода карда нашудаанд ва рӯйхати онҳо низ оварда нашудааст. Аммо, функцияҳо бевосита аз мақсаду функцияҳои муайяннамудаи

¹⁸⁴ Козлова Е. И., Кутафин О. Е. Конституционное право России. – М., 1996. – С. 299.

Конституцияи Чумхурии Тоҷикистон бармеоянд, ки онҳоро давлат ба зиммаи мақомоти прокуратура вомегузорад, чунки тавассути ичрои функсияҳои мушаххас вазифаву мақсадҳои дар назди ин мақоми назоратӣ гузошташуда ичро мешаванд.

Аз ин рӯ, дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба мағҳуми «функсияҳои прокуратура» ақидаҳои гуногунро дучор шудан мумкин аст. Онҳо аз нуқтаи назари васеъ ва маҳдуд (соҳавӣ) шарҳ дода мешаванд. В.Г. Мелкумов функсияҳои прокуратураго ҳамчун фармоиши иҷтимоӣ арзёбӣ мекунад, М.С. Шалумов бошад, ҳамчун таъйиноти иҷтимоӣ ва нақши он дар низоми ҳифзи ҳуқуқи давлат. Ю.И. Скуратов чунин меҳисобад, ки ин фаъолияти пешакӣ муайяннамудаи таъйиноти иҷтимоист, ки бо функсияҳои прокуратура ифода гардида, бо мавзӯи маҳсус тавсиф мегардад ва ҳамзамон салоҳияту воситаҳои ҳуқуқии даҳлдорро истифода мебарад¹⁸⁵. Ба фикри В. П. Рябцев функсияҳои прокуратура «чунин намуди фаъолиятест, ки онро таъйиноти иҷтимоии прокуратура пешакӣ муайян карда, бо функсияҳои он ифода мегардад; бо мавзӯи амалишавандай мушаххас тавсиф меёбад; ба ҳалли масъалаҳо равона гардида, истифода намудани ваколату воситаҳои ҳуқуқии хосси худро талаб менамояд»¹⁸⁶. Унсурҳои номбаршуда, ки функсияҳои прокуратураго тавсиф менамоянд, дар ҳамbastagii қатъӣ қарор доранд. Тағйирёбӣ, аниқкунӣ, пеш аз ҳама дар қисми функсияҳои прокуратура, соҳаҳои фаъолияти он бояд қисмҳои боқимондаи тавсифи функсиявиро муътадил созанд. Ҳамин тариқ, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ин гуна нуқтаи назар дар баробари шарҳи таъйиноти иҷтимоии функсияҳои прокуратура, аз шарҳи васеи он бармеояд.

В.С. Зеленеский тарафдори нуқтаи назари дуюм буда, ибораи функсияҳои прокуратураго чунин шарҳ медиҳад: «функсияҳои прокуратура намуди маҳсуси фаъолиятеро дар бар мегирад, ки ба

¹⁸⁵ Комментарий к Федеральному закону «О прокуратуре Российской Федерации». – М., 1996. – С. 6.; Прокурорский надзор в Российской Федерации / Под. ред. А.А. Чувилева. – М., 2012. – С. 65.; Мелкумов В. Г. Функции советской прокуратуры // Советское государство и право. – №11. – 1980. – С. 15.

¹⁸⁶ Рябцев В.П.Функции и направления деятельности органов прокуратуры / Прокурорский надзор в Российской Федерации: учебник. – М.: Юристъ, 2000. – С. 65.

объекти муайяни фаъолияти соҳавидошта ба таври маҳсус равона гардидааст, бо соҳтори хосси морфологӣ шарҳ дода мешавад ва бо мақсади амалисозии функцияҳои ҳуқуқӣ, криминологӣ ва тарбиявии мурофиаи суди чиноятӣ, ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандай шахсият истифода мегардад»¹⁸⁷. Тавре аён аст, ин ибора муносибати мурофиавиро нисбат ба фаъолияти мақомоти прокуратура ошкор менамояд.

Мавҷудияти мавқеъҳои гуногун оид ба масъалаи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки дар илм ҷойивазкунии ду мағхум «функцияҳои прокуратура» ва «самтҳои асосии фаъолияти прокуратура» дида мешавад. Аз ин рӯ, А.Я. Сухарев дар байни ин ду мағхум фарқи аниқро дарк менамояд. Аз рӯи ақидаи ӯ гап сари он аст, ки «прокуратура набояд соҳторҳои дигари давлатио ҳуқуқӣ оид ба таъмини қонуниятро иваз кунад, бо суръати якхела назорати ичрои ҳама қонунҳоро дар ҳама самтҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ анҷом диҳад ва ин корро карда наметавонад. Барои ин зарурат нест, дар ин ҳолат бояд афзалиятҳо дуруст интихоб карда шаванд, ки таъмини онҳо ба ҳолати қонуният дар нохия, шаҳр ва умуман дар кишвар, таъсири ҳалқунанда мерасонад. Чунин самтҳои афзалиятноки фаъолияти прокуратура самтҳои асосӣ ҳисобида мешаванд. Онҳо бо ёрии функцияҳои зикргардидаи прокуратура бо тартиби авлавият дар навбати аввал амалӣ мешаванд ва метавонанд дар давраҳои муайян мазмуни асосии фаъолияти мақомоти прокуратураго ташкил қунанд»¹⁸⁸. В.Б. Ястребов ва В.П. Рябцев низ пайравони чунин мавқеъ мебошанд ва бар он ақидаанд, ки «мағхуми самтҳои фаъолият ва функцияҳои прокуратура бешак мустақил мебошанд»¹⁸⁹.

¹⁸⁷. Зеленецкий В.С. Функциональная структура прокурорской деятельности: учеб. пособие. Харьков: Харьковский юридический институт. – 1978. – С. 9.

¹⁸⁸ Сухарев А.Я. Понятие функций и направлений деятельности органов прокуратуры / Прокурорский надзор. Российская прокуратура в правовом демократическом государстве: учебник. – М.: Норма, 2008. – С. 89.

¹⁸⁹ Ястребов В.Б. Прокурорский надзор: учебник. – М.: Городециздат, 2001. – С. 96; Рябцев В.П. Функции и направления деятельности органов прокуратуры / Прокурорский надзор в Российской Федерации: учебник. М.: Юристъ, 2000. – С. 65; Прокурорский надзор в Российской Федерации: учебник / Под ред. А.А. Чувилева. М.: Юристъ, 2001. – С. 65.

Аз ин рӯ, фарқияти байни уҳдадориҳои прокуратура, соҳаҳои назорат ва самтҳои назорати прокурориро аниқ муайян намудан лозим аст. «Назорати прокурорӣ» – мафҳуми нисбатан мавҳум (абстракт) аст. Истифодаи он вақте ҷоиз аст, агар сухан дар бораи функцияҳои давлат, фаъолияти мақомоти давлатӣ ва бевосита прокуратура равад. Назорати прокурорӣ пурра аз соҳаҳои асосӣ таркиб ёфтааст. Ҳар кадоми он самти ниҳоят васеъро дар бар мегирад, ки ба гурӯҳбандӣ эҳтиёҷ дорад. Бинобар ин, соҳаҳои назоратро ба самтҳо тақсим кардан лозим аст. Масалан, дар соҳаи назорати умумӣ – назорати шахсони мансабдор, санадҳои ҳуқуқӣ, дар соҳаи назорати мақомоти тафтишоти пешакӣ – назорати қонунӣ будани оғози парвандаҳои ҷиноятӣ, дастгиркунӣ, ҳабс ва ғайра. Тақсимоти назорати прокурориро ба соҳаҳо ва самтҳо С.Г. Березовская, В.Г. Даев ва М.Н. Маршунов асоснок кардаанд¹⁹⁰. Инчунин, боз соҳаҳои фаъолияти прокурорие мавҷуданд, ки ба доираҳои фаъолияти он дохил кардан мумкин нест. Ба чунин соҳаҳо назорати кор бо ноболигон, назорати фаъолияти иҷроҷёни суд, баррасии аризаю муроҷиатҳои шаҳрвандон ва ғайра дохил мешаванд. Онҳоро «самтҳои дигари фаъолияти прокурорӣ» номидан мумкин аст, чӣ тавре ки С.Н. Назаров пешниҳод менамояд¹⁹¹.

Дар асоси ақидаҳои баёнгардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки функцияҳои прокуратура – фаъолияти маҳсуси ҳуқуқиест, ки ба эҳтиёҷоти давлат вобаста мебошад ва асоси онро назорати риояи қонунҳои дар ҳудуди давлат амалкунанда ташкил медиҳанд. Фаъолияти мазкур дар доираи низоми муайян, дар кишвари алоҳида ва марҳилаи мушаҳҳаси таъриҳӣ, иқтисодӣ ва сиёсии рушди он якҷоя бо мақомоти дигари давлатӣ – қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ амалий мегардад.

Аз мафҳуми зикргардида мо метавонем нишонаҳои ҷиддии функцияҳоро қайд кунем:

- якум ин ки функцияҳои прокуратура фаъолиятест, ки танҳо аз

¹⁹⁰ Даев В.Г., Маршунов М.Н. Основы теории прокурорского надзора. – Л., 1990. – С. 73-79; Прокурорский надзор в СССР: учебник / Под. ред. М. П. Малырова. – М., 1982. – С. 28-29.

¹⁹¹ Назаров С.Н. Прокурорский надзор. – М., 2008. – 458 с.

чониби давлат муайян мешавад;

- дуюм ин ки асоси ин фаъолиятро назорати ичрои қонунҳо дар худуди давлат ташкил мекунад;

- сеюм ин ки чунин фаъолият дар давлати мушаххас анҷом дода мешавад.

Пас аз баррасии мафхуми функсияҳои прокуратура ба таҳлили гурӯҳбандӣ ва мазмуни он шурӯъ мекунем. Оид ба масъалаи мазкур низ дар илм ақидаҳо як хел нестанд. Ҳамин тариқ, С.А. Авакян меъёрҳои қонунгузорӣ оид ба прокуратураво ҷамъбаст намуда, чунин функсияҳои асосии конститутсионии онро қайд менамояд: амалисозии назорати прокурорӣ, тафтиши пешакӣ, иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби судҳо, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ¹⁹².

В.П. Рябцев ба функсияҳои прокуратура функсияҳои зеринро мансуб медонист: назорати ичрои қонунҳо, таъқиби ҷиноятӣ барои содир намудани ҷиноят, тафтиши пешакӣ, иштирок дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ. В.С. Тадевосян таҳти мафхуми функсияҳои прокуратура назорати умумӣ, назорати таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, назорати судӣ ва назорати ҷойҳои маҳрумият аз озодиро мефаҳмид.¹⁹³ Ю.А. Каленов ва В.Г. Лебединский дар бораи ҳафт функсияи прокуратура маълумот дода буданд, аз ҷумла дар бораи функсияи назорати конститутсионӣ, ки пештар дар таҷриба дида намешуд¹⁹⁴. Н.И. Костенко чор намуди функсияи назоратии прокуратураво қайд менамояд: ичрои қонунҳо, таъқиби ҷиноятӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва иштирок дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ¹⁹⁵.

Як қатор муаллифон чунин меҳисобанд, ки уҳдадориҳои прокуратураво ба функсияҳои асосӣ, мустақил, ёрирасон,

¹⁹² Авакьян С.А. Конституционное право России: учеб. курс: в 2-х т. – М., 2007. Т 2. – С. 606-610.

¹⁹³ Тадевосян В.С. Прокурорский надзор в СССР. – М., 1956. – С. 93-95.

¹⁹⁴ Лебединский В.Г., Каленов Ю.А. Прокурорский надзор в СССР: очерки по курсу. – М., 1957. – С. 47-49.

¹⁹⁵ Костенко Н.И. Место прокуратуры в государственном механизме // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 20.

ҳамроҳикунанда, беруна, дохилӣ, инчунин боз ба зерфункцияҳо чудо намудан лозим аст. Масалан, А.Я. Сухарев зикр кардааст, ки таҳти мағҳуми охирин иҷрои қонунҳо аз ҷониби мақомоти амалисозандай фаъолияти оперативиу чустуҷӯй, таҳқиқу тафтиши пешакӣ; назорати иҷрои қонунҳо аз ҷониби маъмурияти мақомоту муассисаҳои иҷрои қонунҳо аз ҷониби ҷойнишни мақомоту муассисаҳои иҷрои қонунҳо аз ҷониби суд таъйингардида ва ғайра фаҳмида мешавад.¹⁹⁶ Лекин, ҷунин ҷудокунии функцияҳо ба ҷойивазкуни мағҳумҳо оварда мерасонад, дарки онҳоро душвор мегардонад, ҷунки назорати фаъолияти оперативиу чустуҷӯй, таҳқиқ, ҷойҳои маҳрумият аз озодӣ – ҳамаи ин амалисозии як функция –уҳдадории назоратӣ мебошад, ки дар соҳаҳои гуногуни назорат ва сamtҳои он анҷом дода мешавад ва аз ин рӯ, функцияи назоратиро ҳамчун функцияи асосӣ ва умда арзёбӣ намудан лозим аст, ки дар он моҳияти прокуратураи ҳозираи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст.

Ҷунин мавқеъро М.С. Шалумов низ дастгирӣ менамояд. Ӯ қайд кардааст, ки назорати прокуратура оид ба иҷрои қонунҳо «функцияи муҳиму асосиест, ки аз моҳияти он ҳамаи функцияҳои дигари ғайриасосӣ бармеоянд¹⁹⁷. Ҳамин тавр, Ю.В. Ким қайд менамояд, ки бо мурури замон функцияҳо тағйир меёбанд, аз байн мераванд, яъне шакливазкунии функцияи прокуратура ба миён меояд, лекин функцияи назоратӣ ҳамеша функцияи асосӣ ҳисоб мешуд ва ҳисоб мешавад¹⁹⁸.

Ҷунон ки ба мо аён шуд, дар адабиёти илмӣ нисбат ба таснифот ва мазмuni функцияҳои прокуратура ақидаҳои гуногун баён карда шудаанд. Оид ба масъалаи мазкур лозим мешуморем, ки мазмuni меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конституционӣ аз 25 июни соли 2005 «Дар бораи мақомоти

¹⁹⁶ Сухарев А.Я. Понятие функций и направлений деятельности органов прокуратуры / Прокурорский надзор Российской прокуратура в правовом демократическом государстве: учебник. – М.: Норма. – 2008. – С. 86.

¹⁹⁷ Шалумов М.С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности // Государство и право. – 1999. – № 1. – С. 82.

¹⁹⁸ Ким Ю.В. Прокурорский надзор в структуре российской правовой государственности: генезис института, функции, тенденции развития (государственно-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 1992. – С. 13-14.

прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба роҳбарӣ гирифта шаванд. Дар моддаи 93 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон функсияи ягонаи прокуратура – назорати ичрои якхела ва аниқи қонунҳо тақвият дода шудааст. Функсияҳои дигар дар қонуни конститутсионии мазкур дарҷ гардидаанд. Дар асоси мазмуни он мо функсияҳои зерини прокуратураво муайян карда метавонем: иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби суд, таъқиби ҷиноятӣ, ҳамоҳангозии фаъолияти мақомоти хифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ, иштирок дар фаъолияти ҳуқуқҷодкуни.

Дар ин сурат, чунин функсияҳоро мо ба гурӯҳи функсияҳои асосӣ ва иловагӣ ҷудо карда метавонем. Функсияи асосии прокуратура уҳдадории назоратӣ мебошад, ки он ҷунон ки қайд кардем, дар Конститутсия дарҷ гардидааст. Уҳдадориҳои боқимондаро ба гурӯҳи уҳдадориҳои иловагӣ доҳил кардан мумкин аст.

Муфассал функсияҳои зикргардидаро баррасӣ мекунем. Инак, функсияи асосии прокуратура, ки таъсис додани онро пешакӣ муқаррар кардааст, назорати ичро ва риояи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳо мебошад, ҷунки назорати ичрои қонунҳоро айни ҳол танҳо прокуратура анҷом дода метавонад. Оид ба ин масъала В. Б. Ястребов қайд кардааст, ки прокуратура ягона мақоми давлатиест, ки барои он назорати ичрои қонунҳо ҳамчун маъно, моҳият, асоси фаъолият арзёбӣ мегардад ва ҳамчун фаъолияти пешсафу муайянкунанда ба амалисозии ҳама функсияҳои дигари прокуратура таъсир мерасонад¹⁹⁹.

Тавре маълум аст, назорати прокурорӣ ичрои якхела ва аниқи қонунҳои соҳаи васеи фаъолияти давлатӣ, ҷамъиятӣ ва хусусиро фаро мегирад, аз ин рӯ, гуногуни онҳо холисона зарурати дар доираи ягонаи моҳият ҷудо намудани назорати прокурории иштирокчиён ва самтҳои алоҳидаи онро қайду шарт мекунад. Дар ин сурат объекти ягонаи ниҳоии назорат – қонунӣ будани фаъолияти даҳлдор, шакл иваз мекунад ва бо

¹⁹⁹ Ястребов В.Б. Надзор за исполнением законов как основная функция прокуратуры // Проблемы совершенствования прокурорского надзора (к 275-летию Российской прокуратуры). – М., 1997. – С. 17-18.

назардошти фаъолияти мушаххаси объекти (сохтори) таҳти назорат қароргирифта хусусияти нав пайдо мекунад, масалан, риояи қонунгузорӣ оид ба ҳифзи табиат, назорат дар ҷойҳои маҳрумият аз озодӣ ва ғайра.

Ҳамин тариқ, дар шакли умумӣ самтҳои назорати прокурориро ҳамчун қитъаҳои маҳсуси фаъолияти прокуратура ҳисобидан мумкин аст, ки вобаста ба хосияти объект ва мавзӯи назорат хусусиятҳои ба таври холисона ба онҳо хос муайян мешаванд.

Бо назардошти ин суханҳо ва мутобиқи боби З Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки «Назорати прокурорӣ» номида мешавад, самтҳои (соҳаҳои) назорати прокурориро аниқ муайян намудан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, ба сифати соҳаи якуми назорати прокурорӣ – назорати икрои қонунҳо амал мекунад. Мутобиқи Конститутсия ва қонуни конститутсионӣ Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокурорҳои ба ў тобеъ назорати икрои қонунҳоро аз ҷониби вазорату идораҳо, мақомоти намояндагӣ ва икроияи ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назорат, шахсони мансабдори онҳо, аз ҷумла мутобиқат ба қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии қабулнамудаи онҳо анҷом медиҳанд. Инчунин ба мавзӯи назорати прокурорӣ санчиши қонунӣ будани фаъолияти мақомоти идоракуни хоҷагӣ аз ҷониби корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳо, сарфи назар аз тобеияти онҳо, ташкилотҳои ҷамъиятий, ҳаракатҳо, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон доҳил мешаванд.

Назорати икрои қонунҳо аз ҷониби мақомоти маҳаллии намояндагӣ, мақомоти ҳокимияти икроия, мақомоти идора ва назоратӣ, шахсони ҳуқуқӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятий, шахсони мансабдор, инчунин назорати мутобиқати санадҳои ҳуқуқии қабулнамудаи онҳо ба қонунҳо яке аз самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура ба ҳисоб рафта, назорати умумӣ номида мешавад.

Дар ин самти назорати прокурорӣ моҳият ва таъйиноти назорати ичрои яхела ва аниқи қонунҳо дар кишвар, ки аз ҷониби прокуратура анҷом мейбад, нисбатан аниқ шарҳ дода мешавад. Самти мазкур дар илм ва таҷриба номи «Назорати умумӣ»-ро гирифтааст.

Моҳият ва таъйиноти назорати умумӣ асосан назорати мақомоти прокуратура оид ба риояи дақиқ ва ичрои яхелаи қонунҳо дар мақомоти идораи давлатӣ ва соҳаи мазкурро дар бар мегирад. Дар ин соҳа бештар муқовимат ба мақомоти прокуратура дар бартарафсозии қонуншиканӣ, даҳолат ба фаъолияти онҳо оид ба ошкор ва бартараф намудани қонуншиканӣ дида мешавад. Маҳз дар ин соҳаи идораи давлатӣ бояд ҳақиқатан риояи дақиқ ва ҳақиқатан ичрои яхелаи қонунҳо ҳам ба таври назариявӣ ва ҳам дар амал таъмин карда шаванд. Нишондодҳои қонунгузор бояд қатъиян дар амал татбиқ шаванд, новобаста ба фарқиятҳои маҳаллӣ ва сарфи назар аз ҳар гуна таъсири маҳалливу идоравӣ.

Функцияи прокурорҳое, ки назорати умумиро анҷом медиҳанд, дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва санадҳои меъёрии дигар муқаррар карда шудаанд. Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокуророни ба ў тобеъ назорати умумиро бо он мақсад анҷом медиҳанд, ки санадҳои меъёрии қабулнамудаи мақомоти идораи давлатӣ ва мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, инчунин шахсони мансабдор ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои қонунгузории дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин қарорҳои ҳукumat мувофиқат кунанд. Функцияи дигар дар соҳаи назорати умумӣ таъмини риояи дақиқ ва ичрои яхелаи қонунҳо аз ҷониби шахсони мансабдор ва шаҳрвандон мебошад.

Фаъолияти прокуророн дар соҳаи назорати умумӣ гуногунҷабҳа мебошад. Лекин новобаста ба гуногунии объектҳои таҳти назорат қароргирифта ва мушкилот оид ба қонуният, прокурорҳо бояд он

объектҳоеро интихоб кунанд, ки дар речай қонунияти кишвар ба таври назаррас инъикос мегарданд.

Ваколатҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокуророни ба ў тобеъ дар соҳаи фаъолияти назорати умумӣ хеле васеъ мебошанд. Масалан, прокурор ҳуқук дорад бо нишон додани шаҳодатномаи хизматӣ bemamoniati ба ҳудуди биноҳои мақомоту ташкилотҳои назоратшаванда ворид шавад. Ў ба ҳама ҳуччату маводе дастрасӣ дорад, ки вобаста ба маълумоту далелҳои қонуншикании ба ў дастрасшуда бо онҳо шинос шуданро лозим мешуморад. Прокурор инчунин метавонад аз роҳбарон ва шахсони мансабдори дигар пешниҳод намудани ҳуччату мавод, маълумоти оморӣ ва маълумоти дигари заруриро талаб кунад, барои ҳалли масъалаҳои пайдошуда, гузарондани санчишҳо дар асоси маводу муроҷиатҳои ба прокуратура воридшуда, санчиши фаъолияти корхонаву ташкилотҳои назоратшавада ва дар тобеияти идоравии он қарордошта мутахассисонро чудо кунад, шахсони мансабдор ва шаҳрвандонро барои додани баёнот оид ба қонуншиканиҳои ошкоргардида даъват кунад. Пас аз ошкор кардани далели кирдори чиной ё далели ҳуқуқвайронкуни маъмурӣ, прокурор парвандаи чинояти ё истеҳсолотро оид ба ҳуқуқвайронкуни маъмурӣ оғоз ва ба ҷавобгарии муқаррарнамудаи қонун кашида шудани шахсони гунаҳкорро талаб мекунад.

Прокуророн дар ҷаласаҳои ҳайати мушовараи вазорату идораҳо, мақомоти намояндагӣ, мақомоти худидоракунии шаҳрак ва дехот иштирок мекунанд. Ҳуди чунин иштироки онҳо бо мақсади пешгирии ҳуқуқвайронкуни истифода шуда, баъзан аз ҷониби вазорату мақомоти дигар қабул шудани санадҳои хилоғи қонунро пешгирий менамояд.

Прокуратура инчунин қонунӣ будани дастгиркуни маъмурии шаҳрвандон ва аз ҷониби мақомоти даҳлдор, шахсони мансабдор татбик шудани ҷораҳои таъсиррасониро барои ҳуқуқвайронкуни маъмурӣ месанҷад. Пас аз муқаррар кардани ғайриқонунӣ будани чунин ҷораҳо

прокурор бо қарори худ шахсони гайриқонунӣ таҳти дастгиршавии маъмурӣ қарордоштаро озод менамояд.

Ба ошкоршавии қонуншиканӣ прокурор тавассути санадҳои муайян вокуниш нишон медиҳад. Ҳусусиятҳои хосси чунин санадҳо дар он аст, ки ҳамаи онҳо ҳамчун ҷамъбости фаъолияти пешакии прокурор оид ба санчиши ичрои қонун қабул карда мешаванд.

Қонун нисбат ба соҳаи баррасишавандай назорат чунин санадҳоро қайд намудааст: эътиroz, пешниҳод, қарор ва амр.

Назорати риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд тибқи қонуни конститутсионӣ самти дуюми назорати прокурорӣ ҳисобида мешавад. Ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон аз ҷониби прокуратура ба сифати мақоми ҳуқуқҳифзкунанд ва ҳуқуқтатбиқкунанд ҳамеша функсияи асосии ҳама намудҳои назорати прокурорӣ ва ҳама соҳторҳои прокурории дар кишвар амалкунанд буд. Барои тасдиқи ин суханҳо пешниҳоду эътиroz ва даъвоҳои бешумори ба суд, мақомоти гуногуни давлатӣ ва мақомоти дигар пешниҳоднамудаи прокуратураро бо мақсади ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои қонуни шаҳрвандон ба асос гирифтани кифоя аст.

Дар баробари амалисозии назорат, прокуратура мавқеи маҳсусеро ишғол менамояд, ки ба ҳусусиятҳои фаъолияташ вобаста мебошад, вале ба ҳеч ваҷҳ бо мақомоти дигари ҳифзи ҳуқуқ, дар навбати аввал бо судҳо, ки ба сифати мақоми амалисозандай адолати судӣ фаъолият мекунанд, рақобат намекунад.

Мавзӯи назорат – риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз ҷониби вазорату идораҳо, мақомоти намояндагӣ (қонунгузор) ва ичроияи ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракуни шаҳрак ва деҳот, мақомоти идораи ҳарбӣ, мақомоти назоратӣ, шахсони мансабдори онҳо, инчунин мақомоти идоравӣ, роҳбарони ташкилотҳои тиҷоратӣ ва гайритиҷоратӣ мебошад. Дар ин сурат прокуратура мақомоти давлатии дигар ва шахсони мансабдорро, ки риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва

шахрвандро назорат мекунанд, иваз намекунад, ба фаъолияти оперативио хоҷагидории ташкилотҳо даҳолат намекунад.

Ҳангоми ичрои функцияи мазкур прокурор арзу шикоятҳо ва маълумоти дигарро оид ба риоя нагардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд баррасӣ мекунад ва месанҷад, ба шахсони ҷабрдида тартиби ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои онҳоро мефаҳмонад, оид ба пешгирий ва барҳам додани риоя нашудани ҳуқуқу озодиҳо, ба ҷавобгарӣ кашида шудани шахсони гунаҳкор ва ҷуброни зарари расондашуда чораҳо меандешад. Дар ин ҳол прокурор дар доираи он ваколатҳое амал мекунад, ки хосси фаъолияти ў оид ба назорати умумӣ мебошанд.

Дар сурати мавҷуд будани асосҳо барои таҳмин кардани он ки риоя нагардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ҳусусияти ҷиноятро дорад, прокурор парвандаи ҷиноятиро оғоз менамояд ва барои таҳти таъқиби ҷиноятӣ қарор гирифтани шахсони ба ин амалҳо роҳдода мутобики қонун тадбирҳо меандешад. Агар ҳолатҳои риоя нагардидани ҳуқуқи шахрванд ҳусусияти ҳуқуқвайронкунии маъмуриро дошта бошад, прокурор дар ин бора ба мақом ё шахси мансабдоре, ки барои баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ваколатдор аст, ҳабар медиҳад ва маводи санчишро пешниҳод менамояд.

Санадҳои ҳуқуқии эътиноии прокурор дар ин самти фаъолияти ў эътиroz ва пешниҳод мебошанд. Ҳамин тарик, прокурор ба санаде, ки ҳуқуқҳои инсон ва шахрвандро поймол мекунад, ба мақом ё шахси мансабдоре, ки санади мазкурро қабул намудааст, эътиroz меорад ё бо тартиби пешбининамудаи қонунгузории мурофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба суд муроҷиат мекунад.

Дар ҳама ҳолатҳои дигари вобаста ба поймолкуни ҳуқуқу озодиҳои инсон (агар ба қабул намудани санади гайриқонунӣ вобаста бошад) прокурор ба мақом ё шахси мансабдор оид ба бартараф кардани чунин камбудӣ пешниҳод манзур менамояд.

Махсусан қайд кардан лозим аст, ки самти асосии фаъолияти назоратӣ назорати қонунӣ будани санадҳои ҳуқуқӣ, риояи ҳуқуқу

озодиҳои инсон ва шаҳрванд, назорати соҳаи иқтисодиёт ва амнияти экологӣ, пешгирии падидаҳои чиноятӣ ҳисобида мешаванд.

Назорати ичрои қонунҳо аз ҷониби мақомоти амалисозандай фаъолияти оперативиу ҷустуҷӯй, тафтиш ва таҳқиқи пешакӣ дар низоми соҳаҳои назорати прокурорӣ мақоми маҳсусро дорост, чунки мақсади он таъмини ҳаматарафа, пурра ва холисона будани таҳқиқи ҳама ҳолатҳои парванда, андешидани ҷораҳои зарурӣ оид ба ошкор намудани чиноятҳо ва ба ҷавобгарии чиноятӣ қашида шудани шахсони чиноят содиркарда, риояи тартиби муқаррарнамудаи қонун оид ба баррасии парвандаҳои чиноятӣ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муроғия ва шахсони дигар, ошкор намудани сабабу шартҳои ба содиркуни чиноят водоркунанда, андешидани ҷораҳо оид ба бартараф кардани чунин сабабу шартҳо мебошад.

Дар ин асос, мавзӯи назорат инҳо мебошанд: риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; муқаррар намудани тартиби баррасии аризаву маълумот ё чиноятҳои омодашаванда; амалисозии ҷорабиниҳои оперативиу ҷустуҷӯй ва таҳқиқ; қонунӣ будани қарорҳои аз ҷониби чунин мақомот қабулшаванда.

Ваколатҳои прокурор дар ин соҳаи назорат тибқи қонунгузории чиноятию муроғиавӣ ва санадҳои дигари қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, фармонҳо ва санадҳои дигари Прокурори генералӣ, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативиу ҷустуҷӯй», муқаррар карда мешаванд. Амрҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои тафтиш ва таҳқиқ, ки танзими қонуниро талаб намекунанд, ба он санадҳо мансубанд.

Ба мавзӯи назорат ичрои қонун аз ҷониби мақомоти амалисозандай фаъолияти оперативиу ҷустуҷӯй мансуб дониста шудааст. Чунин фаъолиятро мақомоти корҳои дохилӣ, амнияти миллӣ, соҳторҳои оперативӣ, ҳадамоти разведкаи берунӣ амалӣ мекунанд, ки дар доираи салоҳияти онҳо амал мекунад. Санади ҳуқуқии асосие, ки фаъолияти мақомоти номбаршударо танзим менамояд, Қонун «Дар бораи

фаъолияти оперативиу чустучӯй» мебошад, ки пештар мо онро қайд кардем. Ба мақсади мубориза бо чинояткорӣ мақомоти корҳои дохилӣ ва амнияти миллӣ чорабиниҳои зиёди оперативиу чустучӯро анҷом медиҳанд: пурсиши шаҳрвандон, мушоҳида, ҷамъ кардани маълумот, омӯзиши биною иншоот, қитъаҳои маҳал ва воситаҳои нақлиёт, назорати муросилоти почта, гӯш кардани гуфтугӯҳои телефонӣ ва сухбатҳои дигар. Бечунучаро, дар рафти амалисозии чорабиниҳои қайдшуда бояд риоя гардидани хуқуқҳои шаҳрвандон кафолат дода шавад. Барои иҷрои амалҳои ба маҳдудкунии хуқуқу озодиҳои муқаррарнамудаи Конститутсия вобаста, ба монанди даҳлнопазирии манзил, маҳрамияти мукотиба, сухбатҳои телефонӣ ва сухбатҳои дигар, қарори пешакии судро гирифтани қарори суд «бо хабардоркунии қатъии суди (судяи) даҳлдор дар муддати 48 соат» иҷро мешаванд.

Ҳангоми амалисозии назорати риояи қонун дар вақти чорабиниҳои оперативиу чустучӯй ва қабул намудани қарорҳо, прокурор хуқуқ дорад бо ҳуҷҷатҳои оперативиу хизматӣ ва маълумоти дигар, ки ҳангоми омодасозӣ ва гузарондани чунин чорабиниҳо ба даст оварда мешаванд, шинос шавад.

Дар сурати риоя нагардидани хуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ва шахсони хуқуқӣ аз ҷониби мақоми (шахси мансабдори) амалисозандай фаъолияти оперативиу чустучӯй, прокурор уҳдадор аст дар ҳусуси бартараф намудани чунин камбудихо, барқарор намудани хуқуқҳои поймолгардида, ҷуброни зарари расондашуда мутобиқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷораҳо андешад.

Ваколатҳои прокурор оид ба назорати иҷрои қонунҳо аз ҷониби мақомоти таҳқик ва муфаттиш дар моддаҳои 36, 158, 168-169 КМҖ Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудаанд. Тибқи ин меъёрҳо прокурор уҳдадор аст дар ҳама марҳилаҳои мурофиаи судии чиноятӣ сари вақт ҷораҳои пешбининамудаи қонунро барои бартарафсозии ҳар гуна қонуншиканӣ андешад, новобаста ба он ки аз тарафи кӣ содир

шудааст. Дар доираи салоҳияти худ прокурор аз мақомоти таҳқиқ ва тафтиш барои санчиш парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳуҷҷату мавод ва маълумоти дигарро оид ба ҷиноятҳои содиргардида, рафти таҳқиқ, муқаррар намудани шахсони ҷиноятсодиркардaro талаб мекунад, қарорҳои ғайриқонунӣ ва беасосро бекор мекунад, дар бораи таҳқиқи ҷиноятҳо, интихоб, бекоркунӣ ва тағйир додани ҷораи пешгирикунанда, ҳусусияти ҷиноят, иҷрои амалҳои алоҳидаи мурофиавӣ ва кофтукови шахсони ҷиноятсодиркарда супориши хаттӣ медиҳад; ба мақомоти таҳқиқ иҷро намудани қарорро оид ба дастгир намудан, овардан, ҳабс намудан, кофтуков, ёфта гирифтан, ҷустуҷӯи шахсони ҷиноятсодиркарда супориш медиҳад; муҳлати таҳқиқ ва дар ҳабс нигоҳ доштанро ҳамчун ҷораи пешгирикунанда тамдид мекунад; шаҳси амаликунандай таҳқиқ ё муфаттишро аз пешбурди минбаъдаи таҳқиқ ё тафтиши пешакӣ барканор мекунад, агар ҳангоми таҳқиқи парванда аз ҷониби ў ба қонуншиканӣ роҳ дода шуда бошад. Инчунин прокурор ҳукуқ дорад, ки шахсан дар таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ иштирок кунад, амалҳои алоҳидаи тафтишӣ ва пурра таҳқиқро анҷом диҳад; бо мақсади таҳқиқи нисбатан пурра ва холисона аз мақоми таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ ҳар гуна парвандаро гирад ва онро ба муфаттиш диҳад ё аз ягон мақоми тафтишоти пешакӣ ба мақоми тафтишоти пешакии дигар, инчунин аз як муфаттиш ба муфаттиши дигар диҳад.

Прокурор инчунин, ҳифзи ҳукуқу манфиатҳои қонуни шахсонеро, ки аз ҷиноятҳо ва амалҳои шахсони дигари дар мурофиа иштирокунанда ҷабр диданд, таъмин мекунад, ҷиҳати ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, шаъну шараф ва молу мулки онҳо ҷораҳои даҳлдор меандешад. Бо мақсади таъмин намудани ҷуброни зарари моддии дар натиҷаи содиршавии ҷиноят расондашуда прокурор даъвои гражданиӣ пешниҳод менамояд ё даъвои граждании пешниҳоднамудаи ҷабрдидаро дастгирӣ мекунад. Прокурор сари вакт андешида шудани ҷораҳои ба таъмини даъвои граждании пешниҳодшуда ё эҳтимол дар оянда пешниҳодшаванда равонагаридаро назорат мекунад. Назорати прокурорӣ оид ба риояи

хукуқу манфиатҳои қонунии шахсоне, ки нисбат ба онҳо таъқиби чиноятӣ анҷом дода мешавад – гумонбаршаванд ва айборшаванд мавқеи хосро дорост. Прокурор уҳдадор аст ба ин гуна шахсон фаҳмонда шудани хукуқҳои онҳо ва имконияти амалисозии воқеии онҳоро назорат кунад. Прокуратура ҷиддӣ назорат мекунад, то ин ки мақомоти таҳқиқ сари вақт ба оғоҳии чиноятҳои содиршуда вокуниш нишон диҳанд, ба пинҳон намудани бақайдгирии онҳо роҳ надиҳанд.

Санадҳои прокурор дар ҷараёни амалисозии назорати таҳқиқу тафтиши пешакӣ инҳоянд: дастур, қарор, пешниҳод ва таъйинот. Амалисозии чунин ваколатҳо дар баробари ваколатҳои дигари назоратии прокурор, дар ҳамбастагӣ бо мустақилияти мурофиавии муфаттиш, ҳамкории зич бо мақомоти таҳқиқ, ошкоркуни бомуваффақияти чиноятҳо, бартараф намудани сабабу шартҳои ба содиршавии онҳо мусоидатқунандаро кафолат медиҳад.

Ва ниҳоят самти охирини назорати прокурорӣ назорати ичрои қонунҳо аз ҷониби маъмурияти мақомоту муассисаҳои ичрои ҷазо ва ҷораҳои дигари хусусияти маҷбуридоштаи таъйиннамудаи суд аз ҷониби маъмурияти ҷойҳои маҳрумият аз озодӣ ҳисобида мешавад.

Мавзӯи назорат дар ин самти фаъолияти прокурорӣ чунин мебошад: қонунӣ будани нигоҳдории шахсон дар ҷойҳои нигоҳдории дастгиршудагон, ҳабси пешакӣ, мақомот ва муассисаҳои ислоҳию меҳнатӣ ва мақомоту муассисаҳои дигари ичрои ҷазо ва ҷораҳои дигари хусусияти иҷборидоштаи таъйиннамудаи суд; риояи хукуқу уҳдадориҳои қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудаи шахсони дастгиршуда, ҳабсшуда, маҳкумшуда, ки нисбати онҳо ҷораҳои хусусияти иҷборидошта татбиқ шудааст, тартиб ва шароити нигоҳдории онҳо, қонунияти ичрои ҷазоҳои ба маҳрум намудан аз озодӣ вобастанабуда.

Ҳамин тарик, назорат ҳам нисбат ба қонунӣ будани нигоҳдории шахсони дар маҳбас, ки нисбати онҳо ҳукм бароварда нашудааст, ҳам шахсоне, ки бо маҳрум намудан аз озодӣ ва ҷораҳои дигари ҷазо маҳкум

шудаанд, анчом дода мешавад. Нисбат ба шахсони якум асосан риоя шудани меъёрҳои чиноятию мурофиавӣ, ки тартибу шартҳои ҳабс намуданро ба сифати чораи пешгирикунанда муайян менамоянд, инчунин тамдид намудани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан, озод кардани шахсони ғайриқонунӣ дар ҳабс нигоҳдошташаванда санцида мешаванд. Нисбат ба маҳкумшудагон бошад, ичрои талаботи Кодекси ичрои ҷазои чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон санцида мешавад.

Дар баробари назорати риояи қонунҳо прокурор ҳуқуқ дорад ҳар вақт ба мақомоту муассисаҳое, ки дар онҳо маҳкумшудагон нигоҳ дошта мешаванд ва муҳлати ҷазоро адо мекунанд (колонияҳои ислоҳию меҳнатӣ, тарбиявию меҳнатӣ ва маҳбасҳо) равад, инчунин бо шахсони таҳти таҳқиқ қарордошта ва маҳкумшудагон (тавқифгоҳҳои (изоляторҳои) нигоҳдории муваққатӣ, тавқифгоҳҳои (изоляторҳои) тафтишотӣ) воҳӯрад; пурсиши дастгиршудагон, маҳкумшудагон ва шахсонеро, ки нисбати онҳо чораҳои хусусияти иҷборидошта татбиқ шудаанд, анчом дихад; бо ҳуҷҷатҳое, ки дар асоси онҳо ин шахсон дастгир, ҳабс, маҳкум шудаанд ё нисбати онҳо чораҳои хусусияти иҷборидошта татбиқ гардидаанд, аз ҷумла бо ҳуҷҷатҳои оперативӣ шинос шавад; аз маъмурият фароҳам овардани шароитеро, ки ҳуқуқҳои дастгиршудагон, маҳкумшудагон ва шахсони нисбати онҳо чораҳои хусусияти иҷборидошта татбиқшударо талаб кунад, мувофиқати фармонҳо, амрҳо ва қарорҳои маъмурияти ҷойҳои маҳрумият аз озодӣ ва муассисаҳои дигари таъминқунандаи татбиқи чораҳои хусусияти иҷборидоштаро ба қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон санҷад; аз шахсони мансабдор баёнот талаб кунад, эътирозу пешниҳодҳо орад, парвандаҳои чиноятӣ ё мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмуриро оғоз кунад. То баррасии эътиroz амали санаде, ки нисбати он эътиroz оварда шудааст, аз ҷониби маъмурият боз дошта мешавад. Инчунин прокурор ваколат дорад мучозоти интизомиро, ки ғайриқонунӣ нисбат ба шахсони дар ҳабс нигоҳдошташаванда, инчунин шахсони дар ҷойҳои маҳрумият аз озодӣ адои ҷазокардаистода таъйин шудаанд, бекор кунад, онҳоро бо

қарори худ фавран аз тавқифгоҳи ҷаримавӣ, биноҳои шакли камера, қарсер, камераи якнафара ва тавқифгоҳи интизомӣ озод қунад.

Аз моддаи 46 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратура» чунин бармеояд, ки қарор ва талабҳои прокурор оид ба риояи тартиби муқаррарнамудаи қонун ва шароити нигоҳдории боздоштшудагон, ҳабсшудагон, ба ҷазои маҳрум сохтан аз озодӣ ва дигар ҷазоҳо маҳкумшудагон, ҳамчунин шахсоне, ки нисбаташон ҷораҳои маҷбурий истифода шудаанд ё онҳо дар муассисаҳои судӣ-равонпизишӣ ҷойгир карда шудаанд, аз тарафи маъмурият, инчунин мақомоте, ки ҳукми судҳоро нисбати шахсони ба ҷазои маҳрумӣ аз озодӣ алоқаманднабуда ичро менамоянд, бояд ҳатман ичро карда шаванд.

Аҳаммияти маҳсус доштан ва рӯзмарра будани ин самти назорати прокурорӣ – маҳдуд намудани ҳуқуқи конститутсионии инсон ва шаҳрванд, озодӣ ва даҳлнопазирии шаҳсиро ба назар гирифта, Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон прокурорҳоро уҳдадор намуд, ки ҳангоми санчиши қонунӣ будани реча ва шароити нигоҳдории маҳкумшудагон дар муассисаҳои ислоҳию меҳнатӣ ва тарбиявию меҳнатӣ, татбиқи меъёрҳои ҳуқуқии танзимкунандай истифодаи меҳнати онҳо, гузарондани корҳои тарбиявӣ, ба сабабҳои ҳуқуқвайронкуни ошкоргардида, воқеӣ будани ҷораҳои аз рӯйи натиҷаҳои санчиши прокурории қаблий андешидашуда диққати маҳсус диҳанд. Бо мақсади таъмини қонуният ва асоснокӣ, инчунин муҳлати нигоҳдории шаҳрвандон дар ҷойи ҳабси пешакӣ на камтар аз як маротиба дар як моҳ тавқифгоҳҳои (изолятори) тафтишотиро санҷанд.

Инчунин барои барқарор намудани ҳуқуқҳои поймолшудаи шаҳрвандон, фавран озод намудани шахсони ба таври гайриқонунӣ дар ҳабс нигоҳдошташаванда ва ҷазо додани шахсоне, ки қонунро риоя накардаанд, ҷораҳои фаврӣ андешанд.

Ҳамин тариқ, аз мазмуни Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонуни конститутсионии зикргардида муайян намудан мумкин аст, ки

функцияи назоратии прокуратура оид ба риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳо чор самти муҳимми назорати прокурориро дар бар мегирад – назорати риояи қонунҳо, назорати риояи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, назорати риояи қонунҳо аз ҷониби мақомоти амалисозандай фаъолияти оперативиу ҷустуҷӯй, таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ ва назорати риояи қонунҳо аз ҷониби маъмурияти мақомоту муассисаҳои ичрои ҷазо ва ҷораҳои дигари маҷбурии таъйиннамудаи суд аз ҷониби маъмурияти ҷойҳои нигоҳдории маҳкумшудагон.

Акнун функцияҳои иловагии прокуратураро баррасӣ менамоем. Яке аз функцияҳои муҳими прокуратура иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби суд мебошад. Дар бораи ин функция сухан ронда, қайд карданием, ки дар самти баррасии парвандаҳо аз ҷониби суд, прокурор дар ҳама намудҳои мурофиаи судӣ ва дар ҳама зинаҳои суд иштирок мекунад. Қонун вазифаи ба қарорҳо, ҳукм, таъйинот ва қарорҳое, ки бар хилоғи қонунанд, пешниҳод оварданро муқаррар намудааст. Амали мазкур ҳусусияти фаъолияти прокурорро дар мурофиаи судӣ ифода мекунад. Бинобар ин, қайд кардан лозим аст, ки назорати судҳоро прокуророн ҳеч гоҳ амалӣ намекарданд ва намекунанд. Дар мурофиаи судӣ судҳо мустақил буда, танҳо ба қонун тобеъ мебошанд, ки ба талаботи он ҳама қарорҳои суд бояд мувоғиқат кунанд. Чунин талабот нисбат ба соҳаҳои дигари назорат низ татбиқ мегарданд. Прокурорҳо назорати шахсони мансабдор ва мақомоти ҳокимиияти ичроияро не, балки назорати қонуни будани санадҳои ҳуқуқии қабулнамудаи онҳоро анҷом медиҳанд. Зикр кардан лозим аст, ки функцияҳои (зерфункцияҳои) назоратии прокуророн дар ҳамbastagии зич, алоқамандӣ ва вобастагии низомӣ қарор доранд. Дар маҷмӯъ, функцияҳои назоратӣ назорати ягонаи прокурориро ташкил мекунанд, ки он аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тамоми ҳудуди кишвар ва ҳама соҳаҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ, ки салоҳияти назоратии прокуророн онҳоро фаро мегирад, амалӣ карда мешавад.

Прокуророн бештар дар баррасии парванда аз ҷониби суд шахсан

иштирок мекунанд ва ҳангоми мурофиа ухдадоранд ба ҳар гуна қонуншиканиҳо эътино зоҳир қунанд. Лекин, қайд кардан лозим аст, ки нисбат ба суд прокурор бартарӣ ва оид ба ягон масъала овози ҳалкунанда надорад, яъне прокуророн ҳеч гоҳ назорати судро анҷом надодаанд ва анҷом намедиҳанд. Ҳангоми амалисозии адолати судӣ судҳо мустақиланд, танҳо ба қонун итоат мекунанд ва ба талаботи он бояд қарорҳои суд мутобиқ бошанд. Чунин талабот барои соҳаҳои дигари фаъолият низ ҷоиз аст. Прокурорҳо назорати шахсони мансабдор ва мақомоти ҳокимияти иҷроияро не, балки назорати қонунӣ будани санадҳои хукуқии қабулнамудаи онҳоро анҷом медиҳанд.

Функцияи дигар таъқиби чиноятӣ барои чинояти содирнамуда мебошад, ки онро прокуратура амалӣ месозад. Назорати прокурории риояи қонун ҳангоми таҳқиқи чиноятҳо дар шароити муосир ҳанӯз ҳам вазифаи асосии прокуратура дар марҳалаи тосудии мурофиаи судии чиноятӣ ҳисобида мешавад, чунки таъқиби судӣ ва функцияҳои иловагии дигари он танҳо дар сурати қонунӣ буданашон метавонанд барои ноил гардидан ба мақсад мусоидат қунанд. Ҳамин тарик, мазмуни асосии функцияи мазкур – ваколати прокурор барои оғоз намудани парвандаи чиноятӣ оид ба ҳар гуна чиноят, супоридани мурофиаи таҳқиқи парванда ба муфаттиш, мақомоти тафтиши даҳлдор ё ба уҳдаи худ гирифтани баррасии парванда оид ба ҳар гуна чиноят, новобаста ба тобеияти идоравӣ, супоридани таҳқиқи ҳар гуна парванда ба муфаттиши прокуратура бо тартиби муқарраргардидаро дар бар мегирад. Бо ин мақсад прокуророн роҳбарии мурофиавии фаъолияти муфаттишон ва мақомоти таҳқиқро дар марҳилаи тосудии баррасии парвандаи чиноятӣ анҷом медиҳанд; айбдоркуниро дар суди марҳилаи якум дастгириӣ мекунанд; нисбат ба ҳукм, таъйинот ва қарорҳои беасос эътиroz оварда, дар баррасии онҳо аз ҷониби суди марҳилаи болоӣ иштирок мекунанд. Зикр намудан бамаврид аст, ки айни ҳол ин функцияи прокурорро пурра на суд ва на ягон иштирокчии дигари мурофиаи судии чиноятӣ амалӣ карда наметавонад. Таъқиби чиноятӣ инчунин ба сифати функцияи

иловагӣ ҳангоми назорати таҳқиқи чиноятҳо амалӣ мешавад, аз ҷумла прокурор барои муқаррар намудани шахсияти чинояткор ҷора меандешад, оид ба таснифоти хусусияти кирдорҳои хавфноки иҷтимоӣ, ба ҷавобгарӣ қашидани он ба сифати айборшаванд супориш медиҳад. Он ҳангоми эътиrozоварӣ нисбат ба ҳукм бо сабаби сабук будани ҷазо ва ҳатто ҳангоми иҷрои ҳукми айборкунӣ татбиқ мегардад.

Таъқиби чиноятӣ ба маънои томаш мубориза бо чинояткорӣ, яъне қонуншикании хавфноки иҷтимоӣ ба воситаи истифодаи ҷазои чиноятӣ (ҷорҳои маҷбуриӣ) нисбат ба шахсони гунаҳкор мебошад. Пеш аз ҳама, чинояткор бояд дар содир намудани кирдори чиноятӣ ошкор карда шавад, бинобар он, таъқиби чиноятӣ аз назорати таҳқиқи чиноят оғоз ёфта, ҳангоми тафтиши пешакӣ идома меёбад (ё онро прокуратура амалӣ мекунад). Прокурор ҳангоми иштирок дар баррасии парвандаҳои чиноятӣ аз ҷониби суд тадбирҳоеро меандешад, ки нисбат ба шахсони гунаҳкор татбиқ намудани ҷазои одилонаро аз ҷониби суд кафолат медиҳад. Ғайр аз ин, ҷазо бояд воқеӣ бошад, яъне чинояткор ба ҳама оқибатҳои ногувори кирдори ғайриқонуни хавфноки иҷтимоии худ тоб оварад. Марҳилаи хотимавӣ назорати қонунӣ будани иҷрои ҳукми суд мебошад.

Тавре аён гашт, таъқиби чиноятӣ ҳамчун функцияи алоҳидаи мустақили прокуратура амал карда наметавонад. Он функцияи мураккабест, ки ҳангоми амалисозии қариб тамоми самтҳои назорати прокурорӣ татбиқ мегардад.

Функцияҳои назорати прокурории таъқиби чиноятӣ пеш аз ҳама вақте бо функцияи ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо чинояткорӣ вобаста аст, агар сухан дар бораи парвандаҳои мушаххаси чиноятӣ равад. Бехуда нест, ки аз байни ҳама субъектони таъқиби чиноятӣ маҳз прокуратура дорои ваколати ҳамоҳангсозӣ мебошад, чунки танҳо прокурор имконияти дар тамоми ҷараёни таъқиби чиноятӣ, сар карда аз оғози парвандаи чиноятӣ то дастгирии айборкунӣ, дар суд иштирок карданро дорад. Аз ин рӯ, маҳз ба

прокурор камбудию норасоихо ва қонуншикании роҳдодаи мақомоти таҳқиқ аён мегардад. Бар замми он, прокурор дар ихтиёри худ оид ба ҳолати риоя шудани қонунҳо дар мақомоти амалисозандай таъқиби чиноятӣ маълумот дорад. Инчунин, қайд намудан лозим аст, ки меҳвари ҳамоҳангсозӣ таҳлили маълумот дар бораи вазъи чинояткорӣ ва тамоюли рушди он мебошад, ки прокуратура анҷом медиҳад. Дар фаъолияти ҳамоҳангсозии прокуратура се самтро қайд намудан лозим аст: криминологӣ, усулий ва фаъолият оид ба ташкили якҷояи таҳқиқи чиноятҳо, ки дар он «унсури прокурорӣ» дида мешавад.²⁰⁰

Фаъолияти дигари мустақилонаи бо функсиияи назоратии прокуратура вобаста иштироки он дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкуниӣ ба ҳисоб меравад. Функсиияи мазкур дар он зоҳир меёбад, ки прокурор дар рафти амалисозии ваколатҳои назоратӣ ва ваколатҳои дигари худ ҳуқуқ дорад бо мақсади такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ба мақомоти қонунгузор ва мақомоти дорoi ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории сатҳи даҳлдор ва сатҳи поёниӣ оид ба қабул кардан, тағиیر додан, ворид намудани иловаҳо ба қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва бекор кардани онҳо пешниҳодҳо оварад. Ҳангоми амалисозии назорати прокурорӣ на танҳо риоя нашудани қонуният, балки боз норасоихои қонунгузорӣ ошкор карда мешаванд, ки дар натиҷа он метавонад «аҳаммияти худро гум кунад», ба хусусияти муносибатҳои дар ҷамъият пайдошуда мувофиқ набошад ва бо ин ба риоя нагардиданаш водор созад. Вобаста ба ин, прокуророн уҳдадоранд бо мақсади такмил додани қонунгузорӣ тавассути муроҷиат ба мақомоти салоҳиятдор бо пешниҳодҳо оид ба ворид намудани тағииру иловаҳо ва ҳатто бекор кардани санадҳои меъёрие, ки ба шартҳои мушаххас мувофиқ нестанд, тадбирҳо андешанд. Ба ибораи дигар, агар прокурор ҳангоми амалисозии назорат бо номукаммалии санадҳои ҳуқуқӣ дучор гардад, ў бояд ваколат дошта бошад, ки ба мақомоти дорoi ҳуқуқи

²⁰⁰ Соловьев А.Б., Токарева М.Е., Халиуллин А.Г., Якубович Н.А. Законность в досудебных стадиях уголовного процесса России. – Москва-Кемерова, 1997. – С. 42-45.

ташаббуси қонунгузорӣ бо пешниҳодҳои асоснок оид ба ворид намудани тағириу иловаҳо ба санадҳои дахлдор муроциат кунад. Чунин ташаббусро прокуророни ҳама сатҳҳо, аз Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон сар карда, то прокуророни ноҳияву шаҳрҳо дошта метавонанд. Бар замми ин, онҳо метавонанд дар таҳияи лоиҳаи қонунҳо, санадҳои ҳуқуқии дигари мақомоти гуногуни ҳокимият иштирок кунанд²⁰¹. Ҳангоми зарурат прокуророн ҳуқуқ доранд ба ҳама гуна мақомоти салоҳиятдор бо пешниҳод оид ба қабул намудани ин ё он санади меъёри муроциат кунанд.

Ҳамин тарик, ташаккулёбӣ ва рушди мақомоти прокуратура дар тамоми давраи мавҷудияти давлати мо аз дарки батадричи нақш ва аҳаммияти он дар таҳқими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ шаҳодат медиҳад.

²⁰¹Крутиков А. Конституция Республики Хакасии: формирование правовой базы // Законность. – 1996. № 1. – С. 2-6.

Боби 2. ПРОКУРАТУРА ВА МАҚОМОТИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН: ТАНОСУБ ВА ҲАМКОРӢ

2.1. Ҳамкории мутақобилаи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти прокуратура

Мутобиқи моддаи 48 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҷлиси Олий-парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақоми олии намояндагӣ ва қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

З. Ализода дуруст қайд мекунад, ки: «парламент қисмати муҳимми ҳокимияти олии давлатӣ мебошад. Ин ҳолат ба он алоқаманд аст, ки аъзои парламентро бевосита халқ интихоб мекунад ва онҳо ваколатҳои худро аз халқ – сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ мегиранд. Дар баробари гирифтани ваколатҳо бевосита аз худи халқ, парламент ифодакунанда ва барасмиятдарорандай раъти он, мақоми умумимиллии ҳокимияти намояндагӣ мегардад. Он гуна раъӣ дар шакли қонун ба расмият дароварда мешавад, ки нисбат ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар волоият дошта, доираи муносибатҳои субъектони ҳуқуқиро муқаррар мекунад»²⁰².

Бо назардошти ин суханҳо, парламент, ҳамчун мақоми намояндагӣ, қонунгузор ва назоратии ҳокимияти давлатӣ дар низоми ҳокимияти олий мавқеи хоса дорад²⁰³. Он, аз як тараф заминai қонунии таъсисёбӣ ва фаъолияти субъектони ҳокимияти олии давлатиро муқаррар менамояд, аз тарафи дигар, худ дар ин замина амал намуда, бо онҳо ҳамкорӣ мекунад.

Чӣ тавре ки олимони ватанӣ С.Ю. Алимов, А.М. Диноршоев ва С.М. Салоҳидинова қайд мекунанд: «фаъолияти парламент дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ ба принсипи таҷзияи ҳокимият тавассути

²⁰² Ализода З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 25.

²⁰³ Современный парламент. Теория, мировой опыт-российская практика / Под общ. ред. О.Н. Булакова. – М., 2005. – С.14-15.

амалисозии механизми мувозинат ва боздорӣ асос меёбад. Механизми мазкур талаботи зеринро барои ҳамкории парламент бо шохаҳои дигари ҳокимият муқаррар мекунад:

Якум ин ки, парламент дорои ягон волоияти маҳсуси дар конститутсия эълоншуда нисбат ба мақомоти дигар нест. Он метавонад ҳама гуна масъалаҳои ба салоҳияташ мансуббударо баррасӣ намояд ва ҳуқуқ надорад масъалаҳоеро ҳал кунад, ки тибқи қонун ба ваколатҳои мақомоти дигар voguzor шудаанд. Дуюм ин ки, дар баробари амал кардан дар низоми таҷзияи ҳокимият, парламент дорои воситаҳои муайянни таъсиррасонӣ ба мақомоти дигар, пеш аз ҳама, мақомоти ичроия мебошад. Он ҳуқуқ дорад риояи қонунҳои қабулнамудаи ин гуна мақомотро назорат кунад. Лекин мақомоти дигар низ дар низоми мазкур воситаҳои таъсиррасонии худро ба парламент доранд. Сеюм ин аст, ки парламент ба сифати ҷузъи низоми таҷзияи ҳокимият нисбат ба мақомоти дигар мустақилу соҳибихтиёр аст. Мустақилияту соҳибихтиёрӣ ба сифати кафолати асосии фаъолияти парламент дар он зоҳир меёбад, ки парламент вазифаҳои худро бе супориши ягон мақоми дигар икро мекунад, аз ҷониби мақомоти ҳокимияти ичроия назорат намешавад, гарчанде бо онҳо дар ҳамbastagии зич қарор дорад»²⁰⁴.

Мақомоти прокуратура аз ҷумлаи он мақомотест, ки парламент бо онҳо ҳамкории мутақобила дорад. Асоси чунин ҳамкорӣ, чӣ тавре ки дар боби пештара қайд намудем, дар давраи шӯравӣ пайдо шудааст. Мутобики Конститутсияи охирини шӯравӣ аз соли 1977 ваколатҳои Прокурори генералии ИҶШС-ро мақоми олии ҳокимияти давлатӣ – Шӯрои Олии ИҶШС ба муҳлати 5 сол муқаррар менамуд (моддаҳои 164, 167 Конститутсияи ИҶШС). Прокурори генералий дар назди Шӯрои Олий ҳисботдиҳанда ва масъул буд. Дар давраи байни ичлосияҳои Шӯрои Олий бошад, он ба Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС ҳисботдиҳанда ва тобеъ буд (моддаи 165 Конститутсия). Ба Прокурори генералий танҳо

²⁰⁴ Алимов С.Ю., Диноршоев А.М., Салохидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – С. 363-364.

Шўрои Олӣ ва дар давраи байни ичлосиҳои Шўрои Олӣ – Президиуми Шўрои Олӣ супориш дода метавонист. Прокурори генералӣ метавонист пеш аз муҳлат аз икрои уҳдадориҳои худ танҳо бо қарори Шўрои Олӣ ва дар давраи байни ичлосиҳои Шўрои Олӣ бо қарори Президиуми Шўрои Олии ИҶШС, ки аз ҷониби Шўрои Олии ИҶШС тасдиқ карда мешуд, озод карда шавад²⁰⁵.

Президиуми Шўрои Олӣ сохтори дастгоҳи марказии прокуратураи ИҶШС-ро тасдиқ намуда, бо рутбаи мушовири адлияи давлатии ҳақиқӣ сарфароз мегардонд. Бо пешниҳоди Прокурори генералӣ Президиуми Шўрои Олӣ муовинони ўро таъйин мекард, ҳайати мушовараи Прокуратураи ИҶШС-ро тасдиқ менамуд, рутбаи мушовири адлияи давлатии дараҷаи 1, 2, 3 дода, тартиби ба ҷавобгарии интизомӣ қашида шудани прокуроронро муқаррар мекард. Ҳамин тариқ, мақоми олии ҳокимияти давлатӣ – Шўрои Олии ИҶШС ва Президиуми он дар ташаккулёбии прокуратура бевосита ширкат варзида, фаъолияти онро назорат мекарданд. Дар асоси ин гуфтаҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки тамоми прокуратура: Прокуратураи генералӣ дар миқёси Иттиҳод ва прокуратураҳои ҷумҳурияйӣ – дар миқёси ҷумҳуриҳои шӯравӣ ва муҳтор, инчунин вилоятҳо, кишварҳо, ноҳияву шаҳрҳо мақоми назоратии ҳокимияти олии қонунгузори Иттиҳод буда, нисбат ба ҳокимияти дигар мустақил ва сарфи назар аз ҳокимияти маҳаллӣ амал мекард²⁰⁶.

Чунин таҷрибаи ҳамкории парламент ва прокурор то пошҳӯрии ИҶШС ва ташаккулёбии давлатҳои мустақил, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон идома ёфтааст. Бо қабул шудани Эъломия оид ба истиқлолияти давлатӣ ва дар асоси он таҳия гардидани конститутсияи соли 1994, ки дар он принсипи таҷзияи ҳокимият, ҳамкории байни мақомоти прокуратура ва парламент тамоман ранги дигар гирифт, ба принсипи асосии сохтори ҳокимияти давлатӣ табдил ёфт.

²⁰⁵ Ерёмина Н.В. Место прокуратуры Российской Федерации в системе разделения властей: теоретико-правовое исследование: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 104.

²⁰⁶ Ҳамон ҷо. – С.105.

Бо вүчуди он, дар адабиёти мусири ҳуқуқӣ як қатор муҳаққиқону олимони фаъол мисли пештара пешниҳод менамоянд, ки прокуратура ба мақомоти шоҳаи қонунгузори ҳокимият нисбат дода шавад.²⁰⁷ Дар ин сурат пайравони ба шоҳаи қонунгузори ҳокимият нисбат додани мақомоти прокуратура ба чунин мантиқ тақя меқунанд: мақомоти қонунгузор қонун қабул меқунанд, прокуратура бошад, назорат меқунад, ки он қонунҳо дар ҳудуди кишвар риоя шаванд. Бинобар ин, «Назорати прокурорӣ аз ҷиҳати ташкилӣ на ба ҳокимияти судӣ, балки ба ҳокимияти қонунгузор наздик мешавад, чунки вазифаи асосии он таъмин намудани риояи қонунҳои қабулшаванда мебошад.»²⁰⁸, прокуратура яке аз механизмҳои ҳокимияти қонунгузор ба ҳисоб меравад. Аммо ба ақидаи В.И. Валуйский, гарчанде ки «прокуратура қонун ва санадҳои дигари ҳатмии умумӣ қабул намекунад, дуруст мешавад, агар он ба қисми таркибии ҳокимияти қонунгузор мансуб дода шавад. Мақомоти ҳокимияти қонунгузор дар баробари он ки назорати қонунҳои қабулшаванда вазифаи онҳо ҳисобида мешавад, метавонанд инро чун қоида номуназзам, тавассути қумитаю комиссияҳои худ анҷом диҳанд, ки онҳо ин қонунҳоро қабул намекунанд. Бар замми он, фаъолияти қонунэҷодкунии муқаррарӣ ва дар ҳаёт татбиқ намудани онҳо бе назорати бевоситай доимии риояи қонунгузорӣ имконнозазир аст. Ин корро ба таври воқеӣ танҳо прокуратура карда метавонад ва он ин корро ба сифати қисми таркибии ҳокимияти қонунгузор анҷом медиҳад».»²⁰⁹

Прокуратура яке аз механизмҳои ҳокимияти қонунгузор буда, «назорати прокурорӣ намуди маҳсуси ҳокимиятест, ки бояд бевосита аз ҷониби қонунгузор ваколатдор карда шавад, аз тарафи он таъсис ёбад ва танҳо ба он ҳисботдиҳанд бошад»²¹⁰. В.Д. Ломовский чунин

²⁰⁷ Батин И.М. Прокуратура и законодательная власть. II Правовая реформа в России / Материалы Всероссийской ежегодной практической конференции молодых ученых и студентов (Екатеринбург, 21 марта 2008 г.) / отв. ред. П.А. Лазутин, В.Ю. Шобухин. – Екатеринбург, 2008. – С. 119.

²⁰⁸ Козлов А.Ф. Прокурорский надзор Российской Федерации. Общая часть: учебное пособие. – Екатеринбург, 1999. – С. 4-8.

²⁰⁹ Валуйский В. И. О некоторых проблемах прокурорского надзора в условиях реформы // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3. Вып. 1. Экономика. Право. 1996. – С. 122.

²¹⁰ Виноградов О. Прокуратура в системе органов государственной власти // Законность. – 1997. № 4. – С 3.

мехисобад, ки прокуратура бояд дар назди ҳокимияти қонунгузор таъсис дода шавад, чунки аз як тараф «мақоми олии қонунгузор пас аз қабул намудани қонун наметавонад ва набояд нисбат ба риояи он бетараф бошад. Биноан, он функсияи таъмини ягонагии қонуниятро нигоҳ медорад, онро бевосита ичро мекунад, аз ҷумла бо ёрии Суди конститутсионӣ, Ваколатдор оид ба ҳукуқи инсон, Ҳукумат, тамоми фаъолияти ичроияву амрдиҳӣ, судӣ, инчуни тавассути прокуратура». Аз ҷониби дигар, прокуратура, чӣ тавре ин муаллиф қайд мекунад, «наметавонад дар давлат ҳангоми ичрои уҳдадориҳои ба зиммаи он гузошташуда «танҳо» бошад, он ба дастгири ҳҳтиёҷ дорад, чунки баъзан ба «одамони пурқувваттарин» муқовимат нишон додан лозим меояд, аз ин рӯ, прокуратура бояд дар назди ҳокимияти қонунгузор таъсис дода шавад, ки ҳамзамон тобеъ будани онро ба мақомоти қонунгузор ифода намекунад».²¹¹ Ба фикри мо, далели зикргардида на он қадар боэътимод аст, чунки дар қиёс гуфтани мумкин аст, ки суд ҳамчун намояндаи ҳокимияти судӣ ҳангоми амалисозии адолати судӣ ва қабул намудани қарори суд наметавонад ва набояд нисбати риояи онҳо бетараф бошад. Лекин уҳдадорӣ оид ба ичрои санадҳои судӣ ба зиммаи иҷроиёни суд вогузор мегардад, ки ба шоҳаи ҳокимияти ичроия мансубанд.

Лекин, ба ақидаи мо В.В. Росинский ниҳоят одилона зикр менамояд, ки айни ҳол барои пешниҳод намудани далел дар хусуси он ки прокуратура ҷузъи шоҳаи ҳокимияти қонунгузор, мақоми маҳсуси амалисозандай функсияи назорати парламентии риояи қонунҳо мебошад, ягон асос вучуд надорад.²¹² М.С. Шалумов дар навбати худ қайд мекунад, ки «прокуратура қонун қабул намекунад, он низоми ягонаи марказонидашудаи мақомотест, ки аз номи давлат (на аз ном ё бо супориши парламент) назорати риояи конститутсия ва ичрои қонунҳои дар ҳудуди кишвар амалкунандаро новобаста ба ягон мақомоти

²¹¹ Ломовский В.Д. Какой власти принадлежит прокуратура // Российская конституция. – 2001. – № 9. – С. 21-22.

²¹² Росинский В.В. Конституционные основы правозащитной деятельности прокуратуры Российской Федерации: монография. – М., 2010. – С. 29-30.

ҳокимияти давлатӣ амалӣ мекунад ва ҳамзамон ягонагии қонуниятро дар миқёси тамоми кишвар таъмин менамояд».²¹³

Ақидаи ба ин монандро Н.В. Мелников ҳам дастгирӣ менамояд, ки онро чунин баён намудааст: «прокуратура айни ҳол мақоми ҳокимияти қонунгузор нест ва набояд чунин бошад... Тартиби ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод намудани Прокурори Генералиӣ ва уҳдадории ҳамасола ба парламент ва президент пешниҳод намудани маърӯза оид ба вазъи қонунийт ва тартиботи ҳуқуқӣ дар кишвар аз ҷониби ў ба ҳеч ваҷҳ аз тобеъ ё мансуб буданаш ба шоҳай ҳокимияти қонунгузор ва икроия шаҳодат намедиҳанд»²¹⁴.

Мавқеи ишғолнамудаи муҳаққиқони ватанӣ низ ба ин монанд аст. Аз ҷумла З.Ҳ. Искандаров зикр менамояд: «қайд кардан бамаврид аст, ки дар баробари тафийир додани асоси конституционии давлат прокуратура ба мақоми мустақилу соҳибхтиёр табдил ёфт, ки аз ҷониби мақоми қонунгузор бо мақсади таъмини икрои дақиқ ва якхелаи қонунҳои қабулнамудаи он таъсис дода мешавад»²¹⁵. И.Т. Маҳмудов қайд мекунад, ки «прокуратура ба ягон шоҳай ҳокимият мансуб набуда, дар дастгоҳи давлатӣ мавқеи маҳсусро ишғол менамояд. Прокуратура воситаи назорати амалисозии ваколатҳои (амрҳои) ҳама шоҳаҳои ҳокимияти давлатист, ки онро тавассути назорати икрои дақиқи санадҳои қонунгузорӣ амалӣ мекунад»²¹⁶.

Дар асоси мавқеъҳои зикргардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба масъалаи мазкур се мавқеи гуногун вучуд дорад. Мавқеи якум онро дар назар дорад, ки прокуратура бояд дар назди «шоҳай қонунгузори ҳокимият» таъсис ёбад, яъне ҳамчун механизми назоратии парламент амал кунад. Гурӯҳи дигари олимон бар

²¹³ Шалумов М.С. Проблемы функционирования российской прокуратуры в условиях формирования демократического правового государства: дис. ...канд. юрид. наук. – Екатеринбург, 2002. – С. 36-37.

²¹⁴ Мельников Н.В. Прокурорская власть и личность: правовые средства обеспечения конституционных прав и свобод граждан России. – М., 2003. – С. 83.

²¹⁵ Искандаров З.Ҳ. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность // Правовая жизнь. – 2017. – №4. – С. 65.

²¹⁶ Маҳмудов И.Т. К вопросу о месте прокуратуры Республики Таджикистан в системе разделения властей // Правовая жизнь. – 2013. – №3. – С. 83.

он ақидаанд, ки прокуратура набояд ба шохай қонунгузори ҳокимият дохил шавад ва бояд ҳамчун мақоми мустақил амал кунад. Гурӯхи сеюм бошад, баръакс, чунин меҳисобад, ки прокуратура ҷузъи таркибии ҳокимияти қонунгузор мебошад. Чунин гуногунандешӣ бешубҳа бо ду сабаб пайдо шудааст. Якум ин ки, чӣ тавре пештар ишора карда будем, масъалаи мақом ва нақши прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият дар конститутсия ва қонунгузории кишвар ба таври мушаххас танзим нашудааст. Дуюм ин ки, яке аз функсияҳои асосии ҳам парламент ва ҳам прокуратура амалисозии фаъолияти назоратӣ нисбат ба мақомоти ҳокимияти икроия мебошад. Маҳз ҳамин омилҳо боиси пайдо шудани баҳсҳои гуногун дар бораи муносибатҳои мутақобилаи ҳокимияти қонунгузор ва мақомоти прокуратура мегарданд.

Дар натиҷа, мо ба чунин хулосаҳо омадем. Тавре якчанд маротиба қайд кардем, мақомоти прокуратура ба сифати шохай мустақили ҳокимият амал мекунад. Вобаста ба ин, мақомоти прокуратура ба ҷараёни таҷзияи ҳокимият тавассути низоми мувозинат ва боздорӣ ҷалб карда мешаванд. Низоми мазкур ба қоиди назорати як мақом аз ҷониби мақоми дигар асос ёфта, дар доираи раванди мазкур ҷораҳои муайянни маҳдудсозанд мұқаррар карда мешаванд. Дар ин ҳолат ҳокимияти қонунгузор назорати фаъолияти мақомоти икроияи ҳокимиятро анҷом медиҳад. Лекин чунин назоратро бо он назорате, ки ба зиммаи мақомоти прокуратура voguzor шудааст, омехта кардан лозим нест. Ба сифати мақоми қонунгузор Маҷлиси Олий назар ба ҳокимияти икроия вазифаҳои назоратии маҳдудро анҷом медиҳад. Назорати икрои буҷет, ки онро Маҷлиси намояндагон қабул менамояд, инчунин ҳисботи аъзои Ҳукумат оид ба икрои барномаҳои мақсадноки давлатӣ анҷом дода мешавад. Дуруст аст, ки мақсади назорати парламентӣ ва прокурорӣ мувофиқат мекунанд, лекин усулҳои амалисозии онҳо ба куллӣ фарқ мекунанд ва дертар дар рисолаи мазкур он баррасӣ мегардад.

Пас аз таҳлили масъалаҳои назариявӣ оид ба ҳамкории мутақобилаи мақомоти прокуратура ва парламент, ба омӯзиши бевоситаи доираи

масъалахое мегузарем, ки доир ба онҳо ҳамкорӣ доранд.

Тавре қайд карда будем, парламент ва прокуратура, ҳамчун мақомоти низомофари ҳокимияти давлатӣ ҳамкории мутақобилаи худро дар асоси принсипи таҷзияи ҳокимият ба роҳ мемонанд. Аз таҳлили меъёрҳои Конститутсия ва қонунгузории амалкунанда бармеояд, ки чунин ҳамкорӣ дар се самти муҳим – самти назоратӣ, хуқуқэҷодкуниӣ ва ташкилий анҷом дода мешавад. Ҳар яке аз ин самтҳоро муфассал баррасӣ мекунем.

Ваколатҳои назоратии парламент яке аз ваколатҳои кӯҳантарин ва муҳимми он ба шумор меравад. Асоси он ҳамкории мутақобиларо бо мақомоти прокуратура ташаккул медиҳад. Ин ваколат моҳият ва вазифаи асосии парламентро дар ҷомеа ифода менамояд. Тавре профессор А.С. Автономов қайд менамояд: «Функции назоратии ба ҳама гуна парламентаризм хос дар ҳар як кишваре, ки дар он парламент вуҷуд дорад, ба таври хосса амалий мегардад. Табиист, ки доираи воқеии ваколатҳои парламенти кишвари мушаххас дар соҳаи назорат ба як қатор омилҳо, ба монанди соҳтори давлатӣ, низоми сиёсӣ, шакли идора, шароити таъриҳӣ ва анъанаҳои мавҷуда вобаста аст»²¹⁷.

Вазифаи назоратии парламент дар он зоҳир меёбад, ки дар шароити низоми ба таври демократӣ ташкилкардашудаи таҷзияи ҳокимият ба ҳалқ хуқуқи назорат кардани фаъолияти ҳамаи соҳторҳо, ки ба онҳо ваколатҳои идоравиро voguzor кардааст, тааллуқ дорад. Ягон соҳтори давлатӣ бояд аз доираи назорат берун намонад²¹⁸.

Функции назоратии парламент дар меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ифода ёфтааст, ки дар он ваколатҳои иҷлосияи якҷояи палатаҳои Маҷлиси Олий ва ҳар як палата алоҳида ифода гардида, ба якчанд соҳаи назорат алоқаманданд. Дар навбати аввал он ба масъалаи таъйин кардан ба мансабҳои баланди давлатӣ ва барканор намудан аз мансаб вобаста аст: додани ризоят барои таъйин ва озод

²¹⁷ Парламентское право России / Под ред. И.М. Степанова и Т.Я. Хабриевой. – М.: Юристъ, 1999. – С. 182.

²¹⁸ Алимов С.Ю., Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – С. 365.

намудани Сарвазир ва аъзои дигари Ҳукумат (моддаи 55 Конститутсияи ҶТ), ба вазифа интихоб намудани судяҳои судҳои болой, ба вазифа таъйин намудани Прокурори генералии ҶТ (моддаи 56 Конститутсияи ҶТ), таъйин намудани Раиси Бонки миллӣ (моддаи 57 Конститутсияи ҶТ) ва ғайра. Инчунин самти муҳимтарини назорат – назорати ичрои буҷети давлатӣ ҳисобида мешавад (қ. 5 мод. 60).

Дар асоси ин суханҳо ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки яке аз асосҳои ҳамкории мутақобилаи парламент ва прокуратура амалисозии фаъолияти назоратии парламент нисбат ба мақомоти прокуратура мебошад. Он дар чӣ ифода меёбад. Шаклҳои асосии назорати парламентӣ нисбат ба мақомоти прокуратура, ки онҳоро қонунгузорон кӯшиши истифода менамоянд ва истифода ҳам мекунанд, инҳо мебошанд: дарҳост ва ҳисботи вакилӣ, маърӯзаю гузоришҳои Прокурори генералиӣ.

Тартиби амалисозии дарҳости вакилӣ дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба таври аниқ муайян карда шудааст. Дар моддаи 13 Қонуни конститутсионии мазкур қайд шудааст, ки узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагони ҳуқуқ доранд ба Сарвазир, дигар аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Прокурори генералии Тоҷикистон, раиси Бонки миллии Тоҷикистон, раиси Комиссияи марказии интихобот ва раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳбарон ва шахсони мансабдори дигари мақомоти ҳокимият ва идораҳои давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, инчунин ба роҳбарони корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо барои додани тавзеҳоти расмӣ ё баён намудани мавқеашон оид ба масъалаҳое, ки ба манфиатҳои муҳимтарини ҷамъиятӣ даҳл дошта, дорои аҳаммияти давлатӣ мебошанд, дарҳост пешниҳод кунанд.

Тавре аз мазмуни меъёри мазкур бармеояд, вакилони Маҷлиси намояндагон ва аъзои Маҷлиси миллӣ ҳуқуқ доранд ба ҳама мақомоти

ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла ба прокуратура бо дархости вакилӣ муроҷиат кунанд. Қонуни конституционии зикргардида инҷунин шакл ва усулҳои пешниҳод намудани дархости вакилиро муайян менамояд. Дархостро ҳам дар шакли ҳаттӣ ва ҳам шифоҳӣ пешниҳод намудан мумкин аст. Ӯзви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон дархости худро метавонанд ба мақомоти давлатӣ ё шахсони мансабдор бевосита бо ташаббуси худ ё ба воситаи Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагон фиристанд. Бар замми ин, дархости вакилӣ боз бо ду роҳи дигар татбиқ шуда метавонад – бевосита аз ҷониби вакил ё тавассути палатаи даҳлдори парламент.

Дар қонуни конституционӣ қоидаҳои ҷавоб гардондан ба дархости вакилӣ муфассал шарҳ дода шудаанд. Мақоми давлатӣ ё шахси мансабдоре, ки ба унвони он дархост ворид шудааст, уҳдадор аст дар муддати на дертар аз даҳ моҳ аз лаҳзаи воридшавии дархост, ба он ба таври расмӣ ҷавоби ҳаттӣ гардонад. Ба ҷавоб бояд шахсе, ки ба номи ӯ дархости ӯзви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон фиристода шудааст, имзо гузорад. Оид ба ҷавоби дархост ва натиҷаи баррасии он Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон қарор қабул менамоянд.

Ҳамин тариқ, қайд намудан мумкин аст, ки дархости вакилӣ ба вакilon имкон медиҳад, якум, барои татбиқи ваколатҳои назоратии мақоми намояндагӣ ташабbus нишон диҳанд, дуюм, мустақилона дар амалисозии вазифаи назоратии мақоми намояндагӣ бо истифодаи ҳуқуқҳои ба ӯ тааллуқдошта иштирок кунанд.

Шакли дигари ҳамкории мутақобилаи парламент ва мақомоти прокуратура дар соҳаи назорат, ин пешниҳоди ҳисбот оид ба вазъи назорати иҷрои дақиқ ва риояи якхелаи қонунҳо дар худуди Тоҷикистон мутобиқи Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад. Дар моддаи 15 қонуни зикргардида чунин омадааст, ки Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти худ ба Маҷлиси миллии Маҷлиси

Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул буда, дар бораи ҳолати назорати риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон соле як маротиба ё аз рӯи зарурат ҳисобот медиҳад.

Лекин ин чунин маъно надорад, ки прокуратура ба Маҷлиси миллӣ тобеъ аст. Оид ба ин масъала бо ақидаи И.В. Велиев розӣ шудан лозим аст, ки муқаррароти мазкур ба ҳеч ваҷҳ тобеият ё мансубияти прокуратураво ба шоҳай қонунгузори ҳокимијат тасдиқ намекунад²¹⁹. Мутобиқи мавқеи А.С. Жмакин «чунин намуди фаъолияти Прокурори генералӣ оид ба пешниҳод намудани маърӯза метавонад ҳамчун хабардор кардан арзёбӣ гардад, на ҳамчун тобеият».²²⁰

Дар ин гуна маърӯза Прокурори генералӣ нуктаҳои муҳимро, ки вазъияти қонуният ва тартиботи ҳуқуқиро дар кишвар инъикос менамоянд, инчунин дар хусуси кори ба тақвияти он анҷомдодашуда қайд менамояд. Зимнан, ба Маҷлиси миллӣ маърӯзаро Прокурори генералӣ шахсан дар иҷлосияи он пешниҳод мекунад. Пешниҳод намудани ин гуна маърӯза аҳаммияти муҳим дорад. Якум ин ки, он назорати ниҳоят босамари давлатию ҳуқуқии фаъолияти прокуратураво таъмин менамояд. Дуюм, он механизми пуртасири такмилдиҳандай фаъолияти қонунгузори парламент аст, чунки дар маърӯза норасоиҳои қонунгузории ҳангоми таҷрибаи татбиқи ҳуқуқ ошкоргардида, инчунин масъалаҳое, ки такмил додан ё танзими ҳуқуқиро талаб менамоянд, нишон дода мешаванд.

Аз ин рӯ, ин самти фаъолияти прокуратура ба хабардоркуни мақомоти қонунгузор оид ба вазъи қонуният равона гардидааст, то ин ки дикқати онҳо ба мушкилоти дар кишвар ҷойдошта вобаста ба танзими муносибатҳои ҷамъиятий ва бартарафсозии минбаъдаи онҳо аз ҷониби парламент ҷалб карда шавад.

²¹⁹ Велиев И.В. Место прокуратуры в системе органов государственной власти Российской Федерации // Современное право. – 2005. – №10. – С. 32-33.

²²⁰ Жмакин А.С. Место и роль прокуратуры в конституционной системе государственных органов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С.136-158.

Шакли дигари ҳамкории мутақобилаи парламент ва прокуратура иштироки прокуратура дар фаъолияти ҳуқуқчодкунӣ аст. Прокуратура ҳамчун мақоми давлатӣ аз вазъи қонуният дар давлат, камбудиву норасоиҳои қонунгузорӣ, ҳолати воқеии риояи қонунҳо, мутобиқати онҳо ба эҳтиёҷоти ҳаёт огоҳ мебошад. Илова бар ин, прокуратура ба сифати яке аз мақомоти босалоҳият амал меқунад, ки ба ҷараёни ҳуқуқчодкунӣ таъсир мерасонад. Мақомоти прокуратура маъмулан дар фаъолияти ҳуқуқчодкунӣ фаъолона иштирок карда, барои мукаммалгардонии қонунгузорӣ мусоидат менамуданд.

Масъалаи иштироки прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти ҳуқуқчодкунӣ дар моддаи 11 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июни соли 2005 танзим карда шудааст: «Прокурор дар рафти амалӣ намудани ваколатҳои худ ҳангоми зарурати такмилдиҳии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ метавонад ба субъекти ваколатдоре, ки ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад ё ба мақоме, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул кардааст, дар бораи қабул, ворид намудани тағириу иловаҳо ё аз эътибор соқит кардани санади меъёрии ҳуқуқӣ таклиф пешниҳод кунад.»²²¹ Тартиби иштироки прокуратура дар фаъолияти ҳуқуқчодкунӣ дар Фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иштироки мақомоти прокуратура дар фаъолияти ҳуқуқчодкунӣ ва мураттабсозии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 15 февраляи соли 2016 шарҳ дода шудааст.²²² Дар ин фармон аз ҷумла қайд мегардад: «раванди фаъоли қонунэҷодкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва зарурати таъмини ҳуқуқии татбиқи босамари ислоҳоти дар кишвар анҷомдодашаванда ва муборизаи ҷиддӣ бо ҷинояткорӣ, таъмини мутобиқати қонунҳои қабулшаванда ба Конститутсиюи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бартараф намудани норасоиву

²²¹ Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 25 июни соли 2005 // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0 / М– во юстиции РТ. – Душанбе, 2019. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM).

²²² Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба фаъолияти мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – С. 331-336.

камбудиҳои дар қонунгузорӣ чойдошта ва ошкор намудани мухолифат, инчунин зарурати ба таври аниқ доистани қонунҳо ва татбиқи дурусти онҳо аз мақомоти прокуратура иштироки фаъолона дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, таъмини бақайдгирии пурра ва боэътимоди санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро талаб менамояд»²²³.

Лекин, пеш аз он ки ба ифодаи шакли иштироки прокуратура дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ оғоз намоем, меҳостем як масъаларо, ки аз муқаррароти санадҳои меъёрии ҳуқуқии зикргардида бармеояд, муфассал баррасӣ намоем. Моддаи 11 Қонуни конститутсионии қайднамудаамон чунин ном дорад: «Иштирок дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ», ҳол он ки номи Фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин аст: «Дар бораи иштироки мақомоти прокуратура дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва мураттабсозии қонунгузорӣ дар прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон». Бинобар ин, вобаста ба мутобиқати мағҳумҳои «фаъолияти қонунэҷодкунӣ» ва «фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ» савол пайдо мешавад. Аксарияти муаллифон бар он ақидаанд, ки ин ду мағҳум тавъам нестанд, гарчанде ҷиҳатҳои бисёри ба ҳам монанд доранд. Ҳамин тарик, Р.Ш. Сотиволдиев қайд мекунад, ки ҳуқуқэҷодкунӣ ду маъно дорад – маънои васеъ ва маҳдуд. Ба маънои васеъ ҳуқуқэҷодкунӣ – раванди таҳия ва барасмиятдарории шаклҳои (sar查ашмаҳои) ҳуқуқи позитивро ифода мекунад. Шаклҳои (sar查ашмаҳои) ҳуқуқи позитивӣ дар раванди фаъолияти муайян ташаккул меёбанд, ки он ҳуқуқэҷодкунӣ номида мешавад. Бо ин фаъолият мақомоти қонунгузор, икроия, сохторҳои давлатӣ, судҳо, дар баъзе мавриҷҳо шаҳрвандон ҳангоми раъйпурсӣ машгул мешаванд. Онҳоро субъектони ҳуқуқэҷодкунӣ меҳисобанд. Дар ҷараёни ҳуқуқэҷодкунӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ (конститутсия, қонунҳо, фармонҳо, қарорҳо ва ғайра) таҳия карда мешаванд, амсоли судӣ тавсия мегардад, барои анъанаҳои ҳуқуқӣ иҷозат дода мешавад,

²²³ Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба фаъолияти мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: «Ирфон», 2016. – С. 331-336.

шартномаҳои меъёрий ба имзо расонда мешаванд. Маъни махдуди ҳукуқчодкунӣ эҷод кардани меъёрҳоро мефаҳмонад, ки фаъолияти расмии ба розигӣ асосёфта оид ба қабул намудан, тағиир додан ва бекор кардани меъёрҳои ҳукуқ (санадҳои меърии ҳукуқӣ)-ро ифода менамояд. Санадҳои меъерии ҳукуқӣ натиҷаи ҳукуқчодкунӣ ба ҳисоб мераванд.²²⁴ Дар навбати худ мафхуми қонунэҷодкуниро (раванди эҷод намудани қонун) Р.Ш. Сотиволдиев ҳамчун фаъолияти парламент шарҳ медиҳад, ки он аз таҳия ва баррасии лоиҳаи қонун оғоз гардида, бо қабул намудани он анҷом мейёбад²²⁵.

Ақидаи В.В. Олейник бошад, дар ин бора чунин аст: «ба маъни умумӣ ҳукуқчодкунӣ ҳамчун ташаккулёбии асосҳои ҳукуқии ҷамъият ва давлат шарҳ дода мешавад, ки бо тартиби муқарраргардида ошкор намудани зарурати танзими ҳукуқии муносибатҳои ҷамъиятий, таҳия ва қабули санадҳои меъерии ҳукуқиро аз ҷониби мақомоти ваколатдор дар бар мегирад»²²⁶.

Мутахассисони ватаний дар навбати худ дар соҳаи ҳукуки конституционӣ чунин қайд менамоянд, ки: «қонунэҷодкунӣ ё фаъолияти қонунгузории парламент яке аз вазифаҳои асосии он ба ҳисоб рафта, ба татбиқи ҷараёни қонунэҷодкунӣ вобаста мебошад»²²⁷. Инчунин онҳо зикр менамоянд, ки раванди қонунэҷодкунӣ аз маҷмӯи марҳилаҳои батадриҷ ҳамдигарро ивазкунанда иборат аст ва тавассути онҳо фаъолияти қонунэҷодкунӣ амалий карда мешавад²²⁸.

Мафхуми «фаъолияти ҳукуқчодкунӣ» дар моддаи 2 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъерии ҳукуқӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «фаъолияти ҳукуқчодкунӣ – фаъолияти расмии

²²⁴ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳукуқ: Китоби дарсӣ. – Душанбе: Империал-Групп, 2009. – С.333-334.

²²⁵ Сотиволдиев Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳукуқ: Китоби дарсӣ. – Душанбе: Империал-Групп, 2009. – С.333-334.

²²⁶ Олейник В.В. Участие органов прокуратуры в реализации правотворческой деятельности как актуальное направление деятельности // Вестник Восточно Сибирского института министерства внутренних дел России. – 2005. – № 1 (72). – С.12-16.

²²⁷ Ализода З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2013. – С. 125-142.

²²⁸ Алимов С.Ю., Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. – Душанбе, 2017. – С. 387

субъекти ҳуқуқэчодкунанда оид ба таҳия, қабул, интишор ва қатъи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» мебошад. Лекин мафҳуми «фаъолияти қонунэчодкуниӣ» дар қонуни зикргардида мавҷуд нест. Мафҳуми мазкурро дар Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» воҳӯрдан мумкин аст. Боби 5 қонуни зикргардида «Фаъолияти қонунгузорӣ» ном гирифтааст ва дар доираи он муқаррарот оид ба тартиби таҳия ва қабули қонунҳо аз ҷониби парламент, яъне раванди қонунэчодкуниӣ таҳқим баҳшида шудааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили ақидаҳои зикргардида ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба чунин хулоса водор мекунад, ки мафҳуми «фаъолияти ҳуқуқэчодкуниӣ» аз мафҳуми «фаъолияти қонунэчодкуниӣ» васеътар мебошад. Фаъолияти қонунэчодкуниӣ қисми таркибии фаъолияти ҳуқуқэчодкуниӣ мебошад. Бинобар он, лозим мешуморем, ки номи моддаи 11 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» тағиیر дода шуда, дар таҳрири зерин ифода ёбад – «Иштироки прокурор дар фаъолияти ҳуқуқэчодкуниӣ», чунки прокуратура маҳз дар фаъолияти ҳуқуқэчодкуниӣ иштирок менамояд, на дар фаъолияти қонунэчодкуниӣ.

Акнун ба баррасии шаклҳои иштироки прокурор дар фаъолияти ҳуқуқэчодкуниӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз менамоем. Ҳангоми иштирок дар чунин намуди фаъолият, мақомоти прокуратура функцияи ҳифзи ҳуқуқиеро, ки ба зиммаи онҳо voguzor шудаасту волоияти қонунро таъмин мекунад, ичро менамоянд. Ҳамин тариқ, мақомоти прокуратура ба таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқии алоҳидаи нисбатан муҳим, барномаҳои давлатии ба таҳқими қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ ва мубориза бо ҷинояткорӣ равонагардида фаъолона ҷалб мешаванд, ки он ҷузъи сермаҳсули фаъолияти ҳуқуқэчодкуниӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, дар банди 6 Фармони Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иштироки мақомоти прокуратура дар фаъолияти ҳуқуқэчодкуниӣ ва мураттабсозии қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон» қайд гардидааст, ки сардорон ва прокуророн раёсату шуъбаҳои

Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, кормандони илмӣ ва омӯзгорӣ, ки аз ҷониби роҳбаријати Прокуратураи генералӣ ваколатдор шудаанд, метавонанд дар гурӯҳҳои кории аз ҷониби Маҷлиси Олий ва мақомоти дигар ташкилшаванда дар таҳияи лоиҳаи санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои дигари меъёри иштирок кунанд. Дар ин сурат онҳо бояд роҳбаријати Прокуратураи генералиро дар хусуси рафти кор огоҳ кунанд. Аз ин муқаррарот бармеояд, ки ба таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба самти амали санадҳои меъёрии ҳуқуқии таҳияшаванда доираи васеи кормандони прокуратура ҷалб мегарданд.

Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ба прокуророн бо ташабbusи худ таҳия намудани лоиҳаи қонунҳо ва санадҳои меъёрии дигарро манъ намекунад. Аз ин рӯ, дар банди 4 фармони зикргардидаи Прокурори генералии ҶТ қайд шудааст, ки лоиҳаи қонун ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигар, ки аз ҷониби мақомоти прокуратура таҳия шудаанд, пас аз мувофиқа бо вазорату идораҳои ваколатдор бо имзои Прокурори генералӣ ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ё субъектони дигари ҳуқуқи ташабbusи қонунгузорӣ пешниҳод карда мешавад. Дар ин сурат, талаботи пешбининамуда оид ба таҳияи санади меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла ба матнē, ки ба мақомоти дорои ҳуқуқи ташабbusи қонунгузорӣ фиристода мешавад, ҳуҷҷатҳои зерин замима мегарданд:

- а) мактуби расмии субъекти ҳуқуқи ташабbusи қонунгузорӣ;
- б) тавзехнома, ки мазмун, мундариҷа, мақсад ва ғояи лоиҳаи қонуни пешниҳодшавандаро дар бар мегирад;
- в) матни лоиҳаи қонун ва шакли электронии он;
- г) номгӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки бо қабул шудани қонуни мазкур аз эътибор соқит дониста мешаванд ё ба онҳо тағириу иловахо ворид карда мешаванд ва ё санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав қабул карда мешаванд;
- д) асоснокгардонии молиявию иқтисодии лоиҳаи қонун, ки он ҳангоми қабул шуданаш ҳарочоти молиявиро талаб мекунад.

Файр аз ин, Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба лоиҳаи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигари аз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, палатаҳои Мачлиси Олӣ ва вазорату идораҳо воридшаванд ҳулоса медиҳад. Лоиҳаи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии дигари воридшуда дар байни воҳидҳои сохтории Прокуратураи генералӣ вобаста ба соҳаи назорате, ки онҳо амалӣ мекунанд, тақсим карда мешавад. Ҳулосаи омоданамудаи ин гуна воҳидҳои сохторӣ бояд дорои далели асоснок оид ба зарур будани лоиҳаи санади меъёрии ҳуқуқӣ, кофӣ будани муқаррароти дар он мавҷудбуда барои ноил гардидан ба мақсади танзими ҳуқуқии дар он дарҷгардида, рӯйхати санадҳои ҳуқуқии барои таъмини амали меъёрҳои лоиҳаи қонун, ҳулоса дар бораи мувофиқати лоиҳа ба санадҳои эътибори ҳуқуқии бештардошта, мавҷуд набудани мухолифат дар дохили матни лоиҳа оид ба танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ, инчунин оид ба риояи техникаи ҳуқуқэҷодкунӣ бошад. Лоиҳа инчунин аз ҷиҳати ошкор кардани муқаррароте, ки боиси пайдо шудани амалҳои коррупсионӣ ва қарорҳои субъектони ҳуқуқтатбиқкунанда мегарданд, таҳлил карда шавад.

Дар ҳулоса қайд кардан лозим аст, ки фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ дар ҳамкории мутақобилаи мақомоти прокуратура ва парламент нақши муҳим мебозад. Иштироки прокуратура дар раванди мазкур ҳусусияти огоҳкунанда дорад, чунки он ба пайдошавии қонуншикании «эҳтимолӣ» дар марҳалаи таҳия ва қабул шудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ боис мегардад. Дар баробари надоштани ҳуқуқи ташабbusi қонунгузорӣ, прокуратура иштирокчии муҳимми ташаккулёбии низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Раванди ҳуқуқэҷодкунӣ бе таъминоти ташкилии иштироки мақомоти прокуратура, ки дар банақшагирӣ, ҳамоҳангсозӣ ва назорат зоҳир мегардад, вучуд дошта наметавонад.

Масъалаи фаъолияти ҳуқуқэҷодкуни парламентро баррасӣ намуда, муҳокимаҳоро, ки нисбат ба додани ҳуқуқи ташабbusi қонунгузорӣ дар

адабиёти ҳукуқӣ мавҷуданд, аз мадди назар дур мондан мумкин нест.

Мутобики Конститусияи ҶТ мақомоти прокуратура ба субъектони дорои ҳукуқи ташаббуси қонунгузорӣ мансуб нестанд. Дар адабиёти ватанӣ оид ба васеъ кардани доираи субъектоне, ки ба онҳо бояд ин гуна ҳукуқ дода шавад, муҳокимаи шадид ба ҷашм мерасад. Аз ҷумла як қатор олимон чунин пешниҳод доранд, ки ба мақомоти судӣ²²⁹ ё гурӯҳҳои ташабbusкори аҳолӣ чунин ҳукуқ дода шавад. Лекин дар ҳусуси он ки прокуратура бояд ба шумули субъектони дорои чунин ҳукуқ ворид карда шавад, олимони ватанӣ ягон пешниҳод надоранд. Дар адабиёти хориҷӣ, аз ҷумла дар адабиёти рус ба ин масъала диққати ҷиддӣ дода мешавад. Ҳамин тарик, В.Г. Бессарабов, В.Ю. Шевченко бар он ақидаанд, ки «таҳлили меъёрҳои Конститусия имкон медиҳад, ки дар ҳусуси прокуратураво иваз карда натавонистани ягон субъекти номбаршуда ҳулоса бароварда шавад. Маҳз прокуратура он мақоми беназир аст, ки маълумотро дар ҳусуси он ки воқеан қонунҳо чӣ тавр амал мекунанд, қадоми онҳо ба такмил ниёз дорад, ҷамъ меорад. Прокуратура мақоми босалоҳиятест, ки дар он кормандони баландпоя фаъолият мекунанд ва имкон доранд мустақилона бо ташабbусi қонунгузорӣ баромад қунанд ва дар ин кор ба он миёнаравҳо лозим нестанд».²³⁰ Аз ин рӯ, онҳо чунин пешниҳод доранд, ки ба прокурор ҳукуқи ташабbусi қонунгузорӣ баргардонда шавад²³¹.

Мавқеи худро муаллифон бо он асоснок мекунанд, ки ҳукуқ ба иштирок дар фаъолияти ҳукуқэҷодкуни дар қонунгузорӣ оид ба прокуратура баёншуда, ҳукуқи ташабbусi қонунгузориро иваз карда наметавонад ва инчунин наметавонад ба раванди қонунгузорӣ чунин таъсири ҷиддӣ расонад. Ин ба он вобаста аст, ки оқибатҳои ташабbусi қонунгузорӣ ва пешниҳоди ҳукуқэҷодкуни прокурор тамоман гуногунанд. Ташабbусi қонунгузорӣ, ин ҳукуқи мақомот ва шахсони

²²⁹ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 105.

²³⁰ Бессарабов В.Г. Организация и деятельность Российской прокуратуры (1996–2006). – Нальчик, 2006. – С. 62, 80.

²³¹ Ҳамон ҷо. – С.62, 80.

мансадори дар конститутсия муқарраршуда оид ба пешниҳоди лоиҳаи қонунҳо ва пешниҳодҳои дигар ба мақоми қонунгузор оид ба тағиیر додан ё бекор кардани қонунҳои мавҷуда мебошад, ки боиси пайдо гардидаи уҳдадории баррасӣ намудани ин лоиҳаи қонун аз ҷониби мақоми қонунгузор мегардад. Пешниҳоди ҳуқуқэҷодкунӣ бошад, ба чунин ҳуқуқи прокуратура уҳдадориҳои мақомоти даҳлдор ва шахсони дорои ҳуқуқи ташабbusi қонунгузорӣ вобаста нашудаанд, чунки ин меъёр дар қонунгузорӣ оид ба прокуратура на хусусияти қатъӣ, балки хусусияти тавсиявӣ дорад²³².

Тавре В.Г. Бессарабов зикр менамояд, муроziатҳои ташабbusноки прокурор бояд баррасӣ карда шаванд, лекин бо тартиби умумӣ. Зимнан, мавқеъ ва нақши прокуратура дар механизми давлат, дараҷаи асоснокӣ ва аҳаммиятнокии пешниҳодҳои манзурнамудаи прокуратура ба назар гирифта мешаванд. Пешниҳодҳои ба таври даҳлдор баррасигардида ва ҷонибдоришудаи прокурорро субъекти ҳуқуқи ташабbusi қонунгузорӣ аз номи худаш ба мақоми қонунгузор пешниҳод мекунад. Танҳо дар ин ҳолат мақоми қонунгузор уҳдадор аст баррасии лоиҳаи қонунро ба нақши лоиҳаи қонунҳо дохил кунад²³³. Н.В. Ерёмина оид ба масъалаи мазкур чунин ақида дорад, ки низоми мавҷуда ба прокурор имкон медиҳад, ки вазифаи худро оид ба иштирок дар фаъолияти қонунгузорӣ бо роҳи нисбатан душвор иҷро кунад²³⁴.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо низ чунин мешуморем, ки масъалаи ба прокуратура додани ҳуқуқи ташабbusi қонунгузорӣ бояд баррасӣ карда шавад, чунки ба ақидаи мо, прокуратура яке аз мақомоти ниҳоят босалоҳиятест, ки ба раванди ҳуқуқэҷодкунӣ таъсир мерасонад. Бо назардошти он, ки прокуратура шоҳаи мустақили ҳокимијат мебошад, бо он додани чунин ҳуқуқ нуфузи прокуратураго дар низоми таҷзияи ҳокимијат афзун мегардонад.

²³² Прокурорский надзор / Под ред. О.А. Галустьяна, А.В. Ендолъцевой. – М., 2010. – 472 с.

²³³ Бессарабов В.Г. Организация и деятельность Российской прокуратуры (1996–2006). – Нальчик, 2006. – С. 62, 80.

²³⁴ Ерёмина Н.В. Место прокуратуры Российской Федерации в системе разделения властей: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009. – С. 110.

Самти охирини ҳамкории мутақобилаи парламент ва мақомоти прокуратура ҳамкорӣ дар масъалаҳои ташкилӣ ба ҳисоб меравад. Яке аз унсурҳое, ки низоми таҷзияи ҳокимиятро тавсиф менамоянд, масъалаи иштироки муштараки шохаҳои ҳокимият дар ташаккулёбии ҳамдигар аст. Ҳамин тариқ, дар банди 13 моддаи 69 муқаррар шудааст, ки Президент раъйпурсӣ, интихоботи Маҷлиси миллӣ, Маҷлиси намояндагон ва мақомоти намояндагии маҳаллиро таъйин мекунад, аммо дар моддаи 55 ба салоҳияти ҷаласаҳои якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон таъйини интихоботи Президент мансуб дониста шудааст. Аз рӯи чунин принсип ҳамкории мутақобила бо мақомоти прокуратура ба роҳ монда мешавад. Лекин дар муқоиса бо конститутсияи давраи шӯравӣ (соли 1978), ки таъйин намудани Прокурори генералиро аз ҷониби Шӯрои Олий пешбинӣ карда буд, Конститутсияи амалкунандаи ҶТ таъйин ва озод намудани Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистонро пурра ба амалҳои мувофиқашудаи намояндагони ҳокимияти қонунгузор ва Президенти ҶТ вобаста мекунад. Зимнан, дар моддаи 69 Конститутсияи ҶТ Президенти ҶТ бо ризояти Маҷлиси миллӣ Прокурори генералӣ ва муовинони ўро таъйин ва озод мекунад, аммо дар моддаи 56 нишон дода шудааст, ки Маҷлиси миллӣ барои таъйин ва озод намудани Прокурори генералӣ ва муовинони ў ризоят медиҳад. Чунин муқаррарот дар моддаи 14 Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ қайд шудаанд, ки мутобиқи он Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ризояти Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазифа таъйин ва аз вазифа озод карда мешавад. Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муҳлати 5 сол таъйин мешавад.

Моддаи 50 Дастури Маҷлиси миллӣ тартиби амалисозии расмиёти мазкурро муайян мекунад. Тибқи он пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бораи гирифтани ризоят ба таъйин ва озод намудани Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини яқум ва

муовинони ў Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Ёрдамчии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаҳои ҳуқуқӣ – Намояндаи ваколатдори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қироат менамояд. Ба номзад ба вазифаи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ў аъзои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд саволҳо диҳанд.

Аз таҳлили меъёрҳои мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки тартиби ба вазифа таъйин ва озод намудани Прокурори генералий тибқи низоми омехта сурат мегирад, яъне, расмиёти пешниҳод ба расмиёти пешниҳоди аъзои ҳукumat монанд буда, додани ризоят бо тартибе сурат мегирад, ки ҳангоми интихоби судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олий ва Суди олии иқтисодӣ дида мешавад, яъне оид ба ин масъала низ Маҷлиси миллӣ ризоят медиҳад ва ба фикри мо бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки мақомоти прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият мавқеи мустақил доранд.

Ҳангоми баррасии масъалаи мазкур ба як нуктаи он диққат доданием, ки дар қонуни конститутсионии зикргардида танзим нашудааст, яъне масъала чунин аст, агар Маҷлиси миллӣ барои таъйин намудани Прокурори генералии ҔТ, ки аз ҷониби Президенти ҔТ пешниҳод шудааст, ризоят надиҳад, дар он сурат чӣ гуна расмиёт сурат мегирад. Ба фикри мо, танзими ҳуқуқии ин масъала аҳаммияти муҳим дорад.

Дар Қонуни конститутсионии ҔТ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001 чунин расмиёт нисбат ба аъзои ҳукumat муқаррар карда шудааст. Дар қисми 2 моддаи 8 чунин қайд шудааст, ки «агар фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба таъйин ва озод кардани узви Ҳукумат Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаласаи якҷоя тасдиқ накунанд, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад фармони мазкурро такроран ба ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои тасдиқ

пешниҳод намояд ё дар бораи таъйин намудани шахси дигар фармон пешниҳод кунад».

Ин масъала вобаста ба Прокурори генералӣ ва муовинони ӯ дар банди З моддаи 50 Даствури Маҷлиси миллӣ ҳалли худро ёфтааст, ки мутобики он «агар ба муқобили додани ризоият ба таъйин намудани Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ӯ аксарияти шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон овоз диханд, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гирифтани ризоият ба таъйин намудани шахси дигар ба Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод ирсол менамояд».

Дар асоси ин чунин мешуморем, ки агар меъёри мазкур дар Даствури Маҷлиси миллӣ не, балки дар Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» баррасӣ мегардид ва бо таҳрири зерин ифода меёфт, бештар мувофиқи мақсад мебуд: «агар ба муқобили додани ризоият барои таъйин намудан ба вазифаи Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини якум ва муовинони ӯ аксарияти шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон овоз дихад, Президент метавонад номзадии ин шахсро такроран ё номзадии шахси дигарро пешниҳод кунад.».

Мақомоти прокуратура низ дар навбати худ ба таври ғайримустақим дар ташакқулёбии мақомоти намояндагӣ ва қонунгузорӣ иштирок карда метавонанд. Чунин иштирок дар ҷараёни бекор қардани даҳлопазирии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон сурат мегирад. Тавре дар адабиёти ватанӣ дида мешавад, аз даҳлопазирӣ маҳрум намудани вакил яке аз намудҳои масъулияти конститутсионӣ ба ҳисоб меравад²³⁵.

Даҳлопазирии вакилро шарҳ дода, С.Н. Яқубова чунин зикр

²³⁵ Гафуров М.С. Конституционно - правовая ответственность органов государственной власти в Республике Таджикистан: дис. ... канд. юрид. наук. – М. 2013. – С. 8; Диноршоев А.М. Соотношение конституционно-правовой ответственности с другими видами юридической ответственности // Наука и инновация. – 2014. – №2. – С. 87-91.

менамояд, ки «дахлнопазирии вакил ба ў имконияти бемамониат амалӣ намудани ваколатҳояшро кафолат медиҳад. Он бояд вакилро аз таъсири зӯроваронаи мақомоти иҷроия ва суд хифз кунад. Даҳлнопазирӣ гайриимкон будани дастгиркунӣ, ҳабс, кофтуков ва азназаргузаронии шахсиро дар бар мегирад. Лекин, пас аз ба итном расидани муҳлати ваколатҳои вакили собиқ вакил метавонад барои кирдорҳои пештар содирнамудааш, ки бо сабаби даҳлнопазирӣ аз таъқиб озод мекард, ба ҷавобгарӣ кашида шавад»²³⁶.

Масъалаи даҳлнопазирии вакили дар Конститутсия ва қонунгузорӣ дар бораи Маҷлиси Оли танзим карда шудаанд. Ҳамин тариқ, мутобиқи моддаи 51 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ҳуқуқи даҳлнопазирӣ доранд». Ҷунин муқаррарот дар қонунҳои конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (мод.7), «Дар бораи вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (мод. 34) низ танзим карда шудаанд. Мутобиқи муқаррароти зикргардида ба ҷавобгарии ҷиноятӣ, инчунин ҷавобгарии маъмурӣ кашидани узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон, ки бо тартиби судӣ татбиқ мегардад, танҳо бо розигии Маҷлиси даҳлдор сурат мегирад. Дохил шудан ба манзили истиқоматӣ ё утоқи кории узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон, ба нақлиёти шахсӣ ё хизматии ў, дар он ҷо гузаронидани кофтуков, ёфта гирифтан, гӯш кардани гуфтугӯи телефонӣ ва дигар сухбатҳои ў, кофтукови шахсии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон, инчунин гирифтани мукотибот, молу мулк ва ҳуҷҷатҳои ў танҳо бо дарҳости Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷозати суди даҳлдор фақат бо иртибот доштан ба парвандаи ҷиноятии оғозгардида нисбат ба узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон сурат гирифта метавонад. Нисбати узви Маҷлиси миллӣ ва

²³⁶ Якубова С.Н. Конституционно-правовой статус Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – Душанбе, 2009. – С. 60-61.

вакили Маҷлиси намояндагон танҳо Прокурори генералии Тоҷикистон метавонад парвандай чиноятӣ ё маъмурӣ оғоз намояд. Парвандай чиноятӣ ё маъмурӣ нисбати узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон ба Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тобеияти судӣ дорад.

Тартиби гирифтани розигӣ барои ба ҷавобгарӣ қашидани узви Маҷлиси миллӣ ва ё вакили Маҷлиси намояндагон дар моддаи 35 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи ҳуқуқии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон» танзим карда шудааст:

1) масъалаи маҳрум намудани дахлнапазирии узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон бо пешниҳоди Прокурори генералий аз ҷониби Маҷлиси дахлдор ҳал карда мешавад;

2) барои узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагонро ҳабс кардан Прокурори генералии Тоҷикистон ба Маҷлиси дахлдор бо пешниҳод муроҷиат менамояд;

3) барои дида баромадани пешниҳоди Прокурори генералии Тоҷикистон оид ба маҳрум намудани узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон аз ҳуқуки дахлнапазирии шахсӣ дар сурати зарурат комиссияи тафтиши аъзогӣ ё вакилии маҷлиси дахлдор ташкил карда мешавад.

Маҷлиси миллӣ ё Маҷлиси намояндагон пешниҳоди дохилшударо бо тартиби муқаррарномудаи Дастири Маҷлиси дахлдор дар ҷаласаи худ баррасӣ менамоянд. Дар мавриди зарурӣ аз Прокурори генералии Тоҷикистон маводи иловагӣ талаб карда мешаванд. Маҷлиси миллӣ ё Маҷлиси намояндагон нисбати узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон қарори асоснок қабул мекунад ва дар муддати на дертар аз се рӯз Прокурори генералии Тоҷикистонро аз ин ҳусус воқиф мегардонад. Узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагон, ки нисбати ӯ маълумоти пешниҳодӣ дохил шудааст, ҳуқук дорад дар муҳокимаи масъалаҳо иштирок намояд.

Ба пешниҳоди Прокурори генералии Тоҷикистон оид ба аз ҳуқуқи

дахлнопазирии шахсӣ маҳрум намудани узви Маҷлиси миллӣ ё вакили Маҷлиси намояндагон ҷавоби рад додани Маҷлиси миллӣ ё Маҷлиси намояндагон барои боздоштани парвандаи ҷиноятӣ ва парвандаи маъмурий, ки ҷавобгариро аз тариқи судӣ пешбинӣ мекунад, асос мегардад.

Аз меъёрҳои овардашуда аён мегардад, ки қонунгузории қишвар расмиёти аз дахлнопазирий маҳрум намудани узви Маҷлиси миллӣ ва вакили Маҷлиси намояндагонро аниқ муайян кардааст. Дар ҷараёни мазкур мақомоти прокуратура нақши афзалиятнок доранд.

Фикрҳои дар боло зикргардидаро ҷамъбаст намуда, ба хулосаи зерин омадем:

Якум ин ки, пас аз таҳлили мазмuni ҳамкории мутақобилаи мақомоти прокуратура ва Маҷлиси Олий ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки сарфи назар аз аҳаммияти бечунучарои ин мақомот онҳо ягон асоси ҷиддиро барои он ки прокуратура намуди ҳокимияти қонунгузор ҳисобида шавад, ё тавре пештар мақоми назоратии ҳокимияти қонунгузор ҳисобида мешуд, пешниҳод намекунанд. Прокуратура дар ҳамкорӣ бо парламент ба сифати шоҳай комилҳуқуқи ҳокимият амал мекунад, ки дорои вазифа, ваколатҳо ва салоҳияти худ мебошад.

Дуюм ин ки, ҳамкории мутақобилаи мақомоти прокуратура ва Маҷлиси Олий дар се самт – назоратӣ, ҳуқуқэҷодкунӣ ва ташкилӣ ба роҳ монда мешавад. Шаклҳои асосии назорати парламентии фаъолияти прокуратура дарҳостҳои вакилӣ ва ҳисбот, маърӯзаву гузоришҳои Прокурори генералиро дар бар мегиранд. Дар баробари иштирок дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ мақомоти прокуратура функцияи ҳифзи ҳуқуқи ба зиммаашон гузошташударо, ки волоияти қонунро таъйин менамоянд, ичро мекунанд. Вобаста ба самти ташкилӣ бошад, тартиби ба вазифа таъйин ва озод намудани Прокурори генералий тибқи низоми омехта сурат мегирад, яъне расмиёти пешниҳодкунӣ ҳам ба расмиёти таъйин кардани аъзои ҳукумат хос буда, додани розигӣ бо он тартибе амалий мегардад, ки ҳангоми интихоби судяҳои Суди конститутсионӣ,

Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ сурат мегирад, яъне аз ҷониби Маҷлиси миллӣ, ки ба фикри мо бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки мақомоти прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият мавқеи мустақил доранд.

Сеюм ин ки, барои такмил додани механизми ҳамкории мутақобилаи парламент ва мақомоти прокуратура як қатор муқаррароти қонунгузориро мӯкаммал гардондан лозим аст. Ҳамин тарик, номи моддаи 11 Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокурaturaи Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро дар таҳрири зерин ифода карда, онро мувоғиқ сохтан лозим аст – «Иштироки прокурор дар фаъолияти хуқуқэҷодкунӣ». Прокуратура маҳз дар фаъолияти хуқуқэҷодкунӣ иштирок меқунад, на дар фаъолияти қонунэҷодкунӣ. Инчунин, масъалаи ба прокуратура додани хуқуқи ташаббуси қонунгузориро баррасӣ намудан лозим аст. Бо назардошти он ки прокуратура шоҳай мустақили ҳокимият мебошад, додани чунин хуқуқ нуфузи онро дар низоми таҷзияи ҳокимият афзун мегардонад.

Ба Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокурaturaи Ҷумҳурии Тоҷикистон» моддаи алоҳида бо мазмуни зерин илова намудан лозим аст: «агар ба муқобили додани ризоят ба таъйин намудани Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини яқум ва муовинони ў аксарияти шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон овоз диҳанд, Президент метавонад номзадии шахси мазкурро тақроран ё номзадии шахси дигарро пешниҳод кунад».

2.2. Робитаи мутақобилаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақомоти прокуратура

Ҳокимияти иҷроия шоҳай дуюми ҳокимият ҳисобида мешавад, ки дар моддаи 9 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи он сухан меравад. Аз нуқтаи назари фарзияи таҷзияи ҳокимият, ҳокимияти

ичроия ҳамчун ҳокимиятест, ки вазифаи он амалисозии фаъолияти икроияву амрдиҳӣ мебошад. Чӣ тавре ки А.А. Безуглов ва С.А. Солдатов қайд менамоянд: «ҳокимияти икроия бояд тибқи ҳолатҳои мушаххас, фаъолияти ҳаёти одамонро бевосита ва воқеан ташкил ва танзим кунад. Агар ба таври дигар ифода кунем, ҳокимияти икроия ҳаёти рӯзмарраи одамонро идора мекунад»²³⁷. А.М. Диноршоев дар ин бора чунин мегӯяд «таҳти мағҳуми ҳокимияти икроия низоми ягонаи иерархии баробар тобеъшудаи мақомоти давлатӣ, ки фаъолияти икроияву амрдиҳиро амалӣ менамоянд, дар назар аст»²³⁸.

Дар асоси ақидаҳои пешниҳодгардида ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳокимияти икроия ҳамчун шоҳаи ҳокимиятест, ки фаъолияти давлатиро ташкил мекунад ва барои ин соҳторҳои маҳсус лозиманд. Ҳокимияти икроия дорои низоми сершоҳаи мақомоти гуногуни давлатист, ки дар марказ ва маҳалҳо ҳайати сершумори кадрии хизматчиёни давлатӣ дорад. Дуюм ин ки, барои ин ҳатти икроия лозим аст. Дар муқоиса бо мақомоти қонунгузор ва судии давлат, ки албатта бо мартабот (субординатсия) бо ҳам вобастаанд, мақомоти ҳокимияти икроия ба иерархияи қатъӣ тобеъ мебошанд, ки он ба тобеият асос ёфтааст. Онҳо ҳукуқ доранд бевосита мақомоти тобеъро уҳдадор кунанд ва ба онҳо чӣ тавр амал кардан, ин ё он масъаларо чӣ тавр ҳал кардан, шоҳаҳои дигари ҳокимият барои икрои кадом кор ҳукуқ надоранд, дастур диҳанд²³⁹.

Мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шоҳаи икроияи ҳокимиятро Президенти ҶТ ва Ҳукумати ҶТ таъсис медиҳанд. Зимнан, дар моддаи 64 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо сарвари давлат, инчунин сарвари ҳокимияти икроия муқаррар шудааст. Ҳамзамон ҳокимияти икроия мутобиқи Конститутсия аз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст, чунки дар моддаи 64 пас аз калимаҳои «ҳокимияти икроия» дар қавсайн

²³⁷ Безуглов А.А. Солдатов С.А. Конституционное право России. – М., 2003. – С. 672.

²³⁸ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 130.

²³⁹ Чиркин В.Е. Государствоведение: учебник. Изд. 2-е., перераб. и доп. – М., 2000. – С. 293, 294.

Хукумат нишон дода шудааст. Ҳамин тариқ, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хосси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун сарвари давлат, ҳамзамон сарвари Ҳукумат муайян кардааст.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ мавқеи роҳбариқунандаро ишғол менамояд. Конститутсия ба зиммаи ӯ вазифаи таъмини ягонагии ҳокимияти давлатиро voguzor менамояд, ки аз ҷониби мақомоти қонунгузор, икроия ва судӣ амалӣ мегардад. Маҳз Президент фаъолияти мувофиқашуда ва ҳамкории мутақобилаи мақомоти ҳокимияти давлатиро таъмин менамояд. Дар ин кор аз ҷумла маънои муқаррароти дар Конститутсия ҷойдодашуда дар ҳусуси он ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кафили Конститутсия, қонунҳо ва риояи шартномаҳои байналмилалии Тоҷикистон; ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд; истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва томияти арзӣ, муттасилӣ ва пойдории давлат мебошад, фаъолияти мувофиқашуда ва ҳамкории мутақобилаи мақомоти давлатӣ ниҳон аст. Дар байни функсияҳои зикргардидаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон функсияи охиринро маҳсус қайд кардан лозим аст. Тавре В.Н. Суворов зикр менамояд: «функции конституционные Президент оид ба таъмини фаъолияти ҳамоҳанг ва ҳамкории мутақобилаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ яке аз тавсифи муҳимтарини конституционные мавқеи ӯ дар низоми ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки барои як қатор ваколатҳои мушахҳас оид ба ҳамкорӣ бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ замина ба вучуд меорад»²⁴⁰.

М.С. Сулаймонов чунин ақида дорад: «ҳамкории Президенти ҶТ бо мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо ташабbusi ҳудӣ оғоз намудани равандҳои даҳлдорро аз ҷониби Президент ва якҷоя икро кардани функсияҳои алоҳидаро дар назар дорад. Лекин ба ҳеч ваҷҳ он набояд муваққатан иваз кардани фаъолияти ягон мақоми ҳокимият бо фаъолияти сарвари давлат бошад»²⁴¹.

²⁴⁰ Суворов В.Н. Конституционный статус Президента Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2000. – С. 229.

²⁴¹ Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан. – 134

Барои муайян кардани шаклу усулҳои ҳамкории Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусиятҳои мақоми Президент ва мақоми прокуратураго аз ҷиҳати тақвияти конститутсионии онҳо ба назар гирифтан лозим аст. Асоси конститутсионии ҳамкории Президент ва прокуратураго дар навбати аввал масъалаи ташкилию кадрӣ ташкил мекунад. Аз ин рӯ, қайд кардан лозим аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои конститутсионии Президент оид ба масъалаҳои кадрӣ хеле васеъ мебошанд. Ин ба масъалаи иштироки Президент дар ташаккулёбии мақомоти прокуратура низ дахл дорад. Ваколатҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба прокуратура дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конститутсиони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар карда шудаанд. Ҷӣ тавре ки дар боби пешина қайд намуда будем, Прокурори генералии ҔТ бо розигии Маҷлиси миллӣ аз ҷониби Президенти ҔТ ба вазифа таъйин ва озод карда мешавад. Оид ба хусусиятҳои расмиёти ба вазифа таъйин намудани Прокурори генералӣ ва муовинони ў мо мавқеи худро муфассал дар боби пешинаи рисола баён намуда будем. Ягона ҷизе, ки қайд карданием, он аст ки чунин соҳти ҳуқуқӣ имконияти иштирок дар ташаккулёбии «роҳбарияти олии» Прокуратураи генералиро ҳам ба Президент ва ҳам ба Маҷлиси миллӣ – яке аз палатаҳои парламенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунад. Чунин мавқеъ аз зарурати риояи принсипи таҷзияи ҳокимият бармеояд ва як навъ дурии баробари мақомоти прокуратураго аз Президент ва аз парламент таъмин менамояд ё аз наздикии баробари мақомоти прокуратура ба онҳо шаҳодат медиҳад, ки бори дигар мақоми мустақил доштани мақомоти прокуратураго ҳамчун шоҳаи мустақили ҳокимият тасдиқ мекунад.

Тавре аллакай қайд кардем, мутобики моддаи 15 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти

прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» Прокурори генералӣ соле як маротиба ё аз рӯи зарурат дар бораи ҳолати назорати риояи дақиқ ва ичрои якхелаи қонунҳо дар ҳудуди Тоҷикистон ҳисобот медиҳад.

Ҳамкории мутақобилаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти прокуратура дар самти мазкур ба он асос меёбад, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон кафили Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҷӣ тавре ки М.С. Сулаймонов қайд мекунад: «вазифаи Президенти ҶТ ҳамчун кафили Конститутсия ва қонунҳо маҷмӯи муайяни воситаю механизмҳо (ваколатҳо) дар бар мегирад, ки ба як хел будани татбиқи меъёрҳои Конститутсия, қонунҳо, санадҳои байналмилалӣ дар ҳудуди кишвар аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ, шахсони мансабдор, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқии онҳо равона гардидааст. Ба сифати воситаю механизмҳои амалисозии вазифаи мазкур ваколатҳои назоратии Президент ва ваколатҳо оид ба амалисозии масъулияти конститутсионию ҳуқуқии мақомоти ҳокимияти давлатӣ амал мекунанд»²⁴².

Аз ин рӯ, мо гуфта метавонем, ки дар баробари ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани маърӯза оид ба вазъияти риояи қонунҳо дар кишвар мақомоти прокуратура дар шахси Прокурори генералӣ ба Президент дар амалисозии функсияи конститутсионӣ ҳамчун кафили Конститутсия ва қонунҳо мусоидат мекунад.

Дар ин сурат, қайд намудан лозим аст, ки Президенти ҶТ ба фаъолияти функционалии мақомоти прокуратура даҳолат намекунад, лекин назорати умумиро амалӣ мегардонад. Ин муқаррапот дар моддаи 7 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин муқаррар карда шудааст: «Даҳолат кардани мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои дигар, воситаҳои ахбори омма ва намояндагони онҳо, инчунин шахсони мансабдор ба фаъолияти прокуратура дар амалӣ

²⁴² Сулаймонов М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – С. 60-89.

намудани назорат ба ичрои қонунҳо, тафтиши чиноятҳо ва дигар қонунвайронкуниҳо манъ аст. Ба ҳар восита таъсир расонидан ба коркунони прокуратура бо мақсади монеъ шудан дар амалӣ намудани фаъолияти вазифавиашон ё фишор овардан бо мақсади қабул кунонидани қарори ғайриқонунӣ боиси ҷавобгарии пешбининамудаи қонун мегардад.

Прокурорҳо ва муфаттишон вазифадор нестанд, ки оид ба моҳияти парвандаҳо ва маводҳои дар истеҳсолоташон буда ягон хел тавзехот диханд, онҳоро барои шинос шудан пешниҳод кунанд, ба гайр аз ҳолатҳо ва тартибе, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд, инчунин дар ҳолатҳои гузаронидани санчишҳо бо супориши Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон»²⁴³.

Дар асоси тафсири муфассали ваколатҳои конститутсионии сарвари давлат ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки Президент ҳукуқ дорад ба фаъолияти прокуратура ҳангоми санчиши мутобиқати фаъолияти он ба уҳдадориҳои муқарраргардида даҳолат кунад. Натиҷаҳои манфии фаъолияти Прокуратураи генералӣ метавонанд барои қабул шудани қарор оид ба таҳқими роҳбарияти Прокуратураи генералӣ асос гарданд. Муқаррар намудани он, ки мақомоти прокуратура то қадом андоза назоратро таъмин карда метавонанд, масалан назорати риояи Конститутсия ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, назорати риояи ҳукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, танҳо дар натиҷаи таҳлили (ё ҳуд назорати) ҷиддӣ сурат мегирад.

Барои холисона ва пурра будани маълумот таҳқиқи корҳои анҷомдодашударо бояд мақоме гузаронад, ки аз низоми прокуратура берун бошад ва ваколатҳои дахлдор дошта бошад. Эҳтимол меравад, ки назорати сарвари давлат нисбат ба вазъи фаъолияти мақомоти прокуратура даҳолат ба чунин фаъолият ё риоя накардани моддаи 7

²⁴³ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0 / М – во юстиции РТ. – Душанбе, 2019. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM).

Қонуни конститутсиони ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» нест, чунки амалҳои зикрнамудаи Президентро ҳамчун таъсиррасонӣ ба прокурор ё муфаттиш бо мақсади таъсир расондан ба қарори қабулнамудаи онҳо ё монеъ шудан бо ягон шакл ба кори он арзёбӣ намешавад. Файр аз ин, бо сабаби он ки Президент дар идоракуни кишвар нақши стратегӣ дорад, аз ҷониби ӯ амалӣ гардидани назорат метавонад ҳамчун назорати маҳз самтҳои стратегии фаъолияти прокуратура баррасӣ гардад.

Албатта ҷунин назорат набояд бар хилофи талаботи моддаи 7 қонуни конститутсионӣ дар бораи прокуратура бошад. Дар сурати амалисозии назорати президентӣ бояд мавриди омӯзиш тавсифҳои муҳим қарор гиранд, на ҳолатҳои хусусӣ ё ҷудогона, далелҳо, аз ҷумла вобаста ба амалҳои мурофиавии муфаттишон. Таҳти назорат самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура, ки бо меъёрҳои қонун муайян карда шудаанд, инчунин натиҷаҳои асосии ниҳоии кори онҳо қарор мегиранд. Дар рафти назорати фаъолияти ташкилии мақомоти прокуратура ошкор кардани ҳатоҳои роҳдодашуда, камбудиҳои алоҳида, риоя накардани талаботи қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ, муайян намудани сабабҳои онҳоро ҳамчун даҳолат ба амалисозии назорати прокурорӣ, ба фаъолияти прокуратура арзёбӣ намудан мумкин нест.

Ҳамин тариқ, дар ҷамъбаст қайд кардан лозим аст, ки ҳамкории ташкилию қадрии Президенти ҶТ ва мақомоти прокуратура ба самарарабаҳш ташкил намудани фаъолияти прокуратура равона гардида, ба принсипи таҷзияи ҳокимијат ва низоми мувозинату боздорӣ асос меёбад ва таъйиноти он мусоидат намудан ба татбиқи ягонаи талаботи Конститутсия ва қонунҳо дар тамоми ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Тавре пештар қайд кардем, ба низоми мақомоти ҳокимијати икроия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мешавад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимијати икроия мебошад, ки салоҳияти умумӣ дорад ва дар доираи ваколатҳои ҳуд риояи

Конститутсия, қонунҳои дигар, амру фармонҳои Президенти ҶТ, қарорҳои якҷояи Маҷлиси Миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ, қарорҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалии эътирофнамудаи Тоҷикистонро таъмин намуда, назорати мунтазами риояи онҳоро аз ҷониби мақомоти идораи давлатӣ анҷом медиҳад.

Вазъи ҳуқуқии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро Конститутсия, Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон», қонунҳои дигар ва фармонҳои Президенти ҶТ муайян мекунанд.

Вазъи Ҳукумат ҳамчун мақоми олии иҷроияи ҳокимияти давлатӣ бо ваколатҳои он таъмин мегардад, ки дар Конститутсияи ҶТ ва Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар шудаанд. Доираи ваколатҳои Ҳукумати ҶТ ҳамчун мақоми олии ҳокимияти иҷроия хеле васеъ мебошад: Ҳукумат дар татбиқи сиёсати дохилий ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирок мекунад, роҳбарии босамари иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангиро таъмин менамояд, ба низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия роҳбарӣ мекунад, барномаҳои мақсадноки давлатиро таҳия ва татбиқи онҳоро таъмин мекунад, ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дорад.

Ҳукумати ҶТ ва мақомоти прокуратура дар доираи фаъолияти худ инчунин ҳамкории муайяннеро анҷом медиҳанд. Чунин ҳамкорӣ маҳсусан дар ду самт дида мешавад – ташкили мубориза бо ҷинояткорӣ ва амалисозии назорати риояи якхелаи қонунҳо аз ҷониби мақомоти ҳокимияти иҷроия.

Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» ваколатҳои зерини Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар самти таъмини қонуният, ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон, мубориза бо ҷинояткорӣ муқаррар мекунад: дар таҳия ва татбиқи сиёсати давлатии таъмини амнияти шаҳс, ҷамъият ва давлат чораҳо меандешад, доир ба таъмини қонуният, ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрвандон дар бобати

муҳофизати моликият ва тартиботи ҷамъиятӣ, оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ ва дигар ҳодисаҳои барои ҷамъият ҳатарнок тадбирҳо меандешад, доир ба таъминоти ташкилӣ, рушд, таҳқим баҳшидани заминай моддию техникии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ тадбирҳо меандешад ва онҳоро амалӣ мекунад.

Таи солҳои охир мушкилоти вобаста ба мубориза бо ҷинояткорӣ ба мушкилоти асосии соҳаи таъминоти қонуният дар кишвар мубаддал гаштааст. Барои ҳалли он ҳамкории мутақобилаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти прокуратура аҳаммияти аввалиндарача дорад. Моддаи 10 Қонуни конституцioniи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» чунин муқаррар кардааст, ки: «Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва прокурорҳои тобеи он фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ, мақомоти амният, мақомоти андоз, мақомоти гумрук ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқро оид ба мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ҳамоҳанг месозанд»²⁴⁴. Аз мазмuni меъёри мазкур бармеояд, ки яке аз функсияҳои прокуратура мувоғиқасозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ҳангоми ичро кардани вазифаашон оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ мебошад. Лекин прокурор ташкилкунандai мубориза бо ҷинояткорӣ нест. Ташкилкунандai ин мубориза давлат дар шахси мақомоти ҳокимиyaти давлатӣ: қонунгузор ва ичроия мебошад. Маҳз онҳо бояд самтҳои асосии мубориза бо ҷинояткориро муайян кунанд. Он бояд бо роҳи андешидани тадбирҳои қонунгузорӣ ва иқтисодӣ, ичрои амалҳои муайян, аз ҷумла аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, ки қисми мақомоти ҳокимиyaти ичроия мебошанд, ҳалли худро ёбад. Прокурор танҳо фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқро дар самти муайян ҳамоҳанг месозад ва ҳамзамон назорати риояи қонунҳоро анҷом медиҳад.²⁴⁵ Ҳамоҳангсозӣ имконият медиҳад, ки ҷараёни баамаломада ба таври амиқу ҳаматарафа арзёбӣ гардад, тамоюлҳои манғӣ

²⁴⁴ Қонуни конституцioniи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» // Адлия: Централиз. банк правовой информации РТ. Версия 6.0 / М– во юстиции РТ. – Душанбе, 2019. – 1 электрон. опт. диск (CD – ROM).

²⁴⁵ Координация деятельности правоохранительных органов по борьбе с преступностью: научно-методические рекомендации. – М., 2001. – С. 5

ва мушкилоте, ки диққати аввалиндарачаро талаб мекунанд, ошкор карда шаванд, муносибату арзёбии ягона пайдо карда шаванд ва чораҳои мувофиқашуда анҷом дода шаванд. Ҳамоҳангсозӣ имкон медиҳад, ки ба кӯшишҳои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ чӣ вобаста буданаш, ҳалли қадом масъалаҳо бояд ба сатҳи дигар гузаронда шавад, муайян карда шавад.

Самти дуюми ҳамкории мақомоти прокуратура ва Ҳукумат назорати риояи қонунҳо аз тарафи мақомоти ҳокимияти икроия ба ҳисоб меравад. Риояи қонунҳо танҳо дар он сурат босамар хоҳад буд, агар назорати воқеиву ҳаматарафаи ин ҷараён, ки бе ҳокимияти икроия имконнопазир аст, дар доираи ваколатҳо ба роҳ монда шавад, чунки он дар ин ё он сатҳи фаъолияти назоратиро амалӣ карда, бо мақомоти прокуратура ҳамкорӣ мекунад, ки дар навбати худ назорати риояи қонунҳоро аз ҷониби сохторҳои сершумори назоратии ҳокимияти икроия ба роҳ мемонад. Прокурори генералӣ метавонад дар кори Ҳукумати ҶТ иштирок қунад, кормандони прокуратура ҳуқуқ доранд бемамониат ба бинои вазорату идораҳо, инчунин мақомоти икроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ворид шаванд.

Дар асоси меъёрҳои қонунгузории амалкунанда прокуратура назорати риояи қонунҳоро аз тарафи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, идораҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии намояндагӣ ва мақомоти икроияи ҳокимияти давлатӣ амалӣ менамояд. Таҳти мавзӯи назорат фармонҳои Президенти ҶТ, қарору амрҳои Ҳукумати ҶТ қарор намегиранд.

Ҳамин тарик, назорати прокурорӣ айни ҳол доираи васеи мақомоти икроия: вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва мақомоти икроияи дигари маҳаллии ҳокимияти давлатиро фаро мегирад. Вазифаи назорати прокуратура таъмини мувофиқати санадҳои қабулнамудаи мақомоти икроияи ҳокимияти давлатӣ ва шахсони мансабдори онҳо, Конститутсия, қонунҳо, инчунин риояи дақиқи онҳо мебшад.

Дар баробари амалисозии назорат, мақомоти прокуратура икрои бечунучарои талаботи қонунгузории конститутсионӣ ва қонунгузории

соҳаи дигарро, ки ба мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатӣ, роҳбарони онҳо ва шахсони мансабдори дигар равона гардидаанд, ҳам дар қисми риояи манфиатҳои давлат ва ҳам риояи ҳукуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, иттиҳодияҳои ҷамъиятий ва ташкилотҳои дигар, ҷуброни зарари моддии ба онҳо дар натиҷаи амалҳои мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатӣ расондашударо мушоҳида мекунанд. Нисбати санадҳои ҳукуқие, ки бар хилоғи қонун мебошанд, прокурор ба мақоми қабулнамудаи санад ё мақоми болоии ҳокимият эътиroz меорад. Вобаста ба ҳусусият ва вазнини ҳукуқвайронкунӣ шахсони мансабдори ба он роҳдода метавонанд бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба ҷавобгарии интизомӣ, маъмурӣ ё ҷиноятӣ қашида шаванд. Ба ҷавобгарӣ қашидани шахсони мансабдорро прокурор дар ҳучҷатҳои даҳлдори таъсиррасонии прокурорӣ – пешниҳодҳо дар ҳусуси бартараф намудани қонуншиканӣ, огоҳии пешакии ғайриимкон будани қонуншиканӣ масъалагузорӣ мекунад. Ғайр аз ин, прокурор ваколат дорад, ки оид ба оғоз намудани истеҳсолоти парвандаи ҳукуқвайронкунии маъмурӣ қарори асоснок қабул қунад, инчунин дар сурати мавҷудияти асосҳо барои таҳмин намудани он ки риоя нагардидани ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳусусияти ҷиноятӣ дорад, ҷораҳоеро андешад, ки шахсони онро содирнамуда мутобики Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо таъқиби ҷиноятӣ фаро гирифта шаванд. Мақом ё шахси мансабдоре, ки барои бартараф намудани қонуншикании дар пешниҳод нишондодашуда ваколатдор мебошад, уҳдадор аст, дар муҳлати на дертар аз як моҳ ҷораҳо андешида, дар ин бора ба прокурор ҳабар диҳад.

Бо ёрии ҷораҳои таъсиррасонии прокурорӣ прокуратура диққати шахсони мансабдори мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатиро ба камбудиву норасоиҳои дар фаъолияташон роҳдода, ки боиси ичро накардан ё нодуруст фахмидани талаботи қонунгузорӣ мегарданд ва асоси интизоми давлатиро ташкил мекунанд, ҷалб менамояд. Эътиrozу пешниҳод ва қарорҳои прокуратура ба роҳбарони мақомоти идораи

давлатӣ имкон медиҳанд, ки камбудию норасоиҳои дар кори онҳо ошкоршуда бартараф карда шаванд, самараи идоракунӣ афзун гардонда шавад. Ҷузъи муҳимми кори прокуратура оид ба назорат – таъмини риояи талаботи қонунгузорӣ оид ба баррасии муроҷиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ мебошад.

Ҳусусиятҳои хосси назорати прокурорӣ оид ба қонунӣ будани идоракунӣ дар он аст, ки асоси ягонаи аз тарафи прокуророн истифода шудани ваколатҳои ба онҳо пешниҳодшуда дар ҳусуси ба ҷавобгарӣ қашидани шахсони мансабдор, риоя нашудани қонун мебошад. Прокуророн фаъолияти мақомоти икроия ва шахсони мансабдори онҳоро танҳо аз ин ҷиҳат арзёбӣ карда метавонанд, то ин ки ин корро бе даҳолат кардан ба арзёбии мақсаднок будани мазмuni онҳо анҷом диханд.

Барои ҳамчун ба қонун муҳолифаткунанда арзёбӣ шудани санади ҳуқуқӣ, ки ба прокурор барои пешниҳод ё эътиroz овардан, ё ба суд бо талаби беэътибор донистани чунин санадҳо муроҷиат намудан ҳамчун асос хизмат мекунад, инҳо мебошанд: мувоғиқат накардани санадҳои ҳуқуқӣ ба меъёрҳои дар қонун муқарраргардида, таҳрифи маънои онҳо, берун баромадан аз доираи ваколатҳое, ки ба мақоми қабулнамудаи ин санади ҳуқуқӣ пешниҳод шудаанд, риоя накардани шакл ва расмиёти нашри санадҳои ҳуқуқӣ.

Ҳамин тарик, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо мақомоти икроияи ҳокимияти давлатӣ тибқи қонунгузории амалкунанда назорати риоя шудани қонунҳоро аз ҷониби вазоратҳо, қумитаҳои давлатӣ ва мақомоти икроияи дигари ҳокимияти давлатӣ, инчунин ба қонунгузорӣ мувоғиқ будани санадҳои ҳуқуқии қабулнамудаи онҳоро анҷом медиҳад; фаъолияти як қатор мақомоти икроияи ҳокимияти давлатиро оид ба мубориза бо ҷинояткорӣ ҳамоҳанг месозад, бо мақомоти икроияи ҳокимияти давлатӣ дар соҳаҳои гуногуни муносибатҳои ҳуқуқӣ ҳамкорӣ менамояд.

Хангоми баррасии ҳамкории мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла Президенти ҶТ бо прокуратура, баҳсҳои дар илм вучуддоштаро оид ба дохил намудани мақомоти прокуратура ба низоми мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатӣ аз мадди назар дур мондан мумкин нест. Қайд намудан лозим аст, ки дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ оид ба масъалаи мазкур ду нуқтаи назар вучуд дорад.

Дар доираи нуқтаи назари якум, ки онро як қатор олимони хориҷӣ пешниҳод мекунанд, прокуратура мақоми «ҳокимияти президентист». Чунин мавқеъро якчанд олими рус низ дастгирӣ мекунанд.²⁴⁶ Мавқеи онҳо ба он асос меёбад, ки дар Федератсияи Россия Президенти ФР ба ягон шоҳаи ҳокимият дохил намешавад, бинобар ин, онҳо ба чунин хулоса меоянд, ки ҳокимияти мустақили президентӣ вучуд дорад. Зимнан, олимони рус чунин пешниҳод доранд, ки прокуратура ба мақоми ҳокимияти президентӣ табдил дода шавад. Масалан, П. Кулагин пешниҳод мекунад, ки мақомоти прокуратураго тавре ба мақомоти ҳокимияти президентӣ табдил додан лозим аст, ки онҳо функсияҳои асосии худро оид ба назорати риояи дақиқ ва яхелаи қонунҳо нигоҳ дошта, мавқеъ ва нақши прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ тағиیر дода шавад, яъне мақомоти прокуратура бояд дар зери «боли президент» қарор гиранд ва ба мақоми ҳокимияти президентӣ табдил ёбанд.²⁴⁷ Чунин ақидаашро олими рус бо он асоснок мекунад, ки таъйиноти асосии мақомоти прокуратура назорати риояи дақиқ ва яхелаи қонунҳо мебошад. Функсияҳои прокуратура дар ин самт ба функсияҳои президент хеле монанданд. Аз ин рӯ, ваколатҳои прокуратура бояд бештар ба президенти кишвар барои амалисозии ваколатҳояш кумак расонанд.²⁴⁸ Инчунин ӯ қайд мекунад, ки прокуратура низоми ягонаи марказонидашударо ташкил мекунад ва дар он прокуророни поёнӣ ба прокуророни болоӣ ва Прокурори генералӣ

²⁴⁶ Чуглазов Г., Кулагин П. Прокуратура должна стать органом президентской власти // Законность. – 2001. – № 1. – С. 18-22.

²⁴⁷ Ҳамон ҷо. – С. 18-22.

²⁴⁸ Ҳамон ҷо. – С. 18-22.

тобеъ мебошанд. Зимнан, пешбинӣ нашудааст, ки Прокурори генералӣ ба кӣ тобеъ мебошад. Дар ин сурат мақомоти прокуратура ба президенти кишвар ҳамчун сарвари давлат тобеъ мегарданд²⁴⁹.

Ба фикри мо, бо мавқеи пешниҳодгардида розӣ шудан хеле душвор аст. Дар ҳолати мазкур маънои мустақилияти ниҳоди прокуратура аз даст дода мешавад, инчунин баъзе муҳолифатҳои вобаста ба самти фаъолияти Президент ва прокуратура ба миён меоянд, масалан, вобаста ба дастгирӣ намудани айбдоркунӣ аз ҷониби прокурор дар суд ва амалисозии авф аз ҷониби президент.

Дигар нуктаи назари дар байни олимон маъмул – ин мансуб доностани мақомоти прокуратура ба низоми мақомоти ҳокимияти икроия мебошад. Ин мавқеъро мутахассисони соҳаи ҳукуки маъмурий дастгирӣ мекунанд²⁵⁰. Онҳо аз ҷумла зикр менамоянд, ки ҳусусияти маъмуриву идоравии ваколатҳои прокурор ҳангоми назорати риояи қонунҳо аз он шаҳодат медиҳад, ки он мақоми ҳокимияти икроия мебошад ва бояд ҳамчун идораи мустақил ё дар доираи вазорати адлия ба сохтори он дохил шавад.

Дар байни олимони ватаний мавқеи мазкурро, чӣ тавре ки пештар қайд кардем, А.М. Диноршоев дастгирӣ мекунад. Аз ҷумла, ӯ пешниҳод намуда буд, ки ислоҳоти мақомоти прокуратура гузаронда шавад, ки моҳияти он дохил намудани мақомоти прокуратура ба низоми вазорати адлия ва voguzor кардани функцияҳои назоратӣ ба зиммаи мақомоти даҳлдори ҳокимияти давлатӣ аст. Дар ин сурат Прокурори генералӣ бояд вазифаи муовини якуми вазири адлияро ишғол кунад ва аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин карда шавад. Зимнан, вазифаи асосии прокуратура бояд намояндагӣ кардани манфиатҳои давлат дар ҳама марҳалаҳои мурофиаи судӣ бошад²⁵¹.

²⁴⁹ Чуглазов Г., Кулагин П. Прокуратура должна стать органом президентской власти // Законность. – 2001. – № 1. – С. 18-22.

²⁵⁰ Дмитриев Ю.А., Черемных Г.Г. Разделение властей и правовая природа органов прокуратуры // Юрист. – 1997. – № 6. – С. 30; Черемных Г. Г. Судебная власть в Российской Федерации: современное состояние и перспективы развития: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 1999. – С. 11.

²⁵¹ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 187.

Бо мавқеъҳои пешниҳодгардида мо ҳам розӣ шуда наметавонем. Ин муаллифон ҳаминро ба инобат нагирифтаанд, ки дар давлатҳое, ки мақомоти прокуратура ба низоми ягон мақомот дохил карда шудаанд, чунин ҳолат ба амалисозии функсияи таъқиби чиноятӣ афзалият медиҳад, то ба сифати мақоми ҳокимияти айбдоркунанда амал мекунад, ҳол он ки дар баъзе кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон функсияи асосии прокуратура назорати қонуният, аз ҷумла ҳам дар фаъолияти мақомоти ичроия мебошад. Расмиёти ташкил намудани прокуратура ва ба зиммаи он гузоштани баъзе ваколатҳои ичроияву амрдиҳӣ барои хусусияти маъмурӣ доштани он асос намегардад, ки ба салоҳияти мақомоти назоратӣ хос аст ва пеш аз ҳама, барои он ки ваколатҳои прокурорӣ ба раванди таҳқиқи ичрои ҷазо, нигоҳдории дастгиршудагон ба прокурор имкон медиҳанд, ки мурофиаи мазкурро оғоз кунад ё дар сурати гайриқонунӣ будани он қатъ карда, фавран масъалаҳои дигари оперативиро ҳал кунад. Лекин дар ин сурат ҳам прокурор ҳуқуқ надорад қарори ниҳоиро қабул кунад: санадҳои ҳуқуқии гайриқонуни мақомоти ичрои ҷазои чиноятиро бекор кунад, нисбат ба шахсони мансабдор мӯҷозоти интизомиро татбиқ кунад, дар содир намудани чиноят гунахкор донад ва ғайра. Ҳамаи ин далелҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки мақомоти прокуратура ба низоми мақомоти ҳокимияти ичроия дохил намешаванд.

Дар натиҷаи тадқиқоти анҷомдода шуда мо ба чунин ҳулоса омадем, ки мақомоти прокуратура ба низоми мақомоти ҳокимияти ичроия дохил намешаванд, чунки онҳо мақоми мустақилу марказонидашудаи ҳокимияти давлатӣ мебошанд, ки аз номи давлат назорати риояи Конститутсияи ҶТ, қонунҳои дар ҳудуди кишвар амалкунанда, аз ҷумла риоя гардидани қонунҳоро аз ҷониби мақомоти амалисозандай фаъолияти оперативию ҷустуҷӯӣ, таҳқиқ, назорати риояи қонунҳо аз ҷониби маъмурияти мақомоту муассисаҳои ичрои ҷазои чиноятӣ, ки дар он прокурор дорои ваколатҳои муайянни идоравию амрдиҳӣ мебошад, анҷом медиҳанд; ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар

мубориза бо чинояткорӣ, назорати риояи қонунҳо ҳангоми гузарондани санчиши фаъолияти соҳибкорӣ аз ҷониби мақомоти назорати давлатӣ ва додани иҷозат барои гузарондани он; гузарондани ташхиси зиддикоррупсионии қонунҳоро анҷом медиҳанд, ки пурра ба доираи ваколатҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия ва соҳторҳои он доҳил мешаванд. Дар ин самти муносибатҳои ҳуқуқӣ Прокурори генералии ҶТ ба Президенти ҶТ ҳамчун сарвари давлат, ки фаъолият ва ҳамкории мувофиқашудаи мақомоти ҳокимияти давлатиро таъмин намуда, моҳиятан роҳбарии низоми ҳокимияти иҷроияро амалӣ мегардонад ва дар назди халқ, ҷамъият ва давлат барои риояи Конститутсияи ҶТ дар тамоми худуди кишвар масъул мебошад, тобеъ аст.

2.3. Ҳамкории мақомоти судӣ бо прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Амали Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1994 аз он шаҳодат медиҳад, ки асосҳои заминавии соҳтори давлати тоҷикон, асосҳои соҳти конститутсионии он, арзиши олӣ эътироф гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки дар Конститутсия тақвият ёфтаанд, барои ташаккулёбӣ ва рушди муносибатҳои гуногун дар байни субъектҳои мухталиф заминаи устувори ҳуқуқӣ ба вучуд овардаанд. Яке аз ин муносибатҳо муносибатҳое мебошанд, ки дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мувофиқан муносибатҳое, ки дар байни мақомоти прокуратура бо мақомоти дигари ҳокимияти оммавӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти он ба миён меоянд, нақши ин ниҳоди давлатиро дар низоми мақомоти мазкур муайян мекунанд.

Аз ҷумлаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки бо он прокуратура ҳамкории зич дорад, мақомоти судӣ мебошанд, ки дар маҷмӯъ ҳокимияти судӣ ном бурда мешаванд. Муносибатҳои мутақобилаи байни мақомоти судӣ ва прокуратура аз лаҳзай пайдошавии онҳо шурӯъ мегарданд. Бо назардошти ҳолати мазкур ва мавҷудияти масъалаҳои

бешумори баҳснок дар илм оид ба муносибатҳои суд ва прокуратура дар партави ислоҳоти судию ҳуқуқии дар Тоҷикистон идомаёбанда баррасии асосҳои конституционии муносибатҳои прокуратура ва суд хеле муҳим ҳоҳад буд.

Тавре Ф.М. Кобзарев зикр менамояд: «маҳз муқаррароти заминавии дар Конститутсия тақвиятёфта ҳам прокуратура ва ҳам судро ба амалисозӣ ва рушди минбаъдаи муносибатҳои асоснок ва боз ҳам зичи ҳуқуқию ташкилӣ водор месозад, ки ноил шуданро ба мақсаду вазифаҳои ба ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуни шаҳрвандон, ҷомеа ва давлат вобастабуда таъмин менамоянд. Зимнан, диққати асосӣ бояд ба тасвияи мақсаду вазифаҳои умумӣ равона гардад, ки шарти қатъии ҳамкории мусбати прокуратура ва суд буда, моҳияти онҳо дар меъёрҳои конституционӣ тавсеа ёфтааст ё бевосита аз мазмуни онҳо бармеояд»²⁵².

Зикр намудан лозим аст, ки аз лаҳзаи истиқлолияти давлатӣ ба даст овардани Тоҷикистон вазъи ҳуқуқии мақомоти судӣ дар қиёс бо он ки дар давраи шӯравӣ буд ва дар он мағҳуми «ҳокимияти судӣ» вуҷуд надошт, тағйир дода шуд. Аввалин маротиба мағҳуми «ҳокимияти судӣ» дар Тоҷикистон дар Эъломия дар бораи истиқлолияти давлатӣ аз 24 августи соли 1990 истифода гардид, ки дар он принсиipi таҷзияи ҳокимият тақвият ёфта буд. Минбаъд мағҳуми мазкур дар Конститутсияи соли 1994 ва қонунҳои конституционие, ки низоми судии кишварро танзим менамоянд, тавсеа ёфт.

Лекин, бо нуқтаи назари олимони ватанӣ розӣ шудан даркор аст, ки гарчанде мағҳуми «ҳокимияти судӣ» дар Конститутсия ва қонунугузории кишвар тақвият ёфта бошад ҳам, мазмуни он шарҳ дода нашудааст. Дар ин бора Х.М. Ғафуров чунин ақида дорад: «на Конститутсияи ҶТ, на дигар санадҳои ҳуқуқӣ мағҳуми ҳокимияти судиро шарҳ намедиҳанд ва ин ҳол аниқ муайян намудани мазмун ва тафсири онро хеле душвор мегардонад»²⁵³.

²⁵² Кобзарев Ф.М. Конституционно-правовые основы взаимодействия прокуратуры и суда // Проблемы в российском законодательстве. – 2013. – №3. – С. 8.

²⁵³ Ғафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: Сравнительно-правовой анализ: дис. ...

Дар ҳақиқат, набудани шарҳи аниқи ҳокимияти судӣ дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ боиси пайдо шудани баҳсҳои бешумор мегардад. Аз моҳияти он бармеояд, ки ҳокимияти судӣ на танҳо ҳамчун низоми мақомоти амалисозандай ҳокимияти судӣ, балки ҳамчун имконияти ба қонун асосёфтаи мақомоти мазкур барои икрои амалҳои муайян фаҳмида шавад.

Ҳамин тарик, ақидаҳои олимони хориҷа, аз ҷумла олимони русро таҳдил намуда, Х.М. Гафуров зикр менамояд, ки олимони соҳаи назарияи давлат ва ҳуқуқ ҳокимияти судиро ҳамчун «шоҳаи маҳсуси мустақили ҳокимияти давлатӣ», ки тавассути баррасӣ ва ҳалли ошкоро, мубоҳисавӣ ва чун қоида, машваратии баҳсҳо оид ба ҳуқуқ дар ҷаласаи судӣ амалий мегардад» муайян кардаанд. Мутахассисони соҳаи ҳуқуқи мурофиавӣ ва сохтори суд ҳокимияти судиро ҳамчун «имконияту ҳусусияти мақоме, ки дар дастгоҳи давлатӣ (суд) барои таъсиррасонӣ ба рафтори одамон ва равандҳои иҷтимоӣ мавқеи хосса дорад» ё «ваколатҳои ба мақомоти маҳсуси давлат – судҳо пешниҳодгардида оид ба ҳалли масъалаҳои ба салоҳияти онҳо мансубдонисташуда, ки ҳангоми татбиқи ҳуқуқ ба миён меоянд ва амалисозии ин ваколатҳо ба воситаи мурофиаи судии конститутсионӣ, гражданӣ ва ҳакамӣ сурат мегирад» муқаррар кардаанд»²⁵⁴.

Бинобар ин, шарҳи пешниҳоднамудаи В.А. Лазарева оид ба ҳокимияти судӣ, ки тибқи он «ҳокимияти судӣ – ваколати истисноии идоравии ба судҳои Федератсияи Россия тааллуқдошта оид ба ҳалли баҳсҳои дар ҷамъият пайдошавандай дорои ҳусусияти ҳуқуқӣ бо роҳи татбиқи адолати судӣ ва қабул намудани қарорҳои ҳатмӣ» мебошад»²⁵⁵.

Дар адабиёти илмии ватанӣ инчунин баъзе олимон дар бораи ҳусусияти ҳокимияти судӣ ақидаҳои худро баён намудаанд. А.М. Диноршоев чунин зикр менамояд: «ҳокимияти судӣ, ин маҷмӯи судҳо ё

канд. юрид. наук. – М., 2006. – 198 с.

²⁵⁴ Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: Сравнительно-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 198 с.

²⁵⁵ Лазарева В.А. Судебная власть. Судебная защита. Судебный контроль: понятие и соотношение: лекции - очерки. – Самара, 2000. – С. 20.

намояндагони алохидай корпуси судӣ нест, ки ҳокимияти судиро амалӣ месозанд. Ҳокимияти судӣ функсияи амалисозии фаъолиятест, ки ба ваколатҳои ба он тааллукдошта асос ёфтааст».²⁵⁶ Боз ӯ қайд мекунад, ки «ҳокимияти судӣ соҳтори бо қонун муқарраршудаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки барои амалисозии адолати судӣ аз рӯи ҳама гурӯҳҳои парвандаҳо ва назорати қонунӣ будани қарорҳои мақомоти давлатӣ бо мақсади ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои инсон ва шаҳрванд пешбинӣ шудааст».²⁵⁷ И. Р. Шодиев чунин ақида дорад, ки мағхумҳои «низоми судӣ» ва «ҳокимияти судӣ»-ро бо ҳам монанд кардан мумкин нест. Фарқияти байни ин ду мағхумро ӯ дар он мебинад, ки ҳокимияти судӣ ҳамчун навъи ҳокимияти давлатӣ имконият дорад на танҳо ин ё он санади ба рафтори одамон вобастаро қабул кунад, балки пурра дар ҳаёт онро татбиқ кунад²⁵⁸.

Бо нуқтаи назари баённамудаи олимони ватанӣ Х.М.Faфуров розӣ нест. Ӯ чунин зикр менамояд: «бо шарҳи мағхуми ҳокимияти судӣ, ки на танҳо ваколатҳои идоравӣ, балки амалисозии онҳоро дар бар мегирад, розӣ шудан мушкил аст. Ҳокимият, новобаста ба он, ки амалӣ шудааст ё не, ҳокимият аст. Раванди амалисозии он аз доираи ин маънои ҳокимият берун мебошад. Ҳокимият танҳо иқтидор, имкониятҳо, ваколатҳое мебошад, ки метавонанд татбиқ шаванд ё татбиқ нашаванд. Ҳусусияти ҳокимият, нишонаҳои он аз ин тағиیر намеёбанд»²⁵⁹.

Пеш аз он ки мавқеи худро нисбат ба масъалаи муҳокимашаванд майян қунем, муайян кардани аломатҳои ҳокимияти судиро лозим мешуморем. В.М. Оробетс як қатор аломатҳои асосиеро қайд намудааст, ки ҳокимияти судиро тавсиф мекунанд: ҳокимияти судӣ ҳокимияти давлатиест, ки дорои ҳусусияти воқеии идоравӣ мебошад; ҳокимияти судӣ ваколат оид ба ҳалли баҳсҳои ҳусусияти ҳукуқидоштаи байни

²⁵⁶ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 146.

²⁵⁷ Ҳамон ҷо. – С. 149

²⁵⁸ Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – начало XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2010. – С. 14

²⁵⁹ Гафуров Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: Сравнительно-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук. – М.2006. – 198 с.

субъектони хуқуқӣ ва масъалаҳои дигар аст; ҳокимияти судиро мақомоти махсуси давлатӣ амалӣ мегардонанд; ҳокимияти судӣ дар шаклҳои махсуси мурофиавӣ амалӣ мегардад; дар натиҷаи амалисозии ҳокимияти судӣ санади хуқуқие қабул карда мешавад, ки он санади ҳатмии хуқуқтатбиқунанда буда, ҳамчун далели хуқуқӣ амал мекунад; ҳокимияти судӣ баҳсҳои хуқуқии дар байни субъектони муносибатҳои хуқуқӣ баамаломадаро ҳал мекунад²⁶⁰.

А.М. Диноршоев дар навбати худ чунин аломатҳои ҳокимияти судиро пешниҳод менамояд:

1. Ҳокимияти судӣ низоми мақомоти ҳокимияти давлатист, ки дорои ваколатҳои идоравӣ оид ба амалисозии адолати судӣ мебошад. Адолати судӣ шакли махсуси амалисозии ҳокимияти судӣ мебошад, ки танҳо ба судҳо хос аст.

2. Вазифаҳои ҳокимияти судӣ танҳо бо амалисозии адолати судӣ маҳдуд намегарданд. Ба амалисозии ваколатҳои назоратии ҳокимияти судӣ, ки тавассути назорати конститутсионӣ ва назорати судии қонунӣ будани қарорҳо ва амалҳои ҳокимияти қонунгузор ва икроия аҳаммияти бештар дода мешавад.

3. Ҳокимияти судӣ дар байни мақомоти давлатӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун миёнарав амал карда, назорати риояи хуқуқҳои инсон ва шаҳрвандро амалӣ мегардонад. Дар сурати поймол шудани хуқуқҳои худ аз ҷониби мақомоти давлатӣ шаҳрванд бо мақсади барқарор намудани хуқуқҳои худ ба суд муроҷиат менамояд.

4. Барои он ки ҳокимияти судӣ вазифаҳои ба зиммааш гузошташударо икро кунад, он бояд ҳокимияти қонунӣ бошад. Бинобар ин, сохтори он бояд ба таври аниқ дар қонун муқаррар карда шавад. Таъсисидҳии судҳои фавқулода бояд манъ карда шавад.²⁶¹

Дар асоси ин гуфтаҳо мо ба чунин хулоса омадем, ки ҳокимияти судӣ ҳамчун шакли ҳокимияти давлатӣ ба мақомоти махсуси давлатӣ – судҳо

²⁶⁰ Оробец В.М. Трудовая юстиция в зарубежных странах и проблемы её становления в Российской Федерации: дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2006. – С. 40-41.

²⁶¹ Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2007. – С. 149.

тааллук дорад, ки ба низоми судии кишвар мансубанд. Ҳокимияти судӣ тавассути мурофиаи судии конститутсионӣ, гражданиӣ, маъмурӣ, чиноятӣ ва иқтисодӣ амалӣ мегардад. Ҳокимияти судӣ ба ҳукуқ асос ёфта, тавассути татбиқи ҳукуқ барои ҳалли баҳсҳои дар ҷомеа бамиёномада, ки даҳолати судро талаб мекунанд, амалӣ карда мешавад. Салоҳияти ҳокимияти судӣ бо қонун танзим шудааст.

Ҳамин тарик, ҳокимияти судӣ ваколатҳои ба мақомоти маҳсуси давлатӣ – судҳо пешниҳодгардида оид ба ҳалли масъалаҳои ба салоҳияти онҳо мансубдонисташуда, ки ҳангоми татбиқи ҳукуқ ба миён меоянд ва амалисозии ин ваколатҳо тавассути мурофиаи судии конститутсионӣ, гражданиӣ, маъмурӣ, чиноятӣ ва иқтисодӣ бо риояи шаклҳои мурофиавие, ки барои қонунӣ ва боадолатона будани қарорҳои қабулнамудаи суд кафолат медиҳад, амалӣ мегардад. Ягон мақоми дигари давлатӣ ё шахси мансабдор ҳукуқ надорад вазифаҳои судиро соҳибӣ кунад. Тартиби таъсисдиҳии судҳо, рӯйхати онҳо бо Конститутсиияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои конститутсионӣ муқаррар карда мешаванд. Даҳолат намудан ба фаъолияти судӣ чиноят ба зидди адолати судӣ ҳисобида шуда, боиси ба ҷавобгарии чиноятӣ кашида шудан мегардад. Ҳамзамон, мустақилияти судяҳо чунин маъно дорад, ки худи онҳо ҳукуқ надоранд ҳангоми баррасии парванда ба ақидаи ягон шахси дигар тобеъ бошанд. Мустақилияти ҳокимияти судӣ маънои онро дорад, ки судҳо ваколатҳои худро мустақилона амалӣ месозанд. Ягон кас, ба ғайр аз суди зинаи болоӣ қарорҳои судро назорат ва тафтиш намекунад. Қарорҳои суд ягон хел тасдиқуниро талаб намекунанд. Судҳо низоми маҳсуси худро таъсис медиҳанд, ки он ба соҳторҳои дигари давлатӣ доҳил намешавад. Аз ҷиҳати ташкилий судҳо ба ягон мақом тобеъ намебошанд. Албатта судҳо бо мақомоти ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия ҳамкорӣ доранд, лекин чунин ҳамкорӣ дар доираи қонун анҷом дода мешавад, ки он мустақилияти судяҳо ва тобеияти онҳоро танҳо ба қонун кафолат медиҳад.

Ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути низоми маҳсус

ташкىлдодашуудаи судҳо амалӣ карда мешавад, ки он маҷмӯи судҳои ҳама намуд ва зинаҳои дар Конститутсия ва қонунҳои конститутсионӣ зикргардидаро дар бар мегирад ва он бо мақсади татбиқи ҳокимияти судӣ мутобиқи сохти марзию маъмурии кишвар сурат мегирад. Судҳо дар низоми судӣ, чун қоида, аз ҳамдигар бо салоҳияти мавзӯй, дараҷаи ҳокимияти судӣ ва доираи ваколатҳо нисбат ба соҳторҳои алоҳидаи худи он низом фарқ меқунанд.

Низоми судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣ, Суди ҳарбӣ, суди Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, суди вилоятҳо, суди шаҳри Душанбе, суди шаҳрӣ ва ноҳиявӣ, Суди иқтисодии Вилояти Муҳтори Кӯҳистони Бадаҳшон, суди иқтисодии вилоятҳо ва шаҳри Душанбе иборат аст²⁶².

Мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми судии назорати конститутсионӣ, ки ҳокимияти судиро мустақилона ва бо ихтиёри худ тавассути мурофиаи судии конститутсионӣ амалӣ мегардонад, Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Мутобиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июни соли 2014 «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» мақоми олии судӣ оид ба парвандаҳои гражданиӣ, ҷиноятӣ, ҳуқуқвайронкуни маъмурӣ ва дигар парвандаҳои дар тобеияти судҳои доираи ваколаташон умумӣ Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, назорати судиро бо шаклҳои мурофиавии муқаррарнамудаи қонунгузорӣ аз болои фаъолияти онҳо амалӣ менамояд ва оид ба масъалаҳои таҷрибаи судӣ эзоҳ пешниҳод менамояд.

Мутобиқи Конститутсияи ҶТ ва қонуни конститутсионии мазкур Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми олии судӣ оид ба ҳалли баҳсҳои иқтисодӣ, парвандаҳои дигари вобаста ба фаъолияти соҳибкорӣ ва намуди дигари фаъолияти иқтисодӣ, инчунин парвандаҳои

²⁶² Алимов С.Ю., Диноршоев А.М., Салоҳидинова С.М. Конституционное право Республики Таджикистан: учебник / Под общей ред. А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2017. – С. 467.

дигари баррасинамудаи судҳои иқтисодӣ буда, назорати судии фаъолияти Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадаҳшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбери оид ба масъалаҳои иқтисодии ба ин судҳо тобеъ амалӣ намуда, барои ташкили кори Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадаҳшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе, таъминоти моддию техникии онҳо, хоста гирифтани ва тайёр намудани номзадҳо ба вазифаи судя, такмили ихтисоси судяҳо ва кормандони дастгоҳи судҳо, пешниҳод барои ба вазифа интихоб ва таъйин намудан, аз вазифа бозхонд ва озод кардани судяҳо, ташкили имтиҳоноти таҳассусӣ ва иҷрои ваколатҳои дигари пешбининамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон масъул мебошад.

Айни ҳол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи комили меъёрии фаъолияти ҳокимияти судӣ ташаккул дода шудааст. Фаъолияти мазкур пурра ба ғояҳои муайяни ҳуқуқӣ такя мекунад, ки бо мурури такмилёбӣ ва рушд самтҳои асосии ҳаракати кишвари моро ба сӯи давлати ҳақиқатан демократии ҳуқуқбунёд муайян менамояд. Бо дилпурӣ гуфтан мумкин аст, ки имрӯз ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ мавқеи сазоворро ишғол намудааст ва дар баробари шоҳаҳои дигари ҳокимият принсипи таҷзияи ҳокимиятро амалӣ мегардонад, ки он дар татбиқи назорати босамари ҳокимияти намояндагӣ ифода мейёбад (масалан назорати мутобиқати қонунҳои қабулнамудаи он ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) ва ҳокимияти иҷроия (назорати мутобиқати амалҳо ва қарорҳои мақомоти идораи давлатӣ ва шахсони мансабдор ба қонунҳо). Ҳамин тарик, судҳо шаҳрвандонро аз эҳтимолан поймол шудани ҳуқуқҳояшон аз ҷониби шоҳаҳои дигари ҳокимият ҳифз менамоянд ва маҳз ҳамин вазифаи онҳо имкон медиҳад, ки оид ба ташаккулёбӣ ва рушди ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарф занем.

Масъалаҳои ба мавзӯъҳои умумӣ алоқаманди ҳокимияти судиро баррасӣ намуда, ба омӯзиши масъалаи ҳамкорӣ ва муносибатҳои

мутақобилаи мақомоти прокурартура ва суд оғоз менамоем.

Чӣ тавре ки Ф.М. Кобзарев зикр мекунад: «таҳлили муқаррароти конституционие, ки вазъи ҳуқуқии прокуратураго ҳамчун низоми ягонаи марказонидашуда муайян мекунанд, имкон медиҳад, ки прокуратура ба сифати мақоми давлатии дорои ваколатҳои бештари давлатию идоравӣ баррасӣ гардад. Ҳамзамон, прокуратура назар ба мақомоти дигар бештар бо ҳама мақомоти ҳокимијат ҳамкорӣ ба роҳ монда, мувозинатест, ки шоҳаҳои дигари ҳокимијатро баробар нигоҳ медорад. Дар асоси ин, прокуратура ва суд, чун мақомоти ҳокимијати давлатӣ ба низоми мақомоти давлатӣ дохил шуда, бо мақсаду вазифаҳои умумии дар назди давлат истода ва ҳам бо мақсадҳои мушаххаси ба фаъолияти онҳо дар самти ҳуқуқӣ вобаста муттаҳид шудаанд. Чунин мақсаду вазифаҳои ягонаи умумидавлатӣ фаъолияти мувофиқашудаи прокуратура ва суд, имконият ва эҳтиёҷоти холисонаи ҳамкории онҳоро низ фаро мегиранд. Ба чунин мақсаду вазифаҳои ягонаи умумидавлатӣ ва умумии прокуратура ва суд мақсаду вазифаҳои зериро мансуб донистан лозим аст: мусоидат ба таъмин ва тақвияти қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ дар кишвар; ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин манфиатҳои ҷамъият ва давлат, ки бо қонун ҳифз мешаванд; ташаккул додани муносибати боэҳтиромона нисбат ба қонун ва арзишҳои умумиинсонӣ. Дуюм ин ки, дар соҳаи муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ ягонагии мақсаду вазифаҳои прокуратура ва суд бо фаъолияти умумии онҳо дар соҳаи ҳуқуқ, зарурати ташаккулдиҳии таҷрибаи ягонаву устувори ҳуқуқтатбиқкунанда ва кӯшиши қонеъ намудани эҳтиёҷоти шаҳрвандон, ҷомеа ва давлат дар ҳалли қонунӣ, боадолатона ва фаврии баҳсҳои вобаста ба ҳуқуқ, ки дар раванди амалисозии ҳуқуқу уҳдадориҳои субъектони муносибатҳои ҳуқуқӣ, инчунин баланд бардоштани сатҳи ҳимояи судии ҳуқуқу манфиатҳои қонуни шаҳрвандон ва ташкилотҳо қайду шарт мешавад»²⁶³.

²⁶³ Кобзарев Ф. М. Конституционно-правовые основы взаимодействия прокуратуры и суда // Проблемы в российском законодательстве. – 2013. – №3. – С. 8.

Дар бобати ҳамкории мутақобилаи прокуратура ва суд сухан ронда, Ю.И. Скуратов чунин қайд менамояд: «ҳамчун ноқили қонунийт прокуратура барои ҳокимияти пурзӯри мустақил ва он ки ин ҳокимият нақшеро, ки боядadolati судӣ дар ҷомеаи шаҳрвандии муқаррарӣ ва давлати ҳуқуқбунёд комилан ичро кунад, хеле манфиатдор аст».²⁶⁴ Боз ӯ илова мекунад, ки «дар ҳама ҳолатҳо қарори ниҳоиро оид ба ҳуччатҳои прокурор суд қабул мекунад. Азбаски маҳз суд дар бораи қонунӣ ё беасос будани арзёбии прокурор ҳулоса мебарорад, назорати прокуратура метавонад ҳамчун кафили қонунийт танҳо дар он қисмате баромад кунад, ки то он андоза ба ҳокимияти судӣ асос меёбад»²⁶⁵.

И.П. Виноградов дар навбати худ қайд мекунад, ки «ҳамкории прокуратура ва суд дар замони мо бо мақсади баланд бардоштани сатҳи қонунийт ва самараи фаъолияти ҳифзи ҳуқуқ ба мушкилоти ҳамкорӣ ва назорати мутақобилаву қасбӣ табдил ёфтааст. Назорати суд вобаста ба қонунӣ будани татбиқи ҷораҳои маҷбуркуни мурофиавӣ ҳангоми тафтишоти пешакии ҷиноятҳо аз ҷониби мақомоти прокуратура, ба монанди назорати прокуратура вобаста ба қонунӣ будани қарорҳо ба воситаи эътиroz овардан нисбати онҳо ба судҳои зинаи болоӣ наметавонанд ва набояд ҳамчун усули маҳдудсозии мустақилияти онҳо баррасӣ гарданд. Ҳама гуна мақоми давлатӣ, ки аз назорати беруна маҳрум шудааст, ба воситаи қиёс кардани манфиатҳои идоравии худ бо манфиатҳои ҷамъиятий ба азнаташкилшавӣ майл дорад. Ин ҳам ба прокуратура ва ҳам ба суд даҳл дорад, ки онро ҳангоми муайян намудани асосҳои ҳуқуқии ҳамкории онҳо ба назар гирифтани лозим аст»²⁶⁶.

Инчунин ӯ ҷанбаҳои муҳимми ҳамкории прокуратураго бо мақомоти ҳокимияти судӣ муайян мекунад – таносуби вазифаи ҳуқуқҳифзкунандай прокуратура ва суд; шартҳои татбиқи назорати

²⁶⁴ Скуратов Ю.И. Концептуальные вопросы развития прокуратуры в период правовой реформы в Российской Федерации // Законность. – 1997. – № 3. – С. 6-7.

²⁶⁵ Скуратов Ю.И. Концептуальные вопросы развития прокуратуры в период правовой реформы в Российской Федерации // Законность. – 1997. – № 3. – С. 6-7.

²⁶⁶ Виноградов И.П. Место и роль органов Российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 2000. – С. 111-135.

прокурорӣ дар мурофиаи судии чиноятӣ; ҳамкории прокуратура бо шохаҳои гуногуни ҳокимияти судӣ; таносуби назорати прокурорӣ ва назорати судӣ вобаста ба қонунӣ ва асоснок будани татбиқи чораҳои маҷбуркуни мурофиавӣ ҳангоми тафтишоти пешакӣ; шаклҳои ҳамкории прокуратура ва суд дар ичрои вазифаҳои ҳамоҳангсозии мубориза бо чинояткорӣ²⁶⁷.

Ҳамкории мақомоти прокуратура ва мақомоти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар боби 5 Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон», инчунин қонунгузории мурофиавӣ танзим мегарданд. Мутобиқи муқаррароти боби қонуни конститутсионии зикргардида прокурор ҳуқуқ дорад: дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби судҳо иштирок қунад; таъқиби судиро дар суд амалӣ намояд; дар суд ба сифати айбдоркунандай давлатӣ баромад қунад; ба суд бо ариза дар хусуси ғайриқонунӣ эътироф кардани санадҳои ҳуқуқии шахсони мансабдор ва бо ин сабаб бекор карда шудани онҳо, бо аризai даъвогӣ бо мақсади ҳифзи манфиатҳои моддӣ ва манфиатҳои дигари шаҳрвандони алоҳида, гурӯҳҳои аҳолӣ ва шахсони ҳуқуқӣ; дар ҳама гуна марҳилаи баррасӣ ба парванда ворид шавад, агар инро ҳифзи ҳуқуқи шаҳрвандон ва манфиатҳои бо қонун ҳифзшавандай ҷамъият ва давлат талаб қунанд. Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ дорад дар ҷаласаҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии иқтисодии ҶТ иштирок қунад; инчунин Прокурори генералии ҶТ ҳуқуқ дорад ба Суди конститутсионии ҶТ бо сабаби поймол шудан ё эҳтимолияти поймол шудани ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии шаҳрвандон бинобар татбиқ шудани ягон қонун ё бо сабаби он ки қонун бояд татбиқ шавад, муроҷиат қунад; аз болои қарор, ҳукм, таъйинот ё қарори ғайриқонунӣ, беасос ва эътибори қонунӣ пайдонакардаи суд ба суди зинаи болоӣ шикоят оварад; аз болои қарор, ҳукм, таъйинот ё қарори эътибори қонунӣ пайдокардаи суд оид ба ҳар гуна масъала шикоят оварад.

²⁶⁷ Ҳамон ҷо. – С. 111-135.

Дар қонун дар бораи прокуратура танҳо ваколатҳои асосии прокурор номбар карда шудаанд, ки дар ҷараёни иштироки ў дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби суд ва ҳангоми амалисозии назорати қонунӣ будани қарор, ҳукм, таъйинот ё қарори суд татбиқ карда мешаванд. Ҳангоми иштирок дар мурофиаи судӣ оид ба масъалаҳои мушаххас, прокурор як қатор ваколатҳои ташкилӣ, ваколатҳо оид ба пешбуруди тафтишоти судӣ, иштирок дар марҳилаҳои аппелятсионӣ, кассатсионӣ ва назоратӣ ва як қатор ваколатҳои дигари пешбининамудаи меъёрҳои қонунгузории мурофиавиро амалӣ мегардонад.

Ҳамкории мақомоти прокуратура ва суд дар доираи мурофиаи судии ҷиноятӣ, тавре А.С. Жмакин қайд мекунад: «вазифаҳои умумии фаъолияти прокурор дар суд оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ дар раванди амалисозии онҳо мушаххас гардонда мешаванд. Дар байни вазифаҳои мушаххас ду вазифаи асосиро қайд намудан мумкин аст. Якум ин ки, таъмини қонунӣ ва асоснок будани айбдоркуни давлатӣ; дуюм - таъмини қонунӣ будани ҳукм, таъйинот ва қарорҳои суд, ки вобаста ба баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ қабул шаданд. Ҳалли ҳар як вазифаи зикргардида дар навбати худ зарурати масъалагузорӣ ва ҳалли минбаъдаи баъзе вазифаҳои хусусӣ ва маҳдудро муайян мекунад».²⁶⁸

Фаъолияти ҳокимияти судӣ ва прокуратура вобаста ба соҳаи мурофиаи судии ҷиноятӣ бо меъёрҳои конститутсионӣ тақвият бахшида шудаанд. Ба он моддаҳои 17, 19, 20 ва 21 Конститутсияи ҶТ бахшида шудаанд, ки ҳифзи судӣ, дастрасии баробарро ба он, эҳтимолияти бегуноҳӣ ва ҳимояи ҷабрдидагонро аз ҷиноятҳои дастрасии адолати судӣ кафолат медиҳад. Ин гуна муқаррароти Конститутсия барои асоснок намудани умумияти мақсади прокуратура ва суд ва ҳамкорӣ, бевосита дар соҳаи мурофиаи суди ҷиноятӣ далели ҷиддӣ ба ҳисоб мераванд. Қонунгузории ҷиноятию мурофиавии амалкунанда аз тавсеа ёфтани самти робитаҳои мутақобилаи прокуратура ва суд, афзун гаштани

²⁶⁸ Жмакин А.С. Место и роль прокуратуры в конституционной системе государственных органов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – С. 136-158.

ҳамкории онҳо, зиёд шудани аҳаммияти дарки якхела ва татбиқи қонунҳо аз ҷониби мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда шаҳодат медиҳад. Ҳамин тарик, ба сифати яке аз мисолҳои умумӣ будани мақсадҳои прокуратура ва суд дар мурофиаи чиноятӣ, зарурати амалисозии адолати судӣ дар муҳлатҳои имконпазир мебошад. Ин на танҳо бо талаботи қонунгузории чиноятию мурофиавӣ, балки бештар бо муқаррароти пешбининамудаи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилаӣ вобаста мебошад, ки мутобиқи Конститутсияи ҶТ қисми таркибии низоми ҳуқуқии кишвари мо ба ҳисоб меравад. Зарурати ҳамоҳанг будани амалҳои иштирокчиёни асосии мурофиаи судии чиноятӣ аз ҷиҳатҳои дигари амалияи ҳуқуқтатбиқкунанда низ бармеояд.

Мақсади умумии прокуратура ва суд дар қонунгузории чиноятии мурофиавӣ ба таври муфассал муқаррар карда шудаанд. Дар КМҔ ҔТ агар аз як тараф ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои қонуни шахсони алоҳида ва ташкилотҳо, шахсони дар натиҷаи чиноятҳо ҷабрдида ҳамчун вазифаи асосии мурофиаи судии чиноятӣ муайян шуда бошад, аз тарафи дигар, ҳифзи шахсият аз айборкуни ғайриқонунӣ ва беасос, маҳкумшавӣ, маҳдудкуни ҳуқуқу озодиҳои он муқаррар гардидаст.²⁶⁹ Аммо агар таъйиноти вазифавии прокуратура ва судро дар мурофиаи судии чиноятӣ ба асос гирем, мақсади фаъолияти онҳо мутобиқи КМҔ ҔТ наметавонад ба ҳам наздик арзёбӣ гардад. Мутобиқи моддаи 15 КМҔ ҔТ вазифаҳои айборкуни ҳимоя ва баррасии парвандаи чиноятӣ бояд аз ҳамдигар ҷудо бошанд. Мувофиқан, яке аз вазифаҳои прокуратура дар ин сурат таъқиби чиноятӣ (айборкуни ҳимоя) мебошад ва натиҷаи дилҳоҳе, ки прокурор дар ҷараёни баррасӣ барои ноил гардидан ба он кӯшиш мекунад, ошкоркуни чиноят, исбот намудани гуноҳи шахси чиноятро содирнамуда ва умуман, татбиқи гояи умумиътирофшудаи ногузир будани ҷавогарӣ аст. Мақсади суд мутобиқи уҳдадории баррасии парванда, ба фикри мо амалисозии адолати судии қонунӣ,

²⁶⁹ Кобзарев Ф. М. Конституционно-правовые основы взаимодействия прокуратуры и суда // Проблемы в российском законодательстве. – 2013. – №3. – С. 9-10.

одилона ва фаврӣ мебошад, ки баррасии пурра, ҳамаҷониба, холисона ва дар муҳлати имконпазири парванда (баҳс оид ба ҳуқуқ) ва қабул намудани қарори одилона (қонунӣ, асоснок ва одилона)-ро дар бар мегирад.²⁷⁰ Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки ягонагии мақсаду вазифаҳои прокуратура ва суд ҳамчун субъектони ҳамкории ҳуқуқтатбиқкунанда дар мурофиаи чиноятӣ – мутобиқат ва айнияти онҳо вобаста ба таъмини ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии ҳама иштирокчиёни фаъолияти мурофиавию чиноятӣ, риоя намудани муҳлати имконпазири баррасии парванда ва қабул кардани қарори қонунӣ, асоснок ва одилона мебошад. Ин чунин маъно дорад, ки барои аз ҳам ҷудо ва дур будани мақомоти ҳокимияти судӣ аз мақомоти прокуратура ва мақомоти дигари ҳокимияти давлатӣ дар тақвияти қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини дастрасии адолати судӣ ягон асос вучуд надорад.

Ҳамин тариқ, нақши прокуратура дар ҳамкорӣ бо мақомоти судӣ дар доираи мурофиаи судии чиноятӣ бо мусоидат намудан ба суд барои қабул намудани ҳукми қонунӣ, асоснок ва одилона ва умуман, амалисозии адолати судии фаврӣ ва боадолат, ташабbus нишон додан дар муттаҳидсозии кӯшишҳо оид ба таҳияи тартиби истифодаи дуруст ва якхелаи меъёри ҳуқуқ, ташаккулдихии амалияи устувори ҳуқуқтатбиқкунанда зоҳир меёбад.

Иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳои гражданӣ аҳаммияти маҳсус дорад. Ба қонунгузорие, ки иштироки прокурорро дар мурофиаи судӣ оид ба парвандаҳои гражданӣ танзим менамояд, солҳои охир тағириу иловаҳои зиёд ворид карда шудаанд ва он тағириу иловаҳо барои вусъат бахшидан ба заминаи мубоҳисавӣ ва диспозитивӣ дар ҷараёни баррасии парвандаҳои гражданӣ, таъмини мустақилияти ҳокимияти судӣ ҳангоми амалисозии адолати судӣ равона шудаанд.²⁷¹ Дар Кодекси нави мурофиавии гражданини ҶТ дар ин самт боз як қадам

²⁷⁰ Ҳамон ҷо. – С.9-10.

²⁷¹ Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Под ред. Г. А. Жилина. - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2008. – 880 с.

гузошта шудааст. Аз чумла, асосҳо, тартиб ва шакли иштироки прокурор дар мурофиаи судии гражданий аниқ ва мушаххас гардонда шудаанд, нақши қонуни конститутсионӣ ҳамчун асос барои ворид шудани прокурор ба ҷараёни баррасӣ пурзӯр карда шудааст.

Чӣ тавре ки пештар зикр кардем, яке аз вазифаҳои асосии прокурор ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон мебошад. Бинобар ин, иштироки прокурор дар ин намуди мурофиаи судӣ ба муқаррароти моддаи 5 Конститутсияи ҶТ дар хусуси он ки «Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ўарзиши олий мебошанд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.» ва моддаи 14, ки тибқи он «Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, икроия, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракуниро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд.» асос мейбад.

Мутобики ин муқаррароти Конститутсия, Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» самтҳои асосии фаъолияти мақомоти прокуратура ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандон, манфиатҳои давлат, шаклҳои гуногуни моликияти давлатӣ ва ғайридавлатӣ дар мурофиаи судӣ, иштиrok дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби судҳоро муайян мекунад (мод.5 қонуни зикргардида). Инчунин мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди салоҳияти худ ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандонро ҳимоя мекунанд, баробарии онҳоро дар назди қонун, қатъи назар аз миллат, нажод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил, молу мулк ва мұнтақидоти дигар таъмин менамоянд (мод. 6 қонуни мазкур). Прокурор ё муовини ў дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун барои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои шаҳрвандон, давлат, инчунин корхонаҳо, муассисаҳо ва ташкилотҳо, ба суд муроҷиат мекунад (мод. 24 қонуни мазкур).²⁷²

²⁷² Комментарий гражданского процессуального кодекса Республики Таджикистан (постатейный) \ Под. ред., М.З. Рахимова. – Душанбе, 2012. – С. 83.

Тартиби амалисозии ин вазифаи прокуратура дар қонунгузории мурофиавӣ шарҳ дода шудааст. Ҳамин тариқ, моддаи 47 КМГ ҶТ асосҳои иштироки прокурорро дар мурофиаи гражданий муқаррар намудааст. Аз таҳлили меъёри мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки дар мурофиаи гражданий прокурор ҳамчун ҳимоятгари давлатии манфиатҳои шаҳрвандон амал мекунад. Дар моддаи мазкур ду шакли иштироки прокурор дар мурофиаи гражданий муқаррар карда шудааст: муроҷиат кардан ба суд барои ҳифзи хуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии шахсони дигар ва ворид шудан ба муроғиа барои додани хулоса оид ба парванда. Прокурор метавонад ҳам дар баррасии парвандаҳои мурофиаи даъвогӣ ва ҳам парвандаҳои аз муносибатҳои хуқуқии оммавӣ пайдошуда ва парвандаҳои баррасии маҳсус иштирок кунад.²⁷³

Дар Кодекси мурофиавии гражданий амалкунанда рӯйхати субъектоне оварда шудааст, ки ба манфиати онҳо прокурор метавонад ба суд бо ариза муроҷиат кунад. Ба гурӯҳи яқум шаҳрвандон доҳил мешаванд, ба гурӯҳи дуюм субъектоне, ки доираи номаълуми одамонро ташкил мекунанд, ба гурӯҳи сеюм бошад, Ҷумҳурии Тоҷикистон доҳил мешавад. Ба он диққат додан лозим аст, ки қонунгузории мурофиавии гражданий ба прокурор хуқуқи бо ариза ба суд муроҷиат карданро бо мақсади ҳифзи манфиатҳои ташкилотҳои тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ намедиҳад.

Прокурор метавонад бо мақсади ҳифзи хуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрванд ба суд танҳо дар сурате бо ариза муроҷиат кунад, агар худи шаҳрванд бо сабаби бад будани вазъи саломатӣ, синну сол, ғайриқобили амал будан ё сабабҳои узрноки дигар шахсан ба суд муроҷиат карда натавонад. Мисол, мутобиқи қисми 2 моддаи 16 Кодекси оилаи ҶТ «Ақди никоҳ бо роҳи бекор кардани он (талок) дар асоси аризаи зан ё шавҳар ё ҳардӯи онҳо, васии зан ё

²⁷³ Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Под ред. Г. А. Жилина. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Проспект, 2008. - 880 с.

шавҳаре, ки суд ўро ғайри қобили амал эътироф намудааст, инчунин прокурор қатъ гардидаш мумкин аст. Никоҳе, ки маҷбурӣ ё бо роҳи фиреб баста шудааст, тибқи аризаи ҷабрдида ё прокурор беэътибор дониста шуданаш мумкин аст. (қ.1 мод. 28 КО ҶТ)».

Ҳангоми муроҷиати прокурор ҷиҳати ҳифзи манфиатҳои қонунии шаҳрвандон дар ариза бояд имконнозазирии аз ҷониби худи шаҳрванд пешниҳод намудани даъво асоснок карда шавад (қ. 5 мод. 134 КМГ ҶТ).

Бо мақсади ҳифзи ҳуқуқу манфиатҳои қонунии доираи номуайяни шахсон прокурор метавонад ба суд бо ариза оид ба муҳокима кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқии ғайриқонунӣ, ки ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон ва ташкилотҳоро поймол мекунанд, муроҷиат кунад. Бо ин гуна мақсад прокурор ҳуқуқ дорад ба суд бо аризаи даъвогӣ муроҷиат кунад. Дар аризаи даъвогии пешниҳоднамудаи прокурор оид ба ҳифзи манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ё ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои қонунии доираи номуайяни шахсон бояд зикр гардад, ки манфиатҳои онҳо маҳз дар чӣ ифода меёбад, кадом ҳуқуқи онҳо поймол карда шудааст, инчунин бояд ба қонун ё санади меъёрии ҳуқуқии дигар, ки усулҳои ҳифзи чунин манфиатҳоро пешбинӣ менамояд, истинод оварда шавад²⁷⁴.

Иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳо аз рӯи гурӯҳҳои зерин ҳатмист: оид ба ҳифзи ҳуқуқи интихоботӣ ва ҳуқуқи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иштирок дар раъйпурсӣ (мод. 262 КМГ ҶТ); оид ба фарзандхондӣ (мод. 278 КМГ ҶТ); дар бораи бедарак ғоиб эътироф намудани шаҳрванд ё фавтида эълон кардани шаҳрванд (мод. 283 КМГ ҶТ); оид ба маҷбуран фиристодани шаҳрванд ба экспертизаи судию равоншиносӣ (мод. 288 КМГ ҶТ); оид ба ғайриқобили амал эътироф намудани шаҳрванд ё маҳдуд соҳтани қобилияти амали ў (мод. 289 КМГ ҶТ); оид ба дорои қобилияти пурраи амал эътироф намудани ноболиг (мод. 293 КМГ ҶТ); дар бораи бесоҳиб эътироф намудани молу

²⁷⁴ Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) / Под ред. Г. А. Жилина. - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Проспект, 2008. - 880 с.

мулки манқул ё эътирофи ҳуқуқи моликияти коммуналӣ ба молу мулки гайриманқули бесоҳиб (мод. 297 КМГ ҶТ); дар бораи бистарикунонии маҷбурии шаҳрванд дар беморхонаи равонпизишкӣ ё тамди迪 мухлати бистарикунонии маҷбурии шаҳрванде, ки мубталои бемории рӯҳӣ мебошад (мод. 309 КМГ ҶТ); маҳрум кардан аз ҳуқуқи падару модарӣ (мод. 70 Кодекси оилаи ҶТ); дар бораи маҳдуд намудани ҳуқуқи падару модарӣ (қ. 4 мод. 73 КО ҶТ); оид ба муқаррар намудани фарзандхондии кӯдак (қ. 1 мод. 126 КО ҶТ); оид ба бекор кардани фарзандхондии кӯдак (қ. 2 мод. 140 КО ҶТ). Инчунин иштироки прокурор дар мурофиаи судӣ ҳангоми баррасии даъвои прокурор ҳатмӣ мебошад (мод. 42 қонуни конститутсионии мазкур).²⁷⁵

Прокурор дар мурофиа иштирок карда, оид ба парвандаҳо дар хусуси аз манзили зист қӯчондан, барқарор намудан ба ҷойи кор, ҷуброни зарари ба ҳаёт ва саломатӣ расондашуда, инчунин ҳолатҳои дигари пешбининамудаи КМГ ҶТ қонунҳои дигар бо мақсади амалӣ намудани ваколатҳои ба зиммааш гузошташуда хулоса пешниҳод мекунад.

Шакли дуюми иштироки прокурор – додани хулоса оид ба парванда мебошад, ки он низ шакли муҳимми иштироки прокурор дар баррасии парванда ҳисобида мешавад. Дар мурофиаи гражданий воридшавӣ ба мурофиаи аллакай бо ташаббуси шахсони дигар оғозгардида ҷиҳати додани хулоса оид ба парванда аз рӯи гурӯҳҳои зерини парвандаҳои даъвогӣ пешбинӣ шудааст: оид ба қӯчондан аз манзили зист; оид ба барқарор намудан ба ҷойи кор; оид ба ҷуброни зарари ба ҳаёт ва саломатӣ расондашуда.

Хусусияти хулосаи прокурор дар мурофиаи гражданий дар он аст, ки иҷрои хулоса барои суд ҳатмӣ нест, балки хусусияти тавсиявӣ дорад. Ин амал бо принсипи мустақилияти судяҳо, ки бо моддаи 9 КМГ ҶТ

²⁷⁵ Комментарий гражданского процессуального кодекса Республики Таджикистан (постатейный) \ Под. ред., М. З. Рахимова. – Душанбе, 2012. – С. 83.

пешбинӣ шудааст, шарҳ дода мешавад. Хулоса аз ҷониби суд дар баробари далелҳои дигари парванда омӯхта, арзёбӣ карда мешавад.

Ҳамин тарик, хулосаро ҷамъбаст намуда, қайд кардан лозим аст, ки иштироки прокурор дар мурофиаи гражданий аз вазифаҳои Прокуратураи ҶТ бармеояд, ки назорати риояи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ичрои қонунҳоро аз номи давлат анҷом медиҳад. Дар мурофиа прокурор функсияи назоратиро ичро намекунад, лекин бо сабаби вазъи маҳсус доштан дар низоми мақомоти давлатӣ назар ба шахсони дигари дар парванда иштироккунанда оид ба ҷамъ овардан ва ба суд пешниҳод намудани далелҳо, асосноккунии ҳукуқии мавқеи прокуратура оид ба ҳама масъалаҳое, ки суд баррасӣ мекунад, имкониятҳои бештар дорад. Вазифаҳои прокурор дар мурофиаи гражданий аз мусоидат намудан ба суд оид ба дуруст ва сари вақт баррасӣ кардани парванда бо мақсади ҳифзи ҳукуқҳои поймолшуда ё муҳокимашаванд, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии риоянагардидаи шаҳрвандон ва ташкилотҳо, тақвият баҳшидан ба қонуният ва тартиботи ҳукуқӣ, пешгирии ҳукуқвайронқунӣ, ташаккул додани муносибати боэҳтиромона нисбат ба қонун ва суд иборат аст. Мақсаду вазифаҳои қайдкардашуда холисона мавҷуд набудани манфиатҳои шахсии прокурорро дар натиҷаи парванда, инчунин ҳолатҳои дигаре, ки барои холисона будани рафтори ӯ имконият медиҳанд, исбот мекунанд.

Дар моддаи 89 Конститутсияи ҶТ муқаррар карда шудааст, ки дар баробари шаклҳои дигари мурофиаи судӣ, ҳокимияти судӣ тавассути мурофиаи конституционӣ амалӣ карда мешавад. Ҳусусиятҳои иштироки прокурор дар амалисозииadolati судии конституционӣ бо он қайду шарт мешавад, ки ин ниҳоди давлатию ҳукуқӣ барои Тоҷикистон комилан нав мебошад. Пайдошавӣ, ташакkulёбӣ ва рушди он натиҷаи дар самти соҳтори давлати демократӣ ва ҳукуқбунёд амалӣ намудани кишвари мо мебошад. Ҷӣ тавре ки К.Н. Ҳоликов қайд мекунад: «таъсисёбии Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бевосита бо қабул шудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 1994 алоқаманд аст, талаби

замон мебошад. Тибқи моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари ҳусусиятҳои дигари давлатио ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати ҳуқуқбунёд эълон гашта буд. Яке аз нишонаҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд волоияти қонун, пеш аз ҳама волоияти Конститутсия мебошад. Вазифаи асосии Суди конститутсионӣ бошад, таъмини волоияти Конститутсия ва амали бевоситаи меъёрҳои он дар ҳудуди кишвар ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, Суди конститутсионӣ ягона мақоми маҳсусгардондашудаи судӣ дар низоми мақомоти ҳокимияти олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки ба зиммаи он амалисозии назорати конститутсионии судӣ voguzor гардидааст ва он шакли олии назорати конститутсионӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки тавассути мурофиаи судии конститутсионӣ амалӣ мегардад»²⁷⁶.

Тавре олимони ватанӣ А.М. Диноршоев ва Д.С. Сафаров зикр менамоянд: «яке аз мақомоти муҳимми ҳокимияти давлатӣ, ки вазифаи онҳо дар кишвар анҷом додани функцияи назоратӣ, аз ҷумла назорати конститутсионӣ мебошад, прокуратура аст»²⁷⁷. Дар ҳақиқат, назорати конститутсионӣ оид ба таъмини волоияти қонун ва амали бевоситаи Конститутсияи ҶТ, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ки онро Суди конститутсионӣ амалӣ менамояд, бо мақсаду вазифаҳои худ бештар бо назорати прокурорӣ мувофиқат мекунад. Тибқи муқаррароти қонунгузории кишвар ба зиммаи прокуратура амалисозии назорати риояи Конститутсияи ҶТ ва ичрои қонунҳои дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон амалкунанда аз ҷониби вазорату идораҳо, қумитаҳо ва мақомоти дигари ҳокимияти ичроия, мақомоти маҳаллии намояндагӣ (қонунгузор), мақомоти ичроияи ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидоракуни шаҳрак ва дехот, инчунин мақомоти идоракунӣ ва роҳбарони ташкилотҳои тиҷоратӣ ва гайритиҷоратӣ voguzor шудааст. Ғайр аз ин, ба мавзӯи назорати прокурорӣ таъмини мутобиқати санадҳои ҳуқуқии аз ҷониби

²⁷⁶ Холиков К.Н. Конституционное судопроизводство в Республике Таджикистан. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – С.15.

²⁷⁷ Диноршоев А.М., Сафаров Д.С., Ҳамдамова Ш.М. Процессуальные институты конституционного судопроизводства в Республике Таджикистан / Под общей редакцией А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2015. – С. 6-34.

мақомоти номбаршуда ва шахсони мансабдори онҳо қабулшаванда ба қонунҳо дохил мешавад. Аз ин лиҳоз, иштироки мақомоти прокуратура дар раванди назорати конститутсионӣ, ки онро Суди конститутсионии ҶТ ба манфиати ҳифзи қонунияти ягона дар кишвар анҷом медиҳад, пурра қобили қабул ва мувофиқи мақсад мебошад.

Моддаи 43 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳуқуқи ба Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба масъалаи мутобиқи Конститутсия будани тавзехоти дастурии Пленумҳои Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин оид ба масъалаи санчиши мутобиқи Конститутсия будани санадҳои дорои хусусияти меъёрие, ки вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти давлатӣ ва ҷамъияти қабул мекунанд, муроziat намуданро муқарар кардааст.

Дар навбати худ дар моддаи 40 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар шудааст, ки ба Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи муроziat кардан дар хусуси ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат доштани қонунҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқии якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёрии ҳуқуқии Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, шартномаҳои байналмилалии эътиборпайдонакардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, тавзехоти дастурии пленумҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст. Инчунин ба Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи муроziat намудан дар хусуси ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат доштани санадҳои меъёрии ҳуқуқии вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, дигар мақомоти давлатӣ ва мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дода шудааст. Ҳамин тарик, қонунгузории кишвар ба сифати яке аз субъектони муроziatқунанда ба Суди конститутсионӣ оид

ба мутобиқати санадҳои меъёрии қабулшаванд прокуратураро мансуб медонад.

Дар ин сурат як қатор олимони ватаний дар ҳамкории Суди конституционӣ ва прокуратура нуктаҳоеро номбар мекунанд, ки бояд аниқ карда шаванд ва такмил ёбанд. А.М. Диноршоев ва Д.С. Сафаров чунин зикр менамоянд, ки: «яке аз функцияҳои асосии прокуратура дар Тоҷикистон назорати риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз ҷониби ҳама сохторҳо ва шахсони мансабдор ҳисобида мешавад. Ин функция якҷоя бо функцияи назорати иҷрои якхелаи қонунҳо ба прокуратура имкон медиҳад, ки номутобиқатии санадҳои меъёрий ба Конституция, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро поймол мекунанд, ошкор кунад. Вобаста ба ин, ба зиммаи прокуратура, дар баробари Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон имконияти муроҷиат намудан ба Суди конституционӣ дар ҳусуси ба Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувоғиқат доштани қонун, дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ тавзехоти дастурии пленими Суди олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби мақомоти даҳлдори давлатӣ ё ҷамъиятий, инчунин мақомоти судӣ нисбати шаҳрвандон дар парвандаи мушаҳҳас, ки ҳуқуқу озодиҳои конституционии шаҳрвандонро поймол мекунанд, voguzor мегардад».²⁷⁸ Чунин нуқтаи назар албатта сазовори таваҷҷуҳ мебошад. Суди конституционӣ айни ҳол ҳамчун механизми пуртажири ҳифзи ҳуқуқ арзёбӣ мегардад. Инчунин, мо якчанд бор таъкид карда будем, ки яке аз вазифаҳои асосии мақомоти прокуратура ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Аз ин рӯ, ҷалби ин ду механизми ҳифзкунанда ба раванди ҳифзи ҳуқуқҳои инсон самараи фаъолияти онҳоро, ки ба таъмини ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон равона гардидааст, афзун менамояд. Барои ҳамин, мо нуқтаи назари баёншударо дастгирӣ карда, чунин мешуморем, ки ба мақомоти

²⁷⁸ Диноршоев А.М., Сафаров Д.С., Хамдамова Ш.М. Процессуальные институты конституционного судопроизводства в Республике Таджикистан / Под общей редакцией А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2015. – С. 6-34.

прокуратура пешниҳод намудани ҳуқуқи муроҷиат ба Суди конститутсионӣ вобаста ба мутобики Конститутсия будани қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, тавзехоти дастурии пленумҳои Суди Олий ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби мақомоти даҳлдори давлатӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин мақомоти судӣ нисбат ба шаҳрвандон дар ҳолати мушаҳҳас татбиқ шудаанд ва ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии онҳоро поймол мекунанд, лозим мешуморем.

Ҷанбаи дуюми ҳамкории прокуратура ва Суди конститутсионӣ, ки бояд аниқ карда шавад, масъалаи иштироки прокурор дар муроғиаи судии конститутсионӣ мебошад. Ҷӣ тавре ки пештар қайд кардем, муроғиаи конститутсионӣ муроғиаи судии мустақил мебошад. Муҳаққиқони ватанӣ муроғиаи конститутсиониро ҷунин шарҳ медиҳанд: «маҷмӯи муносибатҳои муроғиавии танзимнамудаи Конститутсия ва қонунҳо ва иштирокчиёни дигари муроғиаи судӣ, ки муттасилии амалҳои муроғиавии онҳоро ба таври ғайримустақим баён мекунанд ва ба даст овардани ҳақиқати холисона ҳангоми баррасии парвандаҳои ин ё он гурӯҳ мутобики ваколатҳои Суди конститутсионӣ, бо мақсади барқарор намудани қонунияти конститутсионӣ дар ҷамъият ва давлат равона гардидаанд»²⁷⁹.

Аз таҳлили қонунгузории танзимкунандай фаъолияти мақомоти прокуратура ва Суди конститутсионӣ бармеояд, ки нақши мақомоти прокуратура дар муроғиаи судии конститутсионӣ пурра равшан нест. Аз як тараф моддаи 34 Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар кардааст, ки прокурорҳо мувоғиқи қонунгузории муроғиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳангоми баррасии парвандаҳо аз тарафи судҳо дар муроғиаи судӣ иштирок менамоянд. Дар моддаи 35 қонуни зикргардида муқаррар шудааст, ки Прокурор иштирокчии муроғиаи судӣ буда, бо дигар

²⁷⁹ Холиков К.Н. Конституционное судопроизводство в Республике Таджикистан. – Душанбе: «ЭР-граф», 2010. – С.15; Диноршоев А.М., Сафаров Д.С., Хамдамова Ш.М. Процессуальные институты конституционного судопроизводства в Республике Таджикистан / Под общей редакцией А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2015. – С. 6-34.

иштироккунандагон ҳуқуқи баробар дорад.

Аз рӯи мантиқи меъёрҳои қайдгардида маълум мешавад, ки прокурор дар мурофиаи конститутсионӣ иштирок мекунад. Дар моддаи 36 қонуни зикршуда гурӯҳи парвандаҳое, ки ҳангоми баррасии онҳо прокурор иштирок карда метавонад, қайд шудааст, лекин дар байни онҳо парвандаҳое, ки дар Суди конститутсионӣ баррасӣ мегарданд, номбар нашудаанд. Инчунин ба сифати иштирокчии ҳатмии мурофиаи судӣ прокурор дар Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» зикр нашудааст. Дар ин қонун ва дастури Суди конститутсионӣ ишора шудааст, ки иштирокчиёни ҷаласаи судӣ дар Суди конститутсионӣ тарафҳо ва намояндагони тарафҳо, шоҳидон, коршиносон, мутахассисон ва тарҷумонҳо мебошанд. Прокурор метавонад ба ҷаласаи судӣ таклиф шавад, яъне ӯ иштирокчии асосии мурофиа нест.

Тавре таҷрибаи маъмул нишон медиҳад, намояндагони Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам дар ҷаласаҳои Суди конститутсионӣ бо даъват оид ба парвандаҳои гуногун иштирок мекунанд. Ин ҳолат ба ташаккулёбии мавқеи холисонаи ҳуқуқии суд нисбат ба масъалаҳои баррасиshawанда бо истифодаи натиҷаи таҳлили амалияи прокурорӣ ва тафтишотӣ, бартараф намудани номуайянӣ дар масъалаҳои ҳуқуқтатбиқкунанда мусоидат менамояд. Файр аз ин, ҳамкории Суди конститутсионӣ ва прокуратура дар марҳалаи омодасозии парванда барои баррасӣ дар Суди конститутсионӣ низ амалӣ карда мешавад, ки чунин маъно дорад: Суди конститутсионӣ ба Прокуратураи генералии ҶТ метавонад бо ҳоҳиши додани хулоса ба масъалаҳои дар аризаву шикоят қайдгардида дархост фиристад.

Бо назардошти омилҳои зикргардида ва таҷрибаи маъмули ҳуқуқтатбиқкунанда лозим мешуморем, ки ба моддаи 36 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррарот оид ба асосҳо ва шаклҳои иштироки прокурор дар парвандаҳои аз ҷониби Суди конститутсионӣ баррасиshawанда илова

карда шуда, инчунин ба Прокурори Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи иштирок дар ҷаласаҳои Суди конститутсиони ҶТ дода шавад. Чунин муқарраротро ба Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ илова намудан лозим аст.

Ҷанбаи дигаре, ки дар ҳамкории мақомоти прокуратура ва Суди конституционӣ мушаххас кардан лозим аст, масъалаи ичро намудани санадҳои қабулнамудаи Суди конституционӣ мебошад. Муҳаққиқони ватанӣ ба ду нукта бештар диққат медиҳанд. Якум ин ки, мутобиқи моддаи 34 Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» прокуророн нисбати фармонҳо, ҳалномаҳо, ҳукмҳо, таъйинот ва қарорҳои судҳо, ки хилоғи қонун мебошанд, эътиroz, шикоят ва ариза меоваранд. Аз мазмuni меъёри мазкур А.М. Диноршоев ва Д.С. Сафаров ба чунин хулоса меоянд, ки «прокуратура метавонад нисбат ба қарорҳои Суди конституционӣ эътиroz оварад, ки он ба муқаррароти моддаи 89 Конституция дар ҳусуси ниҳоӣ будани қарорҳои Суди конституционӣ мухолиф мебошад»²⁸⁰. Бинобар ин, онҳо пешниҳод менамоянд, ки ба мазмuni моддаи 34 Қонуни конституционии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо илова намудани қалимаҳои «ба истиснои қарорҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» равшанӣ андохта шавад. Бо ин ба фикри онҳо меъёри зикргардида ба муқаррароти Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мувоғиқ ҳоҳад буд²⁸¹.

Ҳақиқатан ҳам тибқи конституция санадҳои Суди конституционӣ қарор ва таъйинот ҳисобида мешаванд. Д.С. Сафаров мағҳуми қарори Суди конституциониро чунин шарҳ медиҳад: «санади асосии ниҳоии суд, ки тавассути он далели гайриконституционӣ будани санадҳои меъёрии ҳукуқӣ муқаррар карда шуда, дар натиҷа санадҳои мазкур

²⁸⁰ Диноршоев А.М., Сафаров Д.С., Хамдамова Ш.М. Процессуальные институты конституционного судопроизводства в Республике Таджикистан / Под общей редакцией А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2015. – С. 6-34.

²⁸¹ Диноршоев А.М., Сафаров Д.С., Хамдамова Ш.М. Процессуальные институты конституционного судопроизводства в Республике Таджикистан / Под общей редакцией А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2015. – С. 6-34.

эътибори хукуқии худро аз даст медиҳанд».²⁸² Таъйиноти Суди конститутсиониро ў чунин шарҳ медиҳад: «санадҳои аз ҷониби суд қабулшаванда дар бораи масъалаҳои дар рафти мурофиаи конститутсионӣ пайдошаванда оид ба парванда, ки онро аз рӯи моҳият баррасӣ намекунанд».²⁸³

Агар ба таври дигар зикр кунем, қарору таъйиноти Суди конститутсионии ҶТ назар ба чунин санадҳои судҳои салоҳияти умумидошта бештар дорои хусусияти хукуқӣ мебошанд. Ғайр аз ин, дар Конститутсия аниқ муайян карда шудааст, ки санадҳои Суди конститутсионӣ хусусияти ниҳоӣ доранд ва аз болои онҳо шикоят овардан мумкин нест. Дар асоси ин, мо чунин меҳисобем, ки ақидаи баённамудаи муҳаққиқон дуруст аст ва бо пешниҳоди онҳо дар бораи такмил додани моддаи 34 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бо назардошти хусусиятҳои санадҳои Суди конститутсионӣ розӣ мебошем.

Масъалаи дигаре, ки ба санадҳои Суди конститутсионӣ алоқаманд мебошад, масъалаи назорати ичрои онҳо ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти соҳаи хукуқшиносӣ чунин ақида вучуд дорад, ки мақомоти прокуратура дар доираи фаъолияти назоратии худ ичро гардидани санадҳои Суди конститутсиониро ҳам назорат мекунанд.²⁸⁴ Нуқтаи назари тамоман ба ин мухолифро А.С. Жмакин баён кардааст. Ба фикри ў дар бораи амалӣ намудани назорати икрошавии санадҳои татбиқи меъёрҳои хукуқӣ – санадҳои эътибори қонунӣ пайдокардаи суд дар қонунгузории соҳавӣ (чиноятию мурофиавӣ, мурофиаи гражданиӣ, мурофиавии ҳакамӣ ва чиноятию икроия) сухан меравад. Инчунин, ў чунин зикр менамояд, ки дар қонунгузории Россия, ки фаъолияти Суди конститутсионӣ ва прокуратураго танзим менамояд, хукуқи амалисозии

²⁸² Диноршоев А.М. Сафаров Д.С. К вопросу об актах Конституционного суда Республики Таджикистан как нормативно-правовых актах // Правовая жизнь. – 2018. – №2. – С.57-69.

²⁸³ Диноршоев А.М. Сафаров Д.С. К вопросу об актах Конституционного суда Республики Таджикистан как нормативно-правовых актах // Правовая жизнь. – 2018. – №2. – С.57-69.

²⁸⁴ Якимович Ю.К. Прокурорский надзор в современной России // Проблемы теории и практики прокурорского надзора в современных условиях: тезисы науч.-практ. конф. ИПК РК Генеральной прокуратуры РФ. – М., 2005. Ч. 2. – С. 17.

назорати ичрои қарорҳои Суди конститутсионӣ муқаррар нашудааст ва механизми амалисозии он низ муайян нагардидааст.²⁸⁵

Дар моддаҳои 61, 62 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» тартиби ичрои санадҳои Суди конститутсионӣ муайян карда шудааст. Мутобиқи қисми 3 моддаи 61 қарор ва хulosai Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомот ва шахсони зерин фиристода мешаванд:

- Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- тарафҳо;
- ба дигар мақомот ва шахсони мансабдор, шаҳрвандон бо амри Раиси Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар меъёрҳои мазкур зикр мегардад, ки дар ҳусуси чораҳои бо мақсади ичрои қарору хulosai Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидашуда мақомот ва шахсони мансабдоре, ки ба онҳо ичро намудани санади судӣ супорида шудааст, Суди конститутсиониро дар муҳлати муқарраркардаи ӯ огоҳ мекунанд, инчунин ичро накардан, ба таври номатлуб ичро кардан ё монеъ шудан ба ичрои санадҳои Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон боиси ба ҷавобгарии муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон кашида шудан мегардад.

Тавре аз меъёрҳои пешниҳодгардида бармеояд, дар Ҷумҳурии

²⁸⁵ Жмакин А.С. Место и роль прокуратуры в конституционной системе государственных органов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. – М.2011. – С.136-158.

Тоҷикистон механизми назорати ичрои санадҳои Суди конститутсионӣ аз ҷониби прокуратура низ муқаррар карда нашудааст. Моҳияти ин мушкилот дар он аст, ки прокуратура назорати риояи дақиқ ва ягонаи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии хуқуқиро анҷом медиҳад. Лекин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии хуқуқӣ» санадҳои Суди конститутсиониро ба чунин санадҳо мансуб намедонад. Оид ба ҳолати мазкур дар байни олимони ватаний муҳокимаҳои шадид ҷой доранд. Ба ин баҳсҳо ҳамроҳ нашуда, зикр карданием, ки тавассути санадҳои Суди конститутсионӣ ҳама намуди санадҳои меъёрий боздошта ва бекор карда мешаванд. Аз ин рӯ, дар қонунгузорӣ бояд механизми назорати аниқи ичрои қарорҳои Суди конститутсионӣ муқаррар карда шавад. Азбаски вазифаи мазкур, яъне назорати ичрои санадҳои Суди конститутсиониро низ ба зиммаи прокуратура вогузор кардан лозим аст. Ба фикри мо агар чунин бошад, он ба ичрои босамари қарорҳои Суди конститутсионӣ мусоидат ҳоҳад кард.

Яке аз муқаррапоти аз ҳама баҳсноки ба ҳамкории мақомоти прокуратура ва ҳокимияти судӣ вобаста муқаррапоте мебошанд, ки дар моддаҳои 38-41 Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар карда шудаанд. Тибқи муқаррапоти моддаҳои мазкур прокурор ҳуқуқ дорад дар доираи салоҳияти худ тибқи қонунгузории ҷиноятию мурофиавӣ, гражданий ва иқтисодӣ аз суд парванда ё гурӯҳи парванадҳоеро, ки аз рӯи онҳо фармон, қарор, ҳукм, таъйинот ё қарори суд эътибори қонунӣ пайдо кардаанд, талаб кунад. Инчунин Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муовини аввал ва муовинони ў ҳуқуқ доранд татбиқи ҳукми эътибори қонунӣ пайдонакардаи судро то баррасии муроҷиати шаҳрвандон боздоранд. Аксарияти олимони ватаний чунин меҳисобанд, ки таҷрибаи мазкур ба принсипи мустақилияти судҳо мухолифат мекунад, чунки ҳамчун даҳолат ба фаъолияти судҳо арзёбӣ мегардад.

Мавқеи ишғолнамудаи муаллифонро оид ба ин масъала на он қадар

дуруст меҳисобем. Ваколатҳои прокурор ҳангоми эътиroz овардан нисбат ба қарорҳои суд дар функцияи яктарафа айбор кардан чой намегирад. Ин ваколати прокурор ба таъмини принсипи қонуният равона гардидааст. Ҳама гуна масъалагузории дигар ба ақли солим ва принсипи қонуният рост намеояд, чунки дар як ҳолат прокурор уҳдадор аст ба ҳар гуна дур рафтан аз қонун эътино кунад, дар ҳолати дигар бошад (дар ин сурат – дар соҳаиadolati судӣ), ба қонуншиканиҳо ҷашм пӯшад²⁸⁶.

Дар ин маврид бо ақидаи И.П. Виноградов розӣ шудан лозим аст, ки чунин мегӯяд: «судҳо ба назорати беруна шояд на камтар аз мақомоти дигари ҳокимияти давлатӣ эҳтиёҷ дошта бошанд, агар аҳаммияти қарорҳои қабулнамудаи онҳоро дар ҳаёти шахси алоҳида ба назар гирем. Дар қоиди конститутсионии «судҳо мустақил буда, танҳо ба қонун итоат мекунанд» қисми дуюм ҳамчун қонун қабул карда мешавад. Гарчанде ки муқаррарот дар хусуси он ки ҳама судҳо дар ҳақиқат танҳо ба қонун итоат мекунанд, танҳо фарзияест, ки бояд санчида шавад²⁸⁷.

Назорати берунаи судҳо вучуд дорад, ки он дар ин ё он сатҳ аз ҷониби шахсони манфиатдор, ҷомеа ва воситаҳои ахбори омма амали мешавад. Лекин он назорати тасодуфӣ, ногаҳонӣ ва на ҳамеша боэъти мод аст. Назорати касбии берунаи қонунӣ ва одилонаиadolati судиро бояд прокуратура ва адвокатура анҷом диханд. Дар ҳолати мазкур бар хилоғи прокуратура сухан дар бораи ҳамкории касбии он бо мақомоти ҳокимияти судӣ дар таъмини тобеъ шудани ҳар як иштирокчии муроғиаи судӣ ба қонун хоҳад рафт. Бо ибораи дигар, прокурор бояд омода бошад, ки ҳангоми иҷрои вазифаҳои муроғиавии ҳуд (иштирок дар муроғиаи судӣ, дастгирии айборкуниӣ, овардани эътиroz нисбат ба қарорҳои суд ва ғайра) ҳамеша ба қонуншиканӣ эътино зоҳир кунад ва ҷораҳои ба ӯ, ҳамчун иштирокчии муроғиа дастрасро барои бартараф намудани он андешад.

Дар асоси ин гуфтаҳо, мо чунин меҳисобем, ки масъалаҳои талаб

²⁸⁶ Виноградов И.П. Место и роль органов Российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Коломна, 2000. – С. 12-38

²⁸⁷ Ҳамон ҷо.

кардани парванда аз суд ва овардани эътиroz нисбат ба қарорҳои суд ба ҳеч ваҷҳ ба мустақилияти судҳо таарruz намекунад. Чунин ваколатҳои прокурор ба вазифа оид ба ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои шаҳрвандон дар рафти мурофиаи судӣ такя мекунанд ва нисбат ба ҳамаи иштирокчиёни мурофиа, аз ҷумла айборшаванд татбиқ мегарданд.

Гуфтаҳои болоро ҷамъbast намуда, далелҳои зеринро қайд карданием. Аввалан, мақомоти прокуратура ва судҳо дар самтҳои гуногун ҳамкории наздиқро анҷом медиҳанд, ки мақсади он ҳифзи ҳуқуқу озодиҳо ва манфиатҳои шаҳрвандон мебошад.

Дуюм, прокуратура адолати судиро оид ба парвандаҳои чиноятӣ, гражданий, маъмурӣ, иқтисодӣ ва парвандаҳои дигар амалӣ намекунад ва назорати қонунӣ будани санадҳои судиро аз номи мақомоти олии судӣ анҷом намедиҳад. Мақсади ниҳоии иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳои мушаххас аз ҷониби суд таъмини ҳуқуқу манфиатҳои қонунии шаҳрвандони алоҳида, инчунин ҷамъият ва давлат дар умум мебошад; дар ин сурат, прокурор ҳамчун тарафи мустақили мурофиа амал мекунад, на аз ном ё бо супориши мақомоти судӣ. Аз ҷиҳати соҳтор бошад, прокуратура ба низоми судҳо дохил намешавад, аммо прокурорҳо ба ҷунин мақомот ҳисботдиҳанд ва тобеъ нестанд.

Сеюм, ҷанбаҳои ҳамкории мақомоти судӣ ва прокуратура бояд мушаххас карда шаванд ва такмил ёбанд, маҳсусан вобаста ба ҳамкории мақомоти прокуратура ва Суди конститутсионӣ.

Чорум, робитаҳои прокуратура ва ҳокимияти судӣ бояд боз ҳам зичтар карда шаванд. Ин аз талаботи холисонаи муттаҳидсозии иқтидори суд ва прокуратура дар таъмини қонуният бармеояд.

ХУЛОСА

Таҳқиқоти анҷомдода имкон медиҳад то хулосаю пешниҳодҳо ва тавсияҳои зерини муҳим мухтасар ифода карда шаванд.

1. Дар адабиёти соҳаи ҳуқуқшиносӣ зикр мегардад, ки бори аввал прокуратура асри XIV дар Фаронса, ҳангоми марҳалаи ҷараёни инквизитсионӣ таъсис дода шуда буд. Шоҳ Филиппи IV Ордонанс 25 марта соли 1302 прокуратураро ҳамчун мақоми намояндагии манфиатҳои ҳокими мутлақ таъсис дод. Пайдошавии прокуратураро ба Фаронса нисбат додан тасодуфӣ нест. Тавре ки аксарияти муаллифони россиягӣ зикр менамоянд, маҳз сохтор ва низоми прокуратураи Фаронса ҳамчун асоси ташаккулёбии прокуратураи Россия ҳисобида мешавад. Дар навбати худ тимсоли прокуратураи шоҳӣ заминаи ташаккулёбии низоми шӯравии мақомоти прокуратура доноста шуда, дар баробари ин, ба ташаккулёбии прокуратураи Тоҷикистон низ таъсир расонд. Ҳамин тариқ, дар адабиёти ватани қайд карда мешавад, ки ташаккулёбӣ ва рушди мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон ба раванди дохилшавии ҷумҳурии мо ба ҳайати ИҶШС алоқаманд мебошад.

Ташаккулёбии низоми комили мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон аз асри XX, аз лаҳзаи таъсис ёфтани ҶҲШБ ва Ҷумҳурии Муҳтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон, сипас, ба таъсис ёфтани Ҷумҳурии Муҳтори Шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон дар ҳайати ҶШС Ӯзбекистон, дар натиҷа ҶШС Тоҷикистони мустақил оғоз мегардад. Аз ин рӯ, мо даврабандии зерини ташаккулёбӣ ва рушди мақомоти прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамоем:

- марҳалаи аввал – ташаккулёбии мақомоти прокуратура дар ҶМШС Туркистон ва ҶҲШБ;
- марҳалаи дуюм – ташаккулёбии мақомоти прокуратура дар ҶМШС Тоҷикистон;
- марҳалаи сеюм – ташаккулёбӣ ва рушди мақомоти прокуратура дар ҶШС Тоҷикистон;
- марҳалаи чорум – ташаккулёбии мақомоти прокуратура дар

Тоҷикистони соҳибистиклол.

Марҳалаи якуми ташаккулёбии мақомоти прокуратура бо равандхое вобаста мебошад, ки дар аввали солҳои 20-уми асри XX дар ҳудуди Осиёи миёна ҷараён доштанд. Дар натиҷаи табаддулоти сиёсӣ, ки он солҳо амалӣ шуд, ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ба ҳайати ду ҷумҳурӣ – ҶМШС Туркистон, ки ба ҷойи Генерал губернатории Туркистон ва ҶҲШБ, ки дар ҳудуди собиқ Аморати Бухоро пайдо шуда буд, дохил мешуд.

Марҳалаи дуюми ташаккулёбии мақомоти прокуратура бо таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон алоқаманд мебошад. Дар баробари таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон, ташаккулёбии дастгоҳи давлатии он, аз ҷумла мақомоти адлия ва прокуратура оғоз мегардад. 14 феврали соли 1925 Кумитаи инқилобии ҶМШС Тоҷикистон қарори зеринро қабул намуд: «Дар бораи таъсис додани комиссариати ҳалқии адлия ва Прокуратураи давлатии ҶМШС Тоҷикистон».

Дар давраи солҳои 1924 – 1929, умуман дар ИҶШС, аз ҷумла дар ҶМШС Тоҷикистон ҷараёни фаъоли ҷустуҷӯи шакли муносаби ташкилёбии мақомоти прокуратура анҷом ёфт. Дар ин давра вазифаю функцияҳои прокуратура ба таври доимӣ тавсеа мейғтанд ва то соли 1929 прокуратура ба сифати мақоми комилу мустақил амал мекард, ки функцияи назоратиро анҷом медод. Инчунин зикр намудан лозим аст, ки агар дар марҳалаи аввал дар ҶМШС Туркистон ва ҶҲШБ мақомоти прокуратура аз нав таъсис дода шуда бошанд, дар доираи марҳалаи дуюм низоми амалкунандай мақомоти прокуратураи Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Марҳалаи сеюми ташаккулёбӣ ва рушди мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон бо табдилёбии ҶМШС Тоҷикистон ба ҶШС Тоҷикистон, яъне ба даст овардани мақоми ҷумҳурии мустақил дар ҳайати ИҶШС алоқаманд мебошад. Дар баробари таъсисёбии ҷумҳурии мустақил сухан ронда, қайд намудан лозим аст, ки он боиси ба амал омадани тағйирот дар соҳтори ҳудудии Тоҷикистон гардид ва бегуфтугӯ ба тағйирёбии

сохтори низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла прокуратура оварда расонд. Ҳамин тарик, КИМ ҶШС Тоҷикистон 23 октябри соли 1930 Қарор «Дар бораи азnavташкилёбии мақомоти судио прокурорӣ бо сабаби барҳам хӯрдани округҳо» қабул карда шуд. Тағйироти минбаъда дар сохтори давлатӣ ва эҳтиёҷоти воқеии таъмини фаъолияти мақомоти адлия боиси қабул карда шудани Низомномаи нави Комиссари ҳалқии адлия, КИМ ва ШКХ ҶШС Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1932, № 125 гардид, ки бо қарори худ «Оид ба тасдиқи низомнома дар бораи комиссариати ҳалқии адлияи ҶШС Тоҷикистон» Низомномаи навро тасдиқ намуд.

Тағйироти куллии вазъи ҳуқуқии мақомоти прокуратура ва мавқеи онҳо дар низоми идоравӣ дар ИҶШС соли 1933 ба амал омаданд. 20 июни соли 1933 г. Қарори КИМ ва ШКХ ИҶШС «Дар бораи таъсис додани прокуратураи ИҶШС» қабул карда шуд.

Дар анҷумани ғайринавбатии IV Шӯрои ҶШС Тоҷикистон, ки 1 марта соли 1937 баргузор гардид, Конститутсияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон қабул карда шуд ва дар он боби алоҳидаи VIII ба прокуратура ва суд бахшида шуд. Ҳамаи принсипҳо оид ба прокуратура, ки дар Конститутсияи ИҶШС тақвият ёфта буданд, дар Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон низ пурра дарҷ гардиданд.

Бо Фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС 24 майи соли 1955 «Низомномаи назорати прокурорӣ дар ИҶШС» тасдиқ гардид, ки дар он муқаррароти асосӣ оид ба вазифаю принсипҳои фаъолияти прокуратура тақвият бахшида шуда буданд. Низомнома аз 24 майи соли 1955 то он даме, ки тибқи боби 21 Конститутсияи ИҶШС аз соли 1977 аз 30 ноябрини соли 1979 Қонун дар бораи прокуратура қабул гардид, қариб чоряк аср амал намуд.

Ҳамин тарик, суханони гуфташударо ҷамъбаст карда, зикр намудан лозим аст, ки дар ин давра низоми ниҳоии мақомоти прокуратура ташаккул ёфт, мақсаду вазифаҳо, шаклҳо ва самтҳои асосии назорати прокурорӣ муқаррар карда шуданд. Мақомоти прокуратура ба сифати

шохай мустақили идораи давлатӣ - шохай назоратӣ эътироф карда шуд ва мутобики он ба зиммаи онҳо доираи васеи ваколатҳо voguzor гардид.

[9 – М]

Марҳалаи чоруми ташаккулёбӣ ва рушди мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон бо раванди истиқлолият ба даст овардани ҷумҳурии мо алоқаманд аст. Раванди мазкур дар шароити душвори сиёсию иқтисодӣ ҷараён гирифт. Ҷанги шаҳрвандии дар ин давра оғозгардида ба давлати наън ташаккулёбанда, аз ҷумла соҳтори низоми томи идоракунии давлатӣ ва низоми назорати прокурорӣ зарари ниҳоят қалон расонд. Дар ин давраи душвор аввалин маротиба дар таърихи мақомоти прокуратураи ҷумҳурий соли 1992 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд ва тибқи Қарори Шӯрои Олий аз 30 апрели соли 1992 эътибор пайдо намуд. Тақвияти минбаъдаи вазъи ҳукуқии мақомоти прокуратура бо қабул намудани Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 сурат гирифт. Мувофиқи Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 прокуратура ҳамчун мақоми мустақил, соҳибиҳтиёр, марказонидашуда ва ягона эътироф карда шуд. Дар Конституцияи ҶТ меъёрҳои ба прокуратура вобаста дар боби алоҳида, боби нуҳум, ки «Прокуратура» ном дорад, ҷойгир шудаанд. Дертар бо мақсади тақвияти қонуният, тартиботи ҳукуқӣ ва мубориза бо ҷинояткорӣ дар асоси муқаррароти Конституция ду қонуни конституционӣ қабул карда мешавад: «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» 11 марта соли 1996 ва қонуни амалқунанда - 25 июля соли 2005. [11 – М]

2. Прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақоми ҳокимияти давлатӣ аст, чунки дорои се нишонаи маҳсуси ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ хос, ки аз ҳусусияту вазифаҳои давлат бармеоянд, мебошад:

- ҳар як мақоми ҳокимияти давлатӣ бо тартиби муқаррарнамудаи Конституция, қонунҳо ва санадҳои ҳукуқии дигар таъсис дода мешавад, ки он дар навбати худ ба муайян намудани тартиби таъсисдихӣ ва салоҳияти мақоми мазкур имкон медиҳад;

- мақомоти ҳокимияти давлатӣ дорои ваколатҳои идоравӣ мебошанд, яъне ичрои қарорҳои он мақомот барои ҳама ҳатмӣ буда, ҳангоми зарурат бо хусусияти иҷбории давлат тақвият дода мешаванд;

- фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ бо шаклу усулҳои муқаррарнамудаи санадҳои ҳуқуқӣ амалӣ мегардад.

Агар ба нишонаҳои зиикрӯида такя кунем, аввалан, масъалаи ташаккулёбии прокуратура дар боби 9 Конститутсияи ҶТ муқаррар гардидааст ва дар он салоҳият, вазифаю ваколатҳо муайян карда шудаанд. Дар Тоҷикистон низ вазъи ҳуқуқии прокуратура бо қонуни конститутсионии алоҳида муайян карда мешавад. Дуюм, мақомоти прокуратура бешубҳа дорои ваколатҳои идоравӣ мебошанд. Ҳамин тариқ, мутобиқи моддаи 96 Конститутсияи ҶТ «Прокурори генералиӣ ва прокурорҳои тобеи он бе даҳолати дигар мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор мустақилона дар асоси қонун фаъолият мекунанд». Сеюм, дар Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» вазифаю самтҳои асосии фаъолияти онҳо муайян карда шудаанд. [7 – M]

3. Дар адабиёти соҳаи ҳуқуқшиноӣ оид ба муайян кардани мақоми прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият чунин мавқеъҳоро воҳӯрдан мумкин аст: прокуратура ҳамчун ҷузъи ҳокимияти қонунгузор; прокуратура ҳамчун мақоми ҳокимияти иҷроия; прокуратура ҳамчун ҷузъи таркибии низомиadolati судӣ, ки онро якҷоя бо ҳокимияти судӣ амалӣ мегардонад ва ба ягон шоҳаи ҳокимият дохил намешавад. Дар натиҷаи таҳқиқот анҷомдодашуда мо ба чунин хулоса омадем, ки дар давраи ҳозираи ташаккулёбии давлати ҳуқуқбунёд прокуратура мақоми сервазифаи ҳокимияти давлатист, ки онро Конститутсия таъсис додааст, вазъи маҳсус дорад, он ба таъиноти хос оид ба амалигардонии назорати давлатии риояи Конститутсияи ҶТ ва ичрои қонунҳо вобаста мебошад. Дар баробари муайян кардани мавқеи прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ омилҳои зеринро ба назар гирифтан лозим аст: прокуратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоди соҳибихтиёри давлатию ҳуқуқӣ мебошад,

ки низоми алоҳидаи мустақил ва марказонидашудаи мақомоти ҳокимияти давлатиро ифода мекунад. Он пурра ба ягон шоҳаи ҳокимияти мавҷуда дохил нашуда, ба сифати шоҳаи ҳокимияти мустақил амал мекунад, ҷузъҳои низоми нигоҳдории ҳама гуна шоҳаи ҳокимијатро дорад. **[2 – М], [5 – М]**

4. Барои муайян кардани нақши мақомоти прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимијат вазифаҳои прокуратура аҳамияти муҳим доранд. Мақоми маҳсус доштан дар низоми мақомоти ҳокимијат давлатӣ ба прокуратура барои ичро кардани вазифаҳои бешумор, ки аз рӯи ҳусусияташон хоси шоҳаҳои гуногуни ҳокимијат мебошанд, имконият медиҳад. Масалан, амалисозии таъқиби ҷиноятӣ ва ҳамоҳангзории фаъолияти мақомоти дигари ҳифзи ҳукуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ хоси мақомоти ҳокимијати икроия мебошад. Дар ҳоле, ки функсияи назоратӣ, ба фикри мо, бештар ба мақомоти намояндагӣ (ақаллан вақте сухан дар бораи назорати риояи қонунҳо меравад) хос аст. Дар навбати худ, дастгирӣ намудани айбдоркуни давлатӣ ва иштироки прокурор ҳангоми баррасии парвандаҳои дигар аз ҷониби суд пеш аз ҳама ба мусоидат намудан ба манфиати амалисозии адолати судӣ, яъне ноил гардидан ба мақсаде, ки дар назди ҳокимијати судӣ гузошта шудааст, равона шудаанд. Аз ин рӯ, чунин муайян намудан мумкин аст, ки вазифаҳои прокуратура – фаъолияти маҳсуси бо эҳтиёҷоти давлат муайяншавандаст, ки асоси онро назорати риояи қонунҳои дар ҳудуди давлат амалкунанда ташкил мекунад. Чунин фаъолият дар доираи низоми муайян амалий мегардад ва дар давлати мушаххас, давраи муайяни таърихӣ, иқтисодӣ ва сиёсии он дар баробари мақомоти дигари давлатӣ – қонунгузор, икроия ва судӣ сурат мегирад. Аз мағҳуми зикргардида чунин аломатҳои назаррасро қайд карданамон мумкин аст: аввал ин ки функсияҳои прокуратура фаъолиятест, ки онро танҳо давлат муқаррар мекунад; дуюм, асоси ин фаъолиятро назорати риояи қонунҳо дар ҳудуди давлат ташкил мекунад; сеюм, фаъолияти мазкур дар давлати мушаххас амалий карда мешавад. **[4 – М]**

5. Дар адабиёти илмӣ оид ба гурӯҳбандӣ ва мазмуни вазифаҳои прокуратура ақидаҳои гуногун баён карда шудаанд. Дар ин бобат ба мазмуни меъёрҳои Конститутсияи ҶТ ва Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июли соли 2005 «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» тая карданро лозим мешуморем. Дар моддаи 93 Конститутсия вазифаи ягонаи прокуратура - Назорати риояи дақиқ ва ичрои яхелаи қонунҳо муқаррар карда шудааст. Вазифаҳои дигарро қонуни конститутсионии зикрнамуда муқаррар кардааст. Дар асоси мазмуни он вазифаҳои зерини прокуратураго муайян карда метавонем: иштироки прокурор дар баррасии парвандаго аз ҷониби суд, таъқиби ҷиноятӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ, иштирок дар фаъолияти қонунэҷодкунӣ.

Дар ин сурат вазифаҳои номбаршударо мо ҳамчун вазифаҳои асосӣ ва иловагӣ гурӯҳбандӣ карда метавонем. Вазифаи асосии прокуратура вазифаи назоратӣ мебошад, ки он чӣ тавре қайд карда будем, дар Конститутсияи ҶТ муқаррар шудааст. Ҳама вазифаҳои боқимондаро ба гурӯҳи вазифаҳои иловагии прокуратура дохил кардан мумкин аст.

6. Дар адабиёти соҳаи ҳуқуқшиносӣ оид ба ҳамкории мақомоти прокуратура ва парламент се мавқеи гуногун мавҷуд аст. Тибқи мавқеи якум, прокуратура бояд «дар назди шоҳаи ҳокимияти қонунгузор», яъне ҳамчун механизми назоратии парламент амал кунад. Гурӯҳи дигари олимон бар он ақидаанд, ки прокуратура набояд ба шоҳаи ҳокимияти қонунгузор дохил шавад ва он бояд ба сифати мақоми мустақил амал намояд. Гурӯҳи сеюм бошад, баръакс, чунин меҳисобад, ки прокуратура ҷузъи таркибии ҳокимияти қонунгузор аст. Маълум аст, ки чунин гуногунандешӣ бо ду сабаб пайдо шудааст. Якум, чӣ тавре, ки аллакай қайд кардем, масъалаи мавқеъ ва нақши прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият дар Конститутсия ва қонунгузории кишвар ба таври аниқ танзим карда нашудааст. Дуюм, яке аз функсияҳои асосии парламент, ба монанди мақомоти прокуратура, амалисозии фаъолияти

назоратī нисбат ба мақомоти ҳокимияти иcroия мебошад. Махз ҳамин омилхō боиси пайдо шудани баҳсҳои гуногун дар бораи ҳамкории ҳокимияти қонунгузор ва мақомоти прокуратура мегарданд. [3 – M]

Пас аз омӯхтани ақидаҳои гуногун мо чунин хулоса баровардем: ба сифати шоҳаи мустақили ҳокимият мақомоти прокуратура ба ҷараёни таҷзияи ҳокимият тавассути низоми мувозинат ва боздорӣ ҷалб карда шудаанд. Низоми мазкур ба қоида дар бораи назорат намудани фаъолияти як шакли ҳокимият аз ҷониби шакли дигари ҳокимият асос меёбад. Дар доираи ин раванд ҷораҳои муайяни маҳдудкунанда муқаррар мегарданд. Дар ин ҳолат ҳокимияти қонунгузор фаъолияти мақомоти иcroияи ҳокимиятро назорат мекунад. Лекин, чунин назоратро аз он назорате, ки ба зиммаи мақомоти прокуратура vogузор карда шудааст, фарқ карда тавонистан лозим аст. Ба сифати мақоми қонунгузор Маҷлиси Олӣ функцияҳои назоратии маҳдудкунандаи фаъолияти ҳокимияти иcroияро ичро мекунад. Назорат нисбат ба икрои буҷети қабулнамудаи Маҷлиси намояндагон, инчунин шунидани ҳисботи аъзои алоҳидаи Ҳукумат амалий мегардад. Дуруст аст, ки мақсадҳои назорати парламентӣ ва назорати прокурорӣ ба ҳамдигар мувофиқанд, лекин усулҳои амалисозии онҳо тамоман гуногун мебошанд, ки баъдтар мо дар ин бора маълумот хоҳем дод. Ҳамин тариқ, мазмуни ҳамкории мақомоти прокуратура ва Маҷлиси Олиро шарҳ дода, ба чунин хулоса омадан мумкин аст, новобаста ба он ки ҳамкории мақомоти мазкур бешакқу шубҳа муҳим ҳисобида мешавад, он барои яке аз намудҳои ҳокимияти қонунгузор ё чӣ тавре ки пештар ҳисобида мешуд - мақоми назоратии ҳокимияти қонунгузор шуморидани прокуратура ягон далели ҷиддӣ пешниҳод карда наметавонад. Прокуратура дар ҳамкорӣ бо парламент ба сифати шоҳаи баробархуқуқи ҳокимият амал мекунад, дорои вазифа, салоҳият ва ваколатҳои худ мебошад. [1 – M]

7. Ҳамкории мақомоти прокуратура ва Маҷлиси Олӣ дар се самт ба роҳ монда мешавад – назоратӣ, ҳукуқэҷодкуниӣ ва ташкилиӣ. Ба шаклҳои асосии назорати парламентӣ нисбат ба фаъолияти прокуратура дохил

мешаванд: дархостҳои вакилӣ, ҳисбот, маърӯза ва гузориши Прокурори генералӣ. Ҳангоми иштирок дар фаъолияти ҳуқуқэчодкунӣ, мақомоти прокуратура вазифаи ба зиммаашон voguzorgardidaro оид ба ҳифзи ҳуқуқ, ки волоияти қонунро таъмин менамояд, ичро мекунанд. Вобаста ба қисмати ташкилӣ тартиби ба вазифа таъин ва озод намудани Прокурори генералӣ тибқи низоми омехта сурат мегирад, яъне расмиёти пешниҳод ба расмиёти пешниҳоди аъзои Ҳукумат монанд аст, додани ризоят бошад, бо тартибе амалӣ мегардад, ки ҳангоми интихоби судяҳои Суди конститутсионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ ҷоиз аст, яъне аз ҷониби Маҷлиси Миллӣ сурат мегирад ва ба ақидаи мо аз он шаҳодат медиҳад, ки мақомоти прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимият мақоми мустақил доранд.

8. Дар натиҷаи таҳқиқот анҷомдодашуда ба чунин хулоса омадем, ки мақомоти прокуратура ҳамчун мақоми ягонаи марказонидашудаи ҳокимияти давлатӣ, ки аз номи давлат назорати риояи Конститутсияи ҶТ, ичрои қонунҳои дар ҳудуди кишвар амалкунанд, аз ҷумла назорати риояи қонунҳо аз ҷониби мақомоти амалисозандай фаъолияти оперативиу ҷустуҷӯй, таҳқиқи пешакӣ, назорати риояи қонунҳо аз ҷониби маъмурияти мақомоту муассисаҳое, ки ҷазои ҷиноятиро ичро мекунанд ва дар он прокурор дорои ваколатҳои муайяни идоравиу амрдиҳӣ мебошад; ҳамоҳангозии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мубориза бо ҷинояткорӣ, назорати ичрои қонунҳо ҳангоми аз ҷониби мақомоти назорати давлатӣ гузарондани санчиши объектҳои соҳибкорӣ ва додани иҷозат барои гузарондани санчиш; анҷом додани ташхиси «зиддикорупсиионӣ»-и қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, лоиҳаи онҳо, ки бештар ба ваколатҳои мақомоти ҳокимияти икроия ва соҳторҳои он мансуб аст, ба низоми мақомоти ҳокимияти икроия дохил намешавад. Дар ин самти муносибатҳои ҳуқуқӣ Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарвари давлат, ки ҳамоҳангозии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатиро таъмин менамояд, моҳиятан роҳбарии низоми ҳокимияти

ичроияро ба ухда дорад ва дар назди халқ, ҹамъият ва давлат барои риояи Конститутсияи ҶТ дар тамоми ҳудуди кишвар масъул мебошад, тобеъ аст.

Айни ҳол Президент ба сифати сарвари давлат масъулияти назорат кардани вазъи низоми ҳуқуқӣ ва тартиботи ҳуқуқиро ба дӯши худ мегирад. Прокуратура бояд такяи боэътимоди Президент вобаста ба қӯшишҳои ў дар бартарафсозии ноустувории ҳуқуқӣ дар ҹамъият, нигилизми ҳуқуқӣ, афзун намудани нуфузи қонунҳо ва санадҳои зерқонунӣ бошад.

9. Яке аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки бо он прокуратура муносибати наздик дорад, мақомоти судӣ мебошанд ва дар маҷмӯъ ҳокимияти судӣ номида мешаванд. Муносибати байни мақомоти судӣ ва прокуратура аз лаҳзаи пайдошавии онҳо оғоз меёбад. Ҷанбаҳои асосии муносибатҳои байни мақомоти прокуратура бо мақомоти ҳокимияти судӣ чунин мебошанд: таносуби вазифаи ҳифзиҳуқуқии прокуратура ва суд; шартҳои амалисозии назорати прокурорӣ дар мурофиаи судии чиноятӣ; робитаи прокуратура бо шоҳаҳои гуногуни ҳокимияти судӣ; таносуби назорати прокурорӣ ва назорати судӣ нисбат ба қонунӣ ва асоснок будани чораҳои татбиқшавандай маҷбуркуни мурофиавӣ дар тафтишоти пешакӣ; шаклҳои ҳамкории прокуратура бо суд ҳангоми амалисозии функцияҳои ҳамоҳанг соҳтани мубориза бо чинояткорӣ. **[8 – М]**

10. Айни ҳол масъалаҳои таносуби фаъолияти мақомоти прокуратура ва Суди конститутсионӣ аҳамияти бештар пайдо мекунанд. Қонунгузории кишвар ба сифати яке аз субъектони ба Суди конститутсионӣ муроҷиаткунанда оид ба мутобиқати санадҳои қабулнамуда прокуратураго низ меҳисобад. Лекин оид ба масъалаҳои таносуби фаъолияти мақомоти прокуратура ва Суди конститутсионӣ як қатор нуктаҳое мавҷуданд, ки онҳо бояд аниқ карда шаванд. Яке аз чунин масъалаҳо имконияти муроҷиат кардани Прокурори генералий ба Суди конститутсионӣ оид ба мутобиқи Конститутсия будани қонунҳо, дигар

санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, тавзехоти дастурии пленумҳои Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти даҳлдори давлатӣ ё ҷамъиятӣ, инчунин мақомоти судӣ нисбат ба шаҳрвандон дар ҳолати мушаххас татбиқ шудаанд ва ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии онҳоро поймол мекунанд.

Азбаски яке аз вазифаҳои асосии прокуратура дар Тоҷикистон назорати риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аз ҷониби ҳама соҳторҳо ва шаҳсони мансабдор мебошад, ба фикри мо, пешниҳоди ҳуқуқи мазкур ба мақомоти прокуратура аз рӯйи мантиқ ҳоҳад буд.

Чанбаи дигари муносибатҳои байни мақомоти прокуратура ва Суди конститутсионӣ, ки бояд мушаххас карда шавад, масъалаи иштироқи прокурор дар мурофиаи судии конститутсионӣ мебошад. Аз таҳлили қонунгузории танзимқунандаи фаъолияти мақомоти прокуратура ва Суди конститутсионӣ чунин бармеояд, ки нақши прокуратура дар мурофиаи судии конститутсионӣ пурра мушаххас гардонда нашудааст. Аз як тараф моддаи 34 Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррар кардааст, ки прокуророн мутобиқи қонунгузории мурофиавии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мурофиаи судӣ, ҳангоми баррасии парвандаҳо аз ҷониби суд иштирок мекунанд. Илова бар ин, дар моддаи 35 қонуни зикргардида муқаррар гардааст, ки прокурор иштирокчии мурофиаи судӣ мебошад ва бо иштирокчиёни дигар ҳуқуқҳои баробар дорад. Аз мантиқи меъёрҳои мазкур маълум мешавад, ки прокурор дар мурофиаи судии конститутсионӣ иштирок мекунад. Лекин моддаи 36 қонуни зикргардида дар баробари қайд намудани гурӯҳи парвандаҳое, ки ҳангоми баррасии онҳо прокурор иштирок карда метавонад, парвандаҳои ба Суди конститутсионӣ вобастаро ёдрас намекунад. Инчунин, ба сифати иштирокчии ҳатмии мурофиаи судӣ прокурор дар Қонуни конститутсионӣ «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ зикр нагардидааст. Дар қонуни мазкур ва дастури Суди конститутсионӣ қайд шудааст, ки иштирокчиёни ҷаласаи судӣ дар Суди конститутсионӣ тарафҳо ва

намояндагони тарафҳо, шоҳидон, коршиносон, мутахассисон ва тарҷумонҳо мебошанд. Прокурор метовонад ба ҷаласаи судӣ даъват карда шавад, яъне иштирокчии асосии мурофиа нест. **[6 – M]**

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Ба ғайр аз хulosаҳои назариявӣ оид ба такмили қонунгузории кишвар як қатор пешниҳодҳоро омода намудаем:

- пешниҳод менамоем, ки ба моддаи 1 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» тафйирот ворид карда шуда, он дар таҳрири зерин ифода ёбад: «Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон – мақоми ягонаи марказонидашудаи ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки дар доираи ваколатҳои худ назорати риояи дақиқ ва ичрои қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба амал мебарорад». Дар сурати бо чунин тасвия ифода ёфтани прокуратура, ҳама ҳолатҳои баҳсӣ вобаста ба хосияти ҳуқуқии прокуратура ҳамчун мақоми ҳокимияти давлатӣ аз байн мераванд;

- номи моддаи 11 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» мувофиқа карда шуда, дар таҳрири зерин ифода гардад: «Иштироки прокурор дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ». Прокуратура маҳз дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ иштирок мекунад, на дар фаъолияти қонунэҷодкунӣ. Инчунин баррасӣ кардани масъалаи ба прокуратура додани ҳуқуқи ташабbusи қонунгузорӣ аз аҳамият ҳолӣ наҳоҳад буд. Бо назардошти он ки прокуратура шоҳаи мустақили ҳокимият шуморида мешавад, додани чунин ҳуқуқ ба он нуфузи ин мақомро дар низоми таҷзияи ҳокимият афзун мегардонад; **[1 – М]**

- ба Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» меъёр бо мазмуни зерин илова карда шавад: «агар бар зидди додани ризоят барои таъин намудан ба вазифаи Прокурори генералиӣ, муовини якуми Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муовинони ўқсарияти шумораи умумии аъзои Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон овоз дихад, дар ин сурат Президент метавонад номзадии шахси мазкурро такроран ё

номзадии шахси дигарро пешниҳод кунад»;

- лозим мешуморем, ки ба модддаи 36 Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» муқаррарот оид ба асосҳо ва шаклҳои иштироки прокурор дар баррасии парвандаҳо аз ҷониби Суди конститутсионӣ, инчунин пешниҳод намудани ҳукуқи иштирок дар ҷаласаҳои Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Прокурори генерали Ҷумҳурии Тоҷикистон илова карда шавад. Ин гуна муқарраротро ба Қонуни конститутсионии ҶТ «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ ворид намудан зарур аст.

[6 – М]

РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

I. Санадҳои меъёрии хуқуқӣ ва расмӣ

1. Конститутсияи ҶТ аз 6-уми ноябри соли 1994, бо тағириу иловаҳои солҳои 26-уми сентябри соли 1999, 22-юми июни соли 2003 ва 22-юми майи соли 2016 [Матн]. – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 64 с.

2. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қонуни конститутсионии амалкунанда. Санаи қабул: 25 июли соли 2005, таҳти № 107 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.mmk.tj. (санай муроҷиат: 21.01.18).

3. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» Қонуни конститутсионии амалкунанда. Санаи қабул: 26 июни соли 2014, таҳти № 1084 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj>. (санай муроҷиат: 21.01.18).

4. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қонуни конститутсионии амалкунанда. Санаи қабул: 19 майи соли 2001, таҳти № 28 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj>. (санай муроҷиат: 13.08.2018).

5. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қонуни конститутсионии амалкунанда. Санаи қабул: 26 июни соли 2014, таҳти № 1083 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj>. (санай муроҷиат: 04.04.2018).

6. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қонуни конститутсионии амалкунанда. Санаи қабул: 19 апрели соли 2000, таҳти № 1 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj>. (санай муроҷиат: 14.10.2018).

7. Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ». Қонуни конститутсионии амалкунанда. Санаи қабул: 17 майи соли 2004, таҳти № 1 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj>. (санаи муроҷиат: 25.11.2018).

8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 30 майи соли 2017, таҳти № 1414 // [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj>. (санаи муроҷиат: 22.06.2018).

9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низоми мақомоти идоракуни Ҷумҳурии Тоҷикистон». Қонуни амалкунанда. Санаи қабул: 16 апрели соли 2012, таҳти № 828 // [Захираи электронӣ]. - Манбаи дастрасӣ: <http://base.mmk.tj>. (санаи муроҷиат: 26.06.2018).

10. Кодекси мурофиаи чиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабря соли 2009, таҳти № 564 // [Захираи электронӣ]: – Манбаи дастрасӣ: [www.mmk.tj](http://base.mmk.tj). (санаи муроҷиат: 26.06.2018)

11. Кодекси мурофиаи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 январи соли 2008, таҳти № 341 // [Захираи электронӣ]: – Манбаи дастрасӣ: [www.mmk.tj](http://base.mmk.tj). (санаи муроҷиат: 26.06.2018).

12. Конститусияи ҶМШС Тоҷикистон аз 28 апрели соли 1929. // Съезды Советов Союза ССР, Союза ССР, Союзных и автономных Советских Социалистических Республик. Сборник документов, 1923-1937 гг.: в 7 томах. – М., 1965. – Т.7. – С -362-384.

13. Конститусияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 25 февраля соли 1931 // Съезды Советов Союза ССР, Союза ССР, Союзных и автономных Советских Социалистических Республик. Сборник документов, 1923-1937 гг.: в 7 томах. – М., 1965. – Т.7. – С -674-694.

14. Конститусияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 1 марта соли 1937 // Съезды Советов Союза ССР, Союза ССР,

Союзных и автономных Советских Социалистических Республик. Сборник документов, 1923-1937 гг.: в 7 томах. М.1965. Т.7. С 749-768.

15. Конституцияи Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 14 апрели соли 1977. – Душанбе 1987. – 45 с.

16. История Советской Конституции в документах 1917-1956 гг. – М., Госюриздан, 1957.

17. История советской прокуратуры в важнейших документах. – М.: Юриздан, 1947.

18. Конституция (Основной закон) РСФСР от 10 июля 1918г.// Кукушкин Ю.С., Чистяков О.И. Очерк истории Советской Конституции 2-е изд. доп. – М.: Политиздат, 1987.

19. Систематическое собрание действующих законов Таджикской ССР. – Душанбе, 1932.

20. Советская прокуратура. Сборник документов. – М., 1981 – 142 с.

21. Съезд Советов Союза ССР. Стенографический отчет. – М., 1935. – 68 с.

22. Съезды Советов (в документах). 1923-1937 гг. Том VII. – М., 1965.

23. Съезды советов в документах 1917-1936 гг. Том 2. – М. 1960.

24. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических Республик. Сб. док., 1917-1936 гг. Т.1. – М., Госюриздан, 1959.

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълими

25. Авакъян, С. А. Конституционное право России: учебный курс в 2-х т. Т. 2. [Текст] / С.А. Авакъян. – М., 2018. – 927 с.

26. Административное право Республики Таджикистан: цикл лекций. [Текст] / А.М. Диноршове, Дж.Ш. Кодиров, Р.М. Марифхонов / Под ред. А.М. Диноршоева. – Душанбе, 2014. – 150 с.

27. Азизов, У.А. Конституционные основы судебно-правовой политики в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в

России и зарубежных странах: коллективная монография. [Текст] / У.А. Азизов. – СПб, 2019. – С. 435-439.

28. Азизкулова, Г.С. Цикл лекций по истории государства и права Республики Таджикистан: учебное пособие. [Текст] / Г.С. Азизкулова. – Душанбе, 1995. – 212 с.

29. Ализода, З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан: монография. [Текст] / З. Ализода. – Душанбе, ТНУ, 2013. – 206 с.

30. Алимов, С.Ю., Диноршоев, А.М., Салохидинова, С.М. Конституционное право Республики Таджикистан. [Текст] / С.Ю. Алимов, А.М. Диноршоев, С.М. Салохидинова. – Душанбе, 2017. – 528 с.

31. Арбузкин, А. М. Конституционное право зарубежных стран. [Текст] / А.М. Арбузкин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2010. – 703 с.

32. Баглай, М.В. Конституционное право Российской Федерации: учеб. для вузов. [Текст] / М.В. Баглай. – 3. изд., изм. и доп. – М.: НОРМА, 2001. – 784 с.

33. Безуглов, А.А. Солдатов, С.А. Конституционное право России. [Текст] / А. А. Безуглов, С. А. Солдатов. – М., 2003. – 886 с.

34. Бессарабов, В.Г. Организация и деятельность Российской прокуратуры (1996–2006). [Текст] / В.Г. Бессарабов. – Нальчик: Издательский центр «Эль-Фа», 2006. – 368 с.

35. Буриев, И.Б. История государства и права Таджикистана (от древнейших времен до начала XX века). Т.1, ч. 1-2. [Текст] / И.Б. Буриев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 244 с.

36. Гафуров, Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: современное состояние и перспективы развития: монография. [Текст] / Х.М. Гафуров. – Душанбе, 2007. – 186 с.

37. Голунский, С.А., Стrogович, М.С. Теория государства и права. [Текст] / С.А. Голунский, М.С. Стrogович. – М., 1940. – 304 с.

38. Григонис, Э.П. Правоохранительные органы: курс лекций. [Текст] / Э.П. Григонис. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с.
39. Даев, В.Г., Маршунов, М. Н. Основы теории прокурорского надзора. [Текст] / В.Г. Даев, М.Н. Маршунов. – Л.: Изд. Ленингр. Ун-та, 1990. – 136 с.
40. Диноршоев, А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан: монография. [Текст] / А.М. Диноршоев. – Душанбе 2007. – 200 с.
41. Диноршоев, А.М. Механизмы защиты прав человека в Республике Таджикистан: монография. [Текст] / А.М. Диноршоев. – Душанбе, 2014. – 152 с.
42. Диноршоев, А.М., Сафаров, Д.С., Хамдамова, Ш.М. Процессуальные институты конституционного судопроизводства в Республике Таджикистан. / Под общей редакцией Диноршоева А.М. [Текст] / А.М. Диноршоев, Д.С. Сафаров, Ш.М. Хамдамова. – Душанбе, 2015. – 133 с.
43. Достиев, А.С. Конституция Республики Таджикистан 1994 года: История разработки, принятия, внесения изменений и основные положения. [Текст] / А.С. Достиев. – Душанбе, 2001. – 240 с.
44. Зеленецкий, В.С. Функциональная структура прокурорской деятельности: учеб. пособие. [Текст] / В.С. Зеленецкий. – Харьков: Харьковский юрид. ин-т, 1978. – 78 с.
45. Зоиров, Дж.М. Таджики: от государства Саманидов до суверенной государственности (историко-правовой анализ). [Текст] / Дж.М. Зоиров. – СПб.: Реноме, 2014. – 287 с.
46. Имомов, А.И. Ҳукуки конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. ([Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе, 2017. – 760 с.
47. Имомов, А. Таджикистан на пути к укреплению независимости // Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998). Сб. статей. [Текст] / А.И. Имомов. – Душанбе,

1998. – 208 с.

48. Имомов, А.И. Вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳранд, ҳуқук, озодӣ ва вазифаҳои асосӣ. [Матн] / А.И. Имомов. – Душанбе: Офсет Империя. 2013. – 224 с.

49. Искандаров, З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимоя. [Матн] / З.Х. Искандаров. – Душанбе, 2007. – 136 с.

50. Исоев, М. Ш., Каримов, Ф.К., Юсуфов, А. Назорати прокурорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. [Матн] / – Душанбе: «Эҷод». 2005. – 728 с.

51. Ишанов, А.И. Создание Бухарской Народной Советской Республики (1920-1924 гг.). [Текст] / А.И. Ишанов. – Ташкент, 1955. – 180 с.

52. Кенжаев, С., Мирзоева, К. Очерк истории прокуратуры Таджикистана. [Текст] / С. Кенжаев, К. Мирзоева. – Душанбе, 1995. – 215 с.

53. Клейман, А.Ф. В.И. Ленин о законности, суде и прокуратуре. [Текст] / А.Ф. Клейман. – М.; МГУ, 1961. – 36 с.

54. Козлов, А.Ф. Прокурорский надзор Российской Федерации. Общая часть: учебное пособие. [Текст] / А.Ф. Козлов. – Екатеринбург, 1999. – 140.

55. Козлова, Е.И., Кутафин, О.Е. Конституционное право России: учебник. [Текст] / Е.И. Козлова, О.Е. Кутафин. – М., 2001. – 592 с.

56. Кокотов, А.Н., Кукушкин, М.И. Конституционное право России. [Текст] / А.Н. Кокотов, М.И. Кукушкин. – М.: Юристъ, 2003. – 540 с.

57. Комментарий гражданского процессуального кодекса Республики Таджикистан (постатейный) [Текст] / Под. ред. М.З. Рахимова. – Душанбе, 2012. – 667 с.

58. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный) [Текст] / Под ред. Г.А. Жилина. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2008. – 880 с.
59. Комментарии к Конституции Российской Федерации. [Текст] / Под ред. В.Д. Зорькина, Л.В. Лазарева. – М.: Эксмо. – 2010. – 613 с.
60. Комментарий к Федеральному закону «О прокуратуре Российской Федерации» от 17.11.1995. [Текст]. // Под общ. ред. Ю.И.Скуратова. – М.: Норма. 1996. – 736 с.
61. Лазарева, В.А. Судебная власть. Судебная защита. Судебный контроль: понятие и соотношение: лекции- очерки. [Текст] / В.А. Лазарева. – Самара, 2000. – 64 с.
62. Лебединский, В.Г., Каленов, Ю.А. Прокурорский надзор в СССР: Очерки по курсу. [Текст] / В.Г. Лебединский, Ю. А. Каленов. – М.: Госюриздан, 1957. – 330 с.
63. Махбубов, М. Создание и развитие органов прокуратуры в Узбекистане. [Текст] / М. Махбубов. – Ташкент, 1993. – 48 с.
64. Махмудзода, М.А. Сиёсати ҳуқуқи ва давлатӣ демократӣ. [Матн] / М.А. Махмудзода. – Душанбе, 2017. – 632 с.
65. Махмудов, М.А., Худоёрөв, Б.Т. Мақомоти ҳифзи ҳуқук дар Тоҷикистон: китоби дарсӣ. [Текст] / М.А. Махмудов, Б.Т. Худоёрөв. – Душанбе: «Эр-граф». 2012. – 396 с.
66. Мельников, Н.В. Прокурорская власть и личность: правовые средства обеспечения конституционных прав и свобод граждан России. [Текст] / Н.В. Мельников. – М., 2003. – 384 с.
67. Мишин, А.А. Центральные органы власти буржуазных государств. [Текст] / А. А. Мишин. – М., 1972. – 285 с.
68. Миралиев, И.К. Правовое государство и права человека: монография. [Текст] / И.К. Миралиев. – Душанбе: Сино, 2015. – 258 с.
69. Назаров, С.Н. Прокурорский надзор. [Текст] / С. Н. Назаров. – М., 1998. – 128 с.

70. Насурдинов, Э.С. Правовая культура: монография. [Текст] / Э.С. Насурдинов. – М., 2014. – 352 с.
71. Ойев, X., Сафаров, Б.А. Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] / X. Ойев, Б.А. Сафаров. – Душанбе, 2013. – 256 с.
72. Парламентское право России [Текст] / Под ред. И.М. Степанова и Т.Я. Хабриевой. – М.: Юристъ, 1999. – 391 с.
73. Прокуратура Российской Федерации (концепция развития на переходный период). [Текст] / – М.: Наука, 1994. – С. 22-23.
74. Прокурорский надзор. [Текст] / Под ред. О.А. Галустьяна, А.В. Ендольцевой. – М., 2010. – 472 с
75. Прокурорский надзор в Российской Федерации: учебник. [Текст] / Под ред. А.А. Чувилева. – М.: Юристъ, 2001. – 400 с.
76. Прокурорский надзор в СССР: учебник. [Текст] / Под. ред. М. П. Малярова. – М., 1982. – 322 с.
77. Раззоков, Б.Х. Государственная администрация Таджикистана на рубеже веков [Текст] / Б.Х. Раззоков. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 232 с.
78. Раззоков, Б.Х. Исполнительная власть Таджикистана: правовые проблемы институционального реформирования [Текст] / Б.Х. Раззоков. – Душанбе: Ирфон. 2013. – 236 с.
79. Росинский, В.В. Конституционные основы правозащитной деятельности прокуратуры Российской Федерации: монография. [Текст] / В.В. Росинский. – М.: Альфа, 2010. – 224 с.
80. Сайдов, И.И. Личные и политические права в системе прав человека в Таджикистане: историко-правовой и общетеоретический анализ: монография. [Текст] / И.И. Сайдов. – Душанбе, 2017. – 200 с.
81. Сафаров, Д.С. Права человека и глобализация в контексте исламской правовой культуры: монография. [Текст] / Д.С. Сафаров / Отв. ред. А.Г. Халиков. – Душанбе: Офсет Империя, 2014. – 228 с.
82. Советская прокуратура. Очерки истории. [Текст] – М.: Наука,

1993. – 206 с.

83. Современный парламент. Теория, мировой опыт-российская практика. [Текст] / Под общ. ред. О.Н. Булакова. – М.: Эксмо, 2005. – 320 с.

84. Соловьев, А.Б., Токарева, М. Е., Халиулин А. Г., Якубович Н.А. Законность в досудебных стадиях уголовного процесса России. [Текст] / А. Б. Соловьев, М.Е. Токарева, А.Г. Халиулин, Н.А. Якубович. – Москва-Кемерова: Кузбассвузиздат, 1997. – 162 с.

85. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва хуқуқ. Китоби дарсӣ. [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.

86. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва хуқуқ. Китоби дарсӣ. [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Империал-Групп, 2009. – 356 с.

87. Сухарев, А.Я. Понятие функций и направлений деятельности органов прокуратуры / Прокурорский надзор Российской прокуратура в правовом демократическом государстве: учебник. [Текст] / А.Я. Сухарев. – М.: Норма, 2008. – 463 с.

88. Тадевосян, В.С. Прокурорский надзор в СССР [Текст] / В.С. Тадевосян. – М.: Госюриздан, 1956. – 300 с.

89. Тартаковский, А.Д., Абдуллаев, Н.А. Преступления в сфере семейно-бытовых отношений и борьба с ними / Отв. ред. В.П. Коновалов. [Текст] / А.Д. Тартаковский, Н.А. Абдуллаев. – Душанбе: Дониш, 1989. – 134 с.

90. Тахиров, Ф.Т. История государства и права Таджикистана (1917–1929). Т. 2, ч. 1. [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2001. – 492 с.;

91. Тахиров, Ф.Т. Становление советского права в Таджикистане. [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе 1987. – 192 с.

92. Тахиров, Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. [Текст] / Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2009. – 369 с.

93. Теория государства и права: учебник. [Текст] / Под ред. В.В. Лазарева, С.В. Липень. – М., 1998. – 634 с.
94. Теория государства и права: курс лекций. [Текст] / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – 776 с.
95. Тошев, А.М. Эволюция правового статуса личности в Республике Таджикистан: историко-правовое исследование: монография. [Текст] / А.М. Тошев / Под. ред. Р.С. Мулукаева. – Душанбе: «Эр-граф», 2018. – 288 с.
96. Фармонҳои Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба фаъолияти мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] – Душанбе: Ирфон, 2016. – 230 с.
97. Холиков, К.Н. Конституционное судопроизводство в Республике Таджикистан. [Текст] / К.Н. Холиков. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 420.
98. Холикзода, А.Г., Маджидзода, Дж.З., Одиназода, Р.С. Права человека и конституционно-правовое развитие Таджикистана: монография. [Текст] / А.Г. Холикзода, Дж.З. Маджидзода, Р.С. Одиназода. – Душанбе 2019. – 488 с.
99. Хропанюк, В.Н. Теория государства и права: учебное пособие. [Текст] / В.Н. Хропанюк. 2-е изд., доп. и испр. – М.: Омега, 2004. – 382 с.
100. Чиркин, В.Е. Конституционное право зарубежных стран. [Текст] / В.Е. Чиркин. – М., 2014. – 528 с.
101. Якубова, С.Н. Конституционно-правовой статус Маджлиси Оли Республики Таджикистан. [Текст] / С.Н. Якубова. – Душанбе 2009. – 150 с.
102. Ястребов, В.Б. Прокурорский надзор: учебник. [Текст] / В.Б. Ястребов. – М.: Городециздат, 2001. – 432 с.

III. Мақолаҳо ва маърӯзахо

103. Батин, И.М. Прокуратура и законодательная власть. II Правовая реформа в России [Текст] // И.М. Батин // Материалы Всероссийской ежегодной практической конференции молодых ученых и студентов (Екатеринбург, 21-марта 2008 г.) / отв. ред. П.А. Лазутин, В.Ю. Шобухнн. – Екатеринбург, 2008. – С. 119-121.
104. Бахриддинов, С.Э. Чораҳои таъсиррасонии мурофиавии чиноятӣ нисбат ба шиканча [Матн] / С.Э. Бахриддинов // Масъалаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии чинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи конференсияҳои илмӣ-назариявӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. – С. 34-39.
105. Бахриддинов, С.Э. Омӯзиши шаҳсияти чинояткор дар мурофиаи чиноятӣ [Матн] / С.Э. Бахриддинов // Масъалаҳои рӯзмарраи ҳуқуқи судӣ, фаъолияти прокурорӣ ва пешгирии чинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи конференсияҳои илмӣ-назариявӣ. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг», 2013. – С. 177-181.
106. Бельский, К.С. О функциях исполнительной власти [Текст] / К. С. Бельский // Государство и право. – 1997. – № 3. – С. 14-21.
107. Брагинский, М. Первые шаги прокуратуры [Текст] / М. Брагинский // Социалистическая законность. – 1947. – № 5. – С. 38-40.
108. Бровин, Г.И. О прокурорско-надзорных правоотношениях [Текст] / Г.И. Бровин // Совершенствование прокурорского надзора в СССР. – М., 1973. – С. 94-97.
109. Валуйский, В.И. О некоторых проблемах прокурорского надзора в условиях реформы [Текст] / В.И. Валуйский // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 3. Вып. 1. Экономика. Право. – 1996. – С. 120-124.

110. Велиев, И.В. Место прокуратуры в системе органов государственной власти Российской Федерации [Текст] / И.В. Велиев // Современное право. – 2005. – № 10. – С. 30-34.

111. Воронин, О.В. К вопросу о типе и месте отечественной прокуратуры в системе органов государственной власти [Текст] / О.В. Воронин // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – №339. – С. 98-101.

112. Диноршоев, А.М. Понятие и система органов государственной власти в Республике Таджикистан [Текст] / А.М. Диноршоев // Правовая жизнь. – 2014. – №3. – С. 61-71.

113. Диноршоев, А.М. Сафаров, Д.С. К вопросу об актах Конституционного суда Республики Таджикистан как нормативно-правовых актах [Текст] / А.М. Диноршоев, Д.С. Сафаров // Правовая жизнь. – 2018. – №2. – С. 57-69.

114. Диноршоев, А.М. Соотношение конституционно-правовой ответственности с другими видами юридической ответственности [Текст] / А.М. Диноршоев // Наука и инновация. – 2014. – №2. – С. 87-91.

115. Дмитриев, Ю.А., Черемных Г.Г. Разделение властей и правовая природа органов прокуратуры [Текст] / Ю.А. Дмитриев, Г.Г. Черемных // Юрист. – 1997. – № 6. – С. 30.

116. Исакдаров, З.Х. Роль прокуратуры в обеспечении прав и свобод человека в досудебной стадии уголовного процесса Республики Таджикистан: история и современность [Текст] / З.Х. Исакдаров // Правовая жизнь. – 2017. – №4. – С. 63-79.

117. Кобзарев, Ф.М. Конституционно-правовые основы взаимодействия прокуратуры и суда [Текст] / Ф. М. Кобзарев // Пробелы в российском законодательстве. – 2013. – №3. – С. 8-10.

118. Костенко, Н.И. Место прокуратуры в государственном механизме [Текст] / Н.И. Костенко // Государство и право. – 1995. – № 11. – С. 12-21.

119. Котелевская, И.В. Современный парламент [Текст] / И. Котелевская // Государство и право. – 1997. – № 3. – С. 5-13.
120. Крутиков, А. Конституция Республики Хакасии: формирование правовой базы [Текст] / А. Крутиков // Законность. – 1996. – № 1. – С. 2-6.
121. Кулагин, П. Прокуратура должна стать органом президентской власти [Текст] / П. Кулагин // Законность. – 2001. – № 1. – С. 22 -23.
122. Ломовский, В. Какой власти принадлежит прокуратура [Текст] / В. Ломовский // Российская юстиция. – 2001. – № 9. – С. 21-22.
123. Махмудов, И.Т. К вопросу о месте прокуратуры Республики Таджикистан в системе разделения властей [Текст] / И.Т. Махмудов // Правовая жизнь. – 2013. – №3. – С. 72-82.
124. Мелкумов, В. Г. Функции советской прокуратуры [Текст] / В. Г. Мелкумов // Советское государство и право. – 1980. – №11. – С. 89-94.
125. Николаева, Л.А. Надзор прокуратуры: Проблемы теории и практики [Текст] / Л.А. Николаева // Прокурорская и следственная практика. – 1997. – № 2. – С. 84-85
126. Олейник, В.В. Участие органов прокуратуры в реализации правотворческой деятельности как актуальное направление деятельности [Текст] / В.В. Олейник // Вестник Восточно Сибирского института министерства внутренних дел России. – 2005. – № 1 (72). – С. 12-16.
127. Пилявский, С. К вопросу о работе прокуратуры по общему надзору [Текст] / С. Пилявский // Еженедельник советской юстиции. – 1924. – № 10. – С. 244-246.
128. Рагинский, М.Ю. Торжество Ленинских идей в ходе партийного и государственного разрешения вопроса об учреждении прокуратуры [Текст] / М.Ю. Рагинский // Становление и развитие прокурорского надзора в СССР. Торжество ленинских идей (Сборник научных трудов). – М. 1976. – С. 46-54.
129. Скуратов, Ю.И. Концептуальные вопросы развития прокуратуры в период правовой реформы в Российской Федерации [Текст] / Ю.И.

Скуратов // Законность. – 1997. – № 3. – С. 5-11.

130. Скворцов, К. Становление правового государства в Российской Федерации и функции прокуратуры. Круглый стол [Текст] / // Государство и право. – 1994. – № 5. – С. 54-59.

131. Сулаймонов, М.С. Понятие и классификация функций Президента Республики Таджикистан [Текст] / М.С. Сулаймонов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 2/5. – С. 259-262.

132. Точиловский, В.М. О концепции прокурорской власти [Текст] / В.М. Точиловский // Сов. государство и право. – 1990. – № 9. – С. 41-46.

133. Фарбер, И. Конstitutionные основы прокурорского надзора в Советском государстве [Текст] // Советская прокуратура на страже законности. – Саратов, 1973. – С. 28.

134. Хабриева, Т.Я., Ноздрачев, А.Ф., Тихомиров, Ю.А. Административная реформа: решения и проблемы [Текст] / Т.Я. Хабриева, А.Ф. Ноздрачев, Ю.А. Тихомиров // Журнал российского права. – 2006. – № 2. – С. 3-23.

135. Хусаинова, Ш.М. Особенности становления и развития правоохранительных органов в Республике Таджикистан [Текст] / Ш.М. Хусаинова // Черные дыры в Российском законодательстве. – 2010. – № 1. – С. 61-63

136. Шалабаев, С.Р. Место и функции прокуратуры Республики Казахстан в системе разделения властей [Текст] / С.Р. Шалабаев // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2016. – № 1. – С. 155-156.

137. Шалкыбаев, К. Орган исполнительной власти: понятие, признаки и основные функции [Текст] / К. Шалкыбаев // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына: Гуманитарные науки. Специальный выпуск: Материалы международной научно-практической конференции «Конституция Кыргызской Республики: роль и значение в современном

обществе и ее основные ценности». 31 мая - 1 июня 2013 г. – Бишкек: КНУ, – 2013. – С. 147-153.

138. Шалумов, М.С. Прокурорский надзор и государственный контроль за исполнением законов: разграничение компетенции и ответственности [Текст] / М.С. Шалумов // Государство и право. – 1999. – № 1. – С. 79-85.

139. Шушкова, М.Е. Национально-территориальное размежевание Средней Азии: взгляд историков Таджикистана на проблему [Текст] / М. Е. Шушкова // Советский проект. 1917–1930-е гг.: этапы и механизмы реализации: сб. науч. тр. / под ред. О. В. Горбачева и Л. Н. Мазур; М-во науки и высшего образования Рос. Федерации, Урал.федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2018. – С. 515-521.

140. Якимович, Ю.К. Прокурорский надзор в современной России [Текст] / Ю.К. Якимович // Проблемы теории и практики прокурорского надзора в современных условиях: тезисы науч.-практ. конф. ИПК РК Генеральной прокуратуры РФ. – М., 2005. Ч. 2. – С. 16.

141. Ястребов, В.Б. Надзор за исполнением законов как основная функция прокуратуры [Текст] / В.Б. Ястребов // Проблемы совершенствования прокурорского надзора (к 275-летию российской прокуратуры). – М., 1997. – С. 17-18.

IV. Диссертация ва авторефератҳо

142. Ализода, З. Становление и развитие института парламента в Республике Таджикистан: конституционно-правовое исследование [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Зариф Ализода. – М., 2013. – 349 с.

143. Буриев, И.Б. Становление и развитие институтов государственности на территории Таджикистана (досоветский период) [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00. 01 / Буриев Имонкул Бозорович. –

М., 2009. – 322 с.

144. Васикова, М.С. Развитие законодательства Узбекской ССР и проблемы его кодификации [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00. 01 / М.С. Васикова – Ташкент, 1974. – 26 с.

145. Виноградов, И.П. Место и роль органов российской прокуратуры в механизме разделения властей (теоретико-правовое исследование) [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 01 / Виноградов Игорь Павлович. – Коломна, 2000. – 188 с.

146. Гафуров, М.С. Конституционно - правовая ответственность органов государственной власти в Республике Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 02 / Гафуров Мехридин Садриддинович. – М., 2013. – 168 с.

147. Гафуров, Х.М. Судебная система Республики Таджикистан: Сравнительно-правовой анализ [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 11 / Гафуров Хайрулло Мирзамонович. – М., 2006. – 198 с.

148. Должан, В.В. Проблемы компетенции прокуратуры [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11 / В.В. Должан. – М., 1991. – 50 с.

149. Ерёмина, Н.В. Место прокуратуры Российской Федерации в системе разделения властей: теоретико-правовое исследование [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 11 / Ерёмина Наталия Викторовна. – М., 2009. – 234 с.

150. Жмакин, А.С. Место и роль прокуратуры в конституционной системе государственных органов Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 02 / Жмакин Алексей Сергеевич. – М., 2011. – 235 с.

151. Ибрагимов, С.И. Административная юстиция в центрально-азиатских государствах: проблемы становления и развития [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00. 14 / Ибрагимов Солиджон Ибрагимович. – М., 2013. – 459 с.

152. Калматов, А.Б. Конституционно-правовой статус прокуратуры в системе органов государственной власти Кыргызской Республики [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 02 / Калматов Анарбек Баратович. – Бишкек, 2011. – 198 с.

153. Камбаров, Ч.С. Организационно-правовые основы развития органов прокуратуры Кыргызской Республики (1922-2005 гг.) [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 01 / Камбаров Чынгыз Сапарбекович. – М., 2006. – 198 с.

154. Кахаров, А.А. Правоохранительная система Таджикской АССР (1924-1929) [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 01 / Кахаров Абдурахим Абулахадович. – Душанбе, 1999. – 194 с.

155. Ким, Ю.В. Прокурорский надзор в структуре российской правовой государственности: генезис института, функции, тенденции развития (государственно-правовое исследование) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 02 / Ю.В. Ким. – Томск, 1992. – 18 с.

156. Ломовский, В.Д. Сущность и задачи прокурорского надзора в СССР [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00. 09 / В.Д. Ломовский. – М., 1989. – 32 с.

157. Махмудов, И.Т. Теоретические основы и научно-практические проблемы прокурорского надзора за исполнением законов в оперативно-розыскной деятельности: по материалам Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00. 09 / Махмудов Изатулло Тешаевич. – М., 2008. – 250 с.

158. Мелкумов, В.Г. Советская прокуратура и проблемы общего надзора [Текст]: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00. 11 / Мелкумов В.Г. – Душанбе, 1971. – 552 с.

159. Мирзоева, К.А. Становление и развитие органов прокуратуры и прокурорского надзора в Таджикистане (20- - сер.30- г.г.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 01 / К.А. Мирзоева. – М., 1996. – 26 с.

160. Мухаммадиев, И.С. Образование и становление органов прокуратуры на севере Таджикистана в 1923-1930 гг. (исторический аспект исследования) [Текст]: дис. ... канд. ист. наук: 07.00. 02 / Мухаммадиев Изатулло Сайфуллоевич. – Худжанд, 2009. – 209 с.

161. Оробец, В.М. Трудовая юстиция в зарубежных странах и проблемы её становления в Российской Федерации [Текст]: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00. 11 / Оробец Вячеслав Михайлович. – М., 2006. – 458 с.

162. Салохидинова, С.М. Право на предпринимательскую деятельность в конституционном праве Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Салохидинова Симо Мухаммадиевна. – М., 2016. – 200 с.

163. Сафаров, И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00. 01 / Сафаров Иномджон Давронжонович. – Душанбе, 1998. – 195 с.

164. Саъдизода, Д. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон. [Матн]: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.01 / Саъдизода Ҷаҳонгир. – Душанбе, 2017. – 241 с.

165. Сулаймонов, М.С. Конституционно-правовой статус Президента Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Сулаймонов Манучехр Субхоналиевич. – Душанбе, 2018. – 201 с.

166. Суворов, В.Н. Конституционный статус Президента Российской Федерации [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00. 02 / Суворов Владимир Николаевич. – М., 2000. – 500 с.

167. Хусаинова Ш.М. Становление и развитие системы правоохранительных органов Таджикистана в 1924-1937 гг. [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 01 / Хусаинова Шахнуре Маноновна. – М., 2001. – 162 с.

168. Черемных, Г.Г. Судебная власть в Российской Федерации: современное состояние и перспективы развития [Текст]: автореф. дис. ...

д-ра юрид. наук: 12.00. 01 / Г.Г. Черемных. – М., 1999. – С. 11.

169. Шалумов, М.С. Проблемы функционирования российской прокуратуры в условиях формирования демократического правового государства [Текст]: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00. 11 / Шалумов Михаил Славович. – Екатеринбург, 2002. – 398 с.

170. Шодиев, И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – начало XXI вв.) [Текст]: дис. ... канд. юрид наук: 12.00. 01 / Шодиев Исматулло Раҳматуллоевич. – Душанбе, 2010. – 176 с.

V. Маҳзани Интернетӣ:

171. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати милли – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти прокуратура аз 13.03.2018. [Маҳзани электронний] – Манбаи дастрасӣ: <http://president.tj/node/17248> (санай муроҷиат 18.09.2018).

ИНТИШОРОТ АЗ РЎЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАЦИЯ

1. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванд ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба табъ расидаанд:

[1–М]. Исмоилзода, С.А. «Участие органов прокуратуры Республики Таджикистан в правотворческой деятельности» [Текст] / С.А. Исмоилзода, Б.А. Сафарзода // Правовая жизнь. – 2018. – № 4 (24). – С. 152-160.

[2–М]. Исмоилзода, С.А. «Мақоми прокуратура дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] / С.А. Исмоилзода // Паёми Дошишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Қисми II. – 2019. – № 5. – С. 226-233.

[3–М]. Исмоилзода, С.А. «Конституционно-правовые основы взаимодействия Маджлиси Оли Республики Таджикистан и органов прокуратуры» [Текст] / С.А. Исмоилзода // Правовая жизнь. – 2019. – № 2 (26). – С. 101-116.

[4–М]. Исмоилзода, С.А. «Хусусиятҳои хоси мақомоти прокуратура ҳамчун мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] / С.А. Исмоилзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2019. – № 3 (27). – С. 90-98.

2. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмӯаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалий ҷоп шудаанд:

[5–М]. Исмоилзода, С.А. Место прокуратуры в системе разделения властей в Республике Таджикистан [Текст] / С.А. Исмоилзода // Государствоведение и права человека. – 2017. – № 4 (08). – С. 134 -144.

[6–М]. Исмоилзода, С.А. Взаимодействие органов прокуратуры и Конституционного суда Республики Таджикистан [Текст] / С.А. Исмоилзода // Маводҳои VI конференсияи байналмилалии илмӣ-амалии

«Масъалаҳои мубрами ҳуқуқшиносӣ». – Душанбе, 2019. – С. 359-363.

[7–M]. Исмоилзода, С.А. Характеристика прокуратуры как органа государственной власти [Текст] / С.А. Исмоилзода // Государствоведение и права человека. – 2018. – № 3 (11). – С. 139-145.

[8–M]. Исмоилзода, С.А. Взаимодействие органов прокуратуры и суда в рамках гражданского судопроизводства [Текст] / С.А. Исмоилзода // Публичная власть: реальность и перспективы: сб. науч. тр. по материалам V Ежегодных Саратовских административно-правовых чтений (Междунар. научно-практ. конф.) (Саратов, 20-21 сентября 2019 г.); сост.: А.Ю. Соколов, Ю.В. Соболева; ФГБОУ ВО «Саратовская государственная юридическая академия». – Саратов: ИП Коваль Ю.В., 2019. – С. 180-183.

[9–M]. Исмоилзода, С.А. Ташаккул ва инкишофи прокуратура дар Тоҷикистон [Матн] / С.А. Исмоилзода, Б.А. Сафарзода. // Давлатшиносӣ ва ҳукуҳи инсон. – 2019. – № 3 (15). – С. 22-48.

[10–M]. Исмоилзода, С.А. Роль Президента Республики Таджикистан в организации деятельности органов прокуратуры в Таджикистане [Текст] / С.А. Исмоилзода // Материалы Республиканской научно-практической конференции «30 лет независимости: этапы пройденного пути, реалии и перспективы». (12 ноября 2021 года). – 2021. – С.11-15.

[11–M]. Исмоилзода, С.А. «Инкишофи мақомоти прокуратура дар Тоҷикистон дар даврони истиқлолият» [Матн] / С.А. Исмоилзода, А.М. Диноршоев. // Материалы X Международной научно-практической конференции «Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив развития». (28 октября 2022 года). –Душанбе, 2022 – С. 180-184

[12–M] Исмоилзода, С.А. «Мавқеи прокуратура дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [Матн] / С.А. Исмоилзода, А.М. Диноршоев. // Материалы Республиканской научно-

практической конференции «Конституция – как фактор стабильности государства» (05 ноября 2022 года). – Душанбе, 2022. – С. 150-163